

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อ
การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน
บ้านกาด(ตลาด)ขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

โดย
มัญญ เทศน์น้ำ และคณะ

กุมภาพันธ์ 2552

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อ
การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน
บ้านกาด(ตลาด)ขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

โดย
มัญญ เทศน์น้ำ และคณะ

กุมภาพันธ์ 2552

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปผลการทำงานและหาคำตอบเพื่อปรับปรุงงานต่อไป” กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เน้นการให้ “คน” ในชุมชนเข้ามาร่วมใน กระบวนการวิจัย ตั้งแต่การเริ่มคิด การตั้งคำถาม การวางแผน และค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบเป็น รูปธรรม โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (Action Research) อันทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ สร้างผลงาน มี ความก้าวหน้าในการแก้ปัญหาของตนเอง และสามารถนำกระบวนการนี้ในการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ใน ท้องถิ่น โดยมีกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นจุดเน้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงอยู่ที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง และให้ งานวิจัยมีส่วนในการแก้ปัญหของชาวบ้าน รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจริงในชุมชน ซึ่งจะต้อง อาศัย “เวที” (การประชุม เสวนา พูดคุยถกเถียง) เป็นวิธีการเพื่อให้คนในชุมชน ทั้งชาวบ้าน ครู นักพัฒนา สมาชิกอบต. กรรมการสหกรณ์ ข้าราชการ หรือกลุ่มคนอื่นๆ เข้ามาร่วมหา ร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการวิจัย

“กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อ ตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดยมีการแยกแยะประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความ น่าเชื่อถือของข้อมูล มีการ “วางแผน” การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่ และในระหว่างลงมือทำมีการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอ เพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบ คำถามที่ตั้งไว้แล้วอาจจะทำใหม่ให้ดีขึ้น ตลอดจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่น ๆ หรือ พื้นที่อื่น ๆ ต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย “ผู้ที่สงสัย” ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั่นเอง ดังนั้น กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นงานวิจัยอีกแบบหนึ่งที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทาง วิชาการมากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ในตัวคนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น โดยมุ่งแก้ไข ปัญหาด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึกและวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ การวิจัยแบบนี้จึงไม่ใช่ เครื่องมือทางวิชาการ ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขาดอยู่กับครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ ชาวบ้านก็ใช้เป็น เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

สกว.สำนักงานภาค ได้ใช้วิธีการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามแนวคิดและ หลักการดังกล่าวมาแล้วในระยะเวลาหนึ่ง พบว่า ชาวบ้านหรือทีมวิจัยส่วนใหญ่สามารถสะท้อนการ ดำเนินงานด้วยการบอกเล่าได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็พบว่า การเขียนรายงาน เป็นปัญหาที่

สร้างความหนักใจให้แก่นักวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นด้วยความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว สกว.สำนักงานภาค จึงได้ปรับรูปแบบการเขียนรายงานวิจัย ให้มีความยืดหยุ่น และมีความง่ายต่อการนำเสนองานออกมาใน รูปแบบที่นักวิจัยถนัด โดยไม่ยึดติดในเรื่องของภาษาและรูปแบบที่เป็นวิชาการมากเกินไป ซึ่งเป้าหมายสำคัญของรายงานวิจัยยังคงมุ่งเน้นการนำเสนอให้เห็นภาพของกระบวนการวิจัยมากกว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการวิจัย โดยกลไกสำคัญที่จะช่วยให้นักวิจัยให้มีความสามารถเขียนรายงานที่นำเสนอกระบวนการวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ศูนย์ประสานงานวิจัย (Node) ในพื้นที่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัยมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบการทำงานวิจัย ดังนั้น Node จะรับรู้พัฒนาการของโครงการวิจัยมาโดยตลอด บทบาทการวิเคราะห์เนื้อหาหรือกิจกรรมของโครงการจึงเป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง Node และนักวิจัย ซึ่งความร่วมมือดังกล่าวได้นำมาซึ่งการถอดบทเรียนโครงการวิจัยสู่การเขียนมาเป็นรายงานวิจัยที่มีคุณค่าในที่สุด

อย่างไรก็ตาม รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอาจไม่สมบูรณ์แบบดังเช่นรายงานวิจัยเชิงวิชาการโดยทั่วไป หากแต่ได้คำตอบและเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย ซึ่งท่านสามารถเข้าไปค้นหา ศึกษาและเรียนรู้เพิ่มเติมได้จากพื้นที่

สกว.สำนักงานภาค

สารบัญ

	หน้า
คำนำเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน	(ก)
สารบัญ	(ข)
บทที่ 1 บทนำ	
1.ความเป็นมา	1
2.คำถามการวิจัย	4
3.คำถามวิจัยย่อย	5
4.วัตถุประสงค์การวิจัย	5
5.กรอบแนวคิดการวิจัย	6
6.ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
1.เศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy)	1
2.ไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 ประการ	9
3.แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน	23
4.การสนับสนุนองค์การชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้	32
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย	
1.การดำเนินกิจกรรมระยะที่ 1	46
2.การดำเนินงานในระยะที่ 2	52
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
4.1 สภาพพื้นที่และบริบททั่วไปของชุมชน	69
4.2 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม	70
4.3การปกครองส่วนท้องถิ่น และภาวะผู้นำ	72
4.4ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และกลุ่มชุมชน	72

	หน้า
4.5 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ของชุมชน	74
4.6 ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์	75
4.7 บริบทและสภาพป่าชุมชน	77
4.8 การจัดการป่า และการใช้ประโยชน์	79
4.9 การใช้ประโยชน์จากป่าในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนระดับครัวเรือนปัจจุบัน	92
4.10 ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อป่าชุมชนที่ผ่านมา	106
4.11 แนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหา	107
4.12 สรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน	107
4.13 กิจกรรมป่าชุมชนบ้านตลาดจีเหล็ก	108
4.14 การบริหารจัดการป่าชุมชน	109
4.15 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ผ่านมาได้แก่	109
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย	
5.1 ข้อสรุปของการวิจัย	110
5.2 คุณค่าจากการใช้ป่าในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน	116
5.3 การเรียนรู้จากการวิจัย	117
5.4 ข้อเสนอแนะ	118
บรรณานุกรม	
ภาพกิจกรรมการวิจัย	
รายชื่อทีมวิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

1.ความเป็นมา

ชุมชนบ้านกาด(ตลาด)จีเหล็ก เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้มีการดูแลรักษาป่า มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน หากแต่การจัดการป่าในอดีต ของชุมชน ไม่มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กร รับผิดชอบและเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนนัก ได้อาศัยสืบทอดหลายความเชื่อ ทางวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ผีเจ้าป่า เจ้าเขา ในการช่วยปกป้องรักษาป่าและสายน้ำ เพื่อหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของชุมชน จะเห็นได้จากประเพณีที่สืบทอดกันมาเช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีฝ่าย ซึ่งจะมีในเดือนเก้าเหนือ ของทุกปี ตามฝ่ายหรือขุนห้วยและประเพณีสวดขอฝนจากเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะทำกันในเดือนสิบเหนือ ณ วัดคอยจอมแจ้ง ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่ ตั้งอยู่บนยอดคอย ในเขตป่าชุมชนของบ้านกาดจีเหล็ก

ด้วยสาระสำคัญที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนระหว่าง คน ป่า ชุมชน และความเชื่อที่เป็นเงื่อนไขของการจัดการป่าโดยชุมชน แต่ด้วยสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกภายใต้กระแสทุนนิยม ที่ส่งผล ก่อให้เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยม ได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ตั้งแต่ในอดีต จนถึงปัจจุบัน วิถีคิดวิถีการจัดการป่าก็ถูกเปลี่ยนผ่านมากับคนหลายรุ่นในชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แม้ยังอยู่บนฐานความสัมพันธ์และความเชื่อดั้งเดิม แต่สิ่งหนึ่งที่กำลังจำเป็นต้องมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสถานะการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้และมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตัวเองได้ และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการดูแลรักษาป่าให้เอื้อประโยชน์ต่อสังคมในวงกว้าง คือการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งซึ่งจำเป็นจะต้องมองไปถึงระดับตัวบุคคล ครัวเรือน และชุมชน เพื่อนำไปสู่การจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างคนกับป่าที่ต้องอาศัยประโยชน์ระหว่างกันอย่างยั่งยืนและเหมาะสม ซึ่งกระบวนการดูแลรักษาป่าของชุมชนบ้านกาดจีเหล็กที่ผ่านมาเป็นการเน้นย้ำการฟื้นฟูสภาพป่า โดยให้ความสำคัญไม่มากนักกับกระบวนการพัฒนาฐานระบบเสริมสร้างชุมชน พัฒนาการการจัดการป่าของชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ลักษณะโดยทั่วไปของป่าชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก ส่วนมากเป็นป่าเต็งรัง มีบางพื้นที่เป็นป่าเบญจพรรณ พื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นสภาพป่าที่กำลังฟื้นตัวในระยะเวลา 30 ปี เพราะก่อนหน้านี้ เป็นพื้นที่ป่าที่ถูกเปิดให้สัมปทานทำไม้ (ระหว่าง ปี พ.ศ. 2495 – พ.ศ. 2518) ผลจากที่ป่าถูกสัมปทาน ถึง 2 รอบในระยะเวลา 20 ปี สภาพป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นป่าเสื่อมโทรมมีการบุกรุกเพิ่มมากขึ้น วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยร่วมมือกันอนุรักษ์ กลายเป็นผู้ทำลาย คือการรับจ้างทำไม้ในช่วงที่ป่าถูกสัมปทาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516-2518 ได้มีการยกเลิกสัมปทาน จากหน่วยงานของภาครัฐ แต่ก็ยังมีการลักลอบตัดไม้ทำฟืน เผาถ่าน อย่างต่อเนื่อง เพราะชาวบ้านไม่รู้จะไปทำมาหากินอะไร ต่อมาในปี พ.ศ. 2523 ทางกรมได้ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยกา ทำให้พื้นที่ป่าสูญเสียไปอีกรวม 1,000 ไร่ แต่ก็ถือว่าเป็นการปิดฉากการทำไม้ของชาวบ้าน ได้เป็นอย่างดี เพราะเส้นทางลำเลียงไม้ถูกน้ำท่วมหมด ซึ่งยากต่อการเดินทางเข้าพื้นที่ ประกอบกับชุมชนได้เริ่มตระหนักถึงผลกระทบต่อการสูญเสียป่าไป คือ ฤดูฝนน้ำจะท่วมไร่นาเสียหาย และในฤดูแล้งจะเกิดภาวะแห้งแล้งเป็นอย่างมาก ทำให้ทางชุมชนต้องหันมารวมกันช่วยกันดูแลรักษาป่าให้กลับคืนความสมบูรณ์อย่างเช่นในอดีต

ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 ทางกรมป่าไม้มีนโยบาย ที่จะให้จัดพื้นที่ป่าเป็นของหมู่บ้าน พร้อมทั้งจัดทำเป็นพื้นที่อนุรักษ์ โดยเฉพาะป่าในพื้นที่วัดคอยจอมแจ้ง ทางคณะกรรมการและวัดคอยจอมแจ้ง จึงได้เสนอโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนและก็ได้รับการสนับสนุนให้เข้าร่วมโครงการในปี 2534 โดยใช้พื้นที่ทดลอง 1,050 ไร่ มีการตั้งคณะกรรมการเรียกว่า คณะกรรมการป่าประชาอาสา จำนวน 20 คน มีนายบุญมี เทศนา ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นเป็นประธาน มีการกำหนดกฎระเบียบของชุมชน เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ กิจกรรมที่ดำเนินการในขณะนั้นได้แก่ การปลูกป่า การดูแลรักษาป่าไม้ เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายและเงื่อนไขของโครงการ และเมื่อสิ้นสุดโครงการ (7 ปี) ทางชุมชนได้ร่วมกันดูแลเรื่อยมา

ในปี พ.ศ. 2548 ทางศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 13 จังหวัดเชียงใหม่ ได้จัดอบรมแกนนำชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพและการจัดการป่าชุมชน โดยเน้นเฉพาะพื้นที่เป้าหมายเพื่อจัดตั้งเป็นป่าชุมชน หลังจากการอบรมได้มีการดำเนินการจัดตั้งเป็นป่าชุมชน ชื่อว่า ป่าชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก มีคณะกรรมการบริหาร 25 คน สมาชิกจำนวน 96 ครอบครัว กิจกรรมที่

ดำเนินการคือปรับปรุงกฎระเบียบเรื่องการจัดการป่าชุมชน สำรวจแนวเขตป่า ทำป้ายประกาศปลูกเสริมป่า การฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิม เช่น การเลี้ยงผิขุนน้ำ การบวชป่าเป็นต้น

จากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นถึงพัฒนาการในการจัดการป่าชุมชนภายใต้ความร่วมมือระหว่าง รัฐ สถาบันทางศาสนา และชุมชน โดยเฉพาะทางพุทธศาสนาหรือวัดที่เป็นศูนย์รวมของการดูแลรักษาป่ามาประมาณ 30 ปี โดยได้มีการทำงานร่วมกับทางศูนย์วนศาสตร์ป่าไม้ที่ 13 ทำให้สภาพป่าที่เสื่อมโทรมฟื้นตัวและมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น มีการขยายพื้นที่ป่าจากเดิมประมาณ 1,050 ไร่เพิ่มขึ้นอีก 3,500 ไร่ ซึ่งในปัจจุบันมีพื้นที่โดยรวมประมาณ 5,000 ไร่ โดยชุมชนเป็นผู้ดูแลรักษา การเปลี่ยนแปลงในการฟื้นตัวของสภาพป่า พบว่า พื้นที่ป่าบางส่วนที่เคยเป็นป่าเสื่อมโทรม มีการปรับสภาพป่าเป็นป่าต้นน้ำ ซึ่งในบริเวณดังกล่าวได้มีการจัดทำฝายชะลอน้ำแบบดั้งเดิมไว้ ทำให้ป่าเกิดความชุ่มชื้น เกิดพืชพันธุ์ต่างๆ ขึ้นมาหลายชนิด จากเดิมชาวบ้านมีการหาของป่าได้น้อย เช่น เห็ด ผักหวาน สัตว์ป่าบางชนิด เช่น กระรอก กระแต ไ้ หรือ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น อึ่ง แต่ปัจจุบันเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพืชจำพวกสมุนไพร ทำให้มีกลุ่มชาวบ้านเข้ามาหาของป่ามากขึ้น ก่อให้เกิดรายได้กับคนในชุมชนตลอดทั้งปี

หากแต่การดำรงชีวิตที่อยู่ภายใต้กระแสทั้งทุนนิยม และบริโภคนิยม รวมถึงภาระหนี้สินที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนได้ทำให้เกิดปัญหาการจัดการป่าขึ้น โดยเฉพาะในส่วนของวิธีการใช้ประโยชน์จากป่าที่จากเดิมชุมชนมีวิถีชีวิตที่พึ่งพา ดูแลรักษาและเอื้อเพื่อแบ่งปันกลายมาเป็นการแก่งแย่ง ชว่งชิง ทำลายเพื่อให้ได้ทรัพยากรจากป่า ไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือพืชให้มากที่สุด เช่น ในช่วงที่มีเห็ดออกมาก และหน้าผักหวาน หรือช่วงที่อึ่งวางไข่ ก็มีการใช้วิธีจุดไฟไล่สัตว์หรือเผาป่าเพื่อผักหวานหรือพืชอื่นๆแตกยอดเร็วขึ้น ซึ่งการกระทำเหล่านี้ได้ส่งผลให้ป่ามีการฟื้นตัวช้าลงแทนที่จะเป็นไปโดยธรรมชาติ จากปรากฏการณ์ดังกล่าว กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชนได้มีการพูดคุยหารือและมีข้อสรุปเบื้องต้นต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และมีความเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคงไม่สามารถใช้กฎระเบียบ บทลงโทษหรือรูปแบบการดูแลรักษาป่าแบบเดิมมาใช้ได้ เพราะไม่สามารถที่ห้ามชาวบ้านไม่ให้เข้าป่าได้ ทั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเองต่างก็เข้าใจถึงความจำเป็นของคนในชุมชน ที่นอกจากการเดินร่นเพื่อขนขายทางรอดให้กับตนเองและครอบครัวแล้ว ส่วนหนึ่งมาจากการดำรงชีวิตภายใต้กระแสสังคมปัจจุบันที่เป็นไปอย่างรวดเร็วส่งผลทำให้คนในชุมชนไม่สามารถรู้เท่าทันและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ อีกทั้งคนในชุมชนเองก็ได้ออกไป

ทำงานนอกบ้านมากขึ้น เวลาที่มีให้กับทางครอบครัวก็น้อยลงเพราะต้องมัวแต่ทำมาหากิน รวมถึงมีความต้องการทางวัตถุมากขึ้นเพื่อสร้างความเท่าเทียม

ด้วยเหตุนี้เอง คณะกรรมการป่าชุมชนจึงมีแนวคิดที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนการ และรูปแบบการจัดการป่าชุมชนจากเดิมที่มุ่งเน้นแต่อนุรักษ์ รักษา ตั้งกฎระเบียบที่เคร่งครัด โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากป่าที่มีการตั้งกฎ ระเบียบไว้ให้คนในชุมชนทำกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อป่าน้อยที่สุด ภายใต้ความเชื่อที่ว่า “คนภาคีหลักสามารถฟื้นป่าได้ก็ต้องดูแลรักษาป่าให้ดีที่สุด” แต่เมื่อป่าได้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาในขณะที่คนในชุมชนจำต้องดิ้นรน ขวนขวายเพื่อความอยู่รอดและไม่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าที่พวกเขาช่วยกันฟื้นขึ้นมาได้เต็มที่ กระแสการทำลายจึงเกิดขึ้น คณะกรรมการป่าชุมชนจึงได้หารือ แลกเปลี่ยนจนได้ข้อสรุปร่วมกัน ว่า ควรจะมีการปรับแนวคิด วิธีการในการทำงานขึ้นมาใหม่เพื่อให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าที่พวกเขาร่วมสร้างขึ้นมาได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น โครงการวิจัยนี้จึงเกิดขึ้นภายใต้แนวคิด “การใช้ป่าฟื้นคน” โดยมีเป้าหมายเพื่อปรับกระบวนการ วิธีการในการจัดการป่าชุมชน ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์โดยให้ป่าสามารถหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนควบคู่กับการที่คนในชุมชนได้ตระหนักถึงบทเรียนที่เกิดขึ้นในอดีต ทำให้เห็นคุณค่า และอยากดูแล รักษาให้ป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ดังที่เป็นอยู่ เป็นอยู่เพื่อให้คนและป่าได้พึ่งพากันและกันไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ซึ่ง คณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งส่วนหนึ่งเป็นทีมวิจัยต่างก็คาดหวังว่า งานวิจัยนี้จะช่วยให้เกิดบทเรียน บทใหม่ การเรียนรู้แบบใหม่และแนวทางใหม่ในการจัดการป่าของชุมชน ที่ยังคงรักษาป่าไปพร้อมกับความอยู่ดีกินดีของคนในชุมชนภาคีหลัก

2.คำถามวิจัย

กระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ที่เหมาะสมและยั่งยืนของบ้านภาคีหลัก เป็นอย่างไร?

3.คำถามย่อย

3.1 บริบทชุมชน ประสพการณ์ บทเรียน การจัดการและ สภาพป่าชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก เป็นอย่างไร?

3.2 วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับป่าในอดีตและปัจจุบันเป็นอย่างไร?

3.4 กระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน เป็นอย่างไร?

4.วัตถุประสงค์

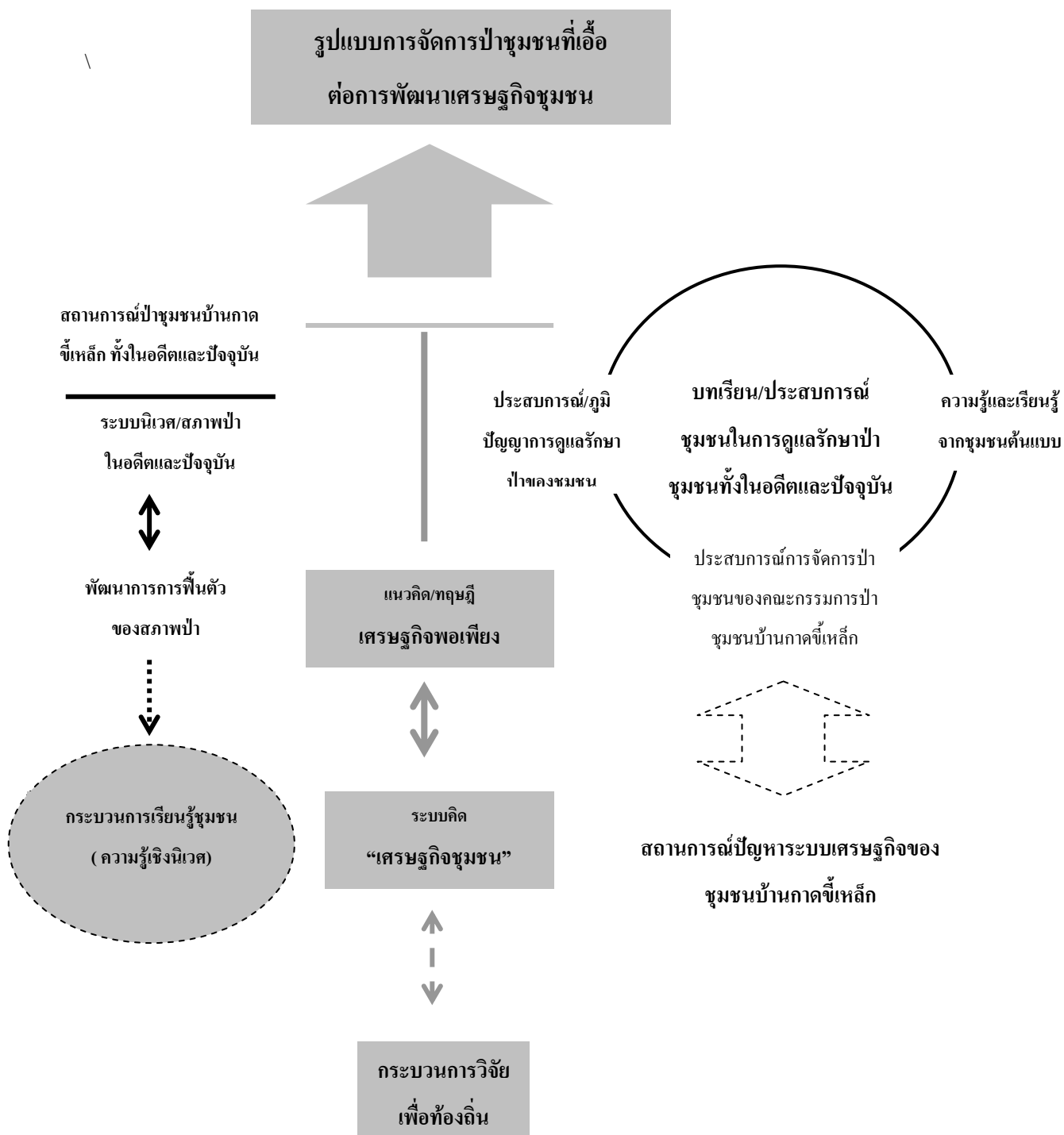
4.1 เพื่อศึกษา บริบท ประสพการณ์ บทเรียน การจัดการและ สภาพป่าชุมชนบ้านกาดจีเหล็ก

4.2 เพื่อศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับป่าในอดีตและปัจจุบัน

4.3 เพื่อศึกษากระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน

ต่อ./กรอบแนวคิด

5.กรอบแนวคิดการวิจัย

6.ผลที่คาดว่าจะได้รับในระยะยาว

6.1 เชิงวิจัย

6.1.1 ได้ทราบบริบทชุมชน รวมถึง ประสพการณ์ บทเรียน การจัดการและ สภาพป่าชุมชนบ้านกาดชีเหล็ก

6.1.2 ได้ทราบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับป่าในอดีตและปัจจุบัน

6.1.3 ได้ทราบกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน

6.2 เชิงพัฒนา

6.2.1 คนในชุมชนได้รับรู้การเปลี่ยนแปลงในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงนโยบายภาครัฐ ที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นรูปแบบของการจัดการดูแลรักษาป่าที่เอื้อต่อการพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

6.2.2 คนในชุมชน ชุมชนใกล้เคียง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าของการพึ่งพิงระหว่างคนกับป่าจนนำไปสู่การวางแผนและการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

6.2.3 เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ กลไกการจัดการความรู้ เรื่องจัดการป่าที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอันนำไปสู่กระบวนการพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตัวเองอย่างยั่งยืนภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

1. เศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy)

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมานานกว่า 25 ปี และเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 พระองค์ก็ทรงเน้นย้ำแนวทางแก้ไขเพื่อให้อยู่รอด และอยู่ได้อย่างมั่นคง ยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

“ในการพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มด้วยการสร้างพื้นฐาน คือ ความมีกิน มีใช้ ของประชาชนก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัดระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้ว จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นไปตามลำดับ “(พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 19 กรกฎาคม 2517)

“เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกต้องรองรับบ้านเรือนอาคารไว้นั่นเอง สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็มและถ้าเสาเข็มไปเสียด้วยซ้ำไป “(พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วารสารชัยพัฒนา) “การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน หมายความว่าพอเพียงกับตัวเอง “ (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 4 ธันวาคม 2540)

หลักของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทางสายกลาง คือพอประมาณ ไม่ใช่อวดอยาก ขาดแคลน เป็นการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน มั่นคง และมีคุณธรรม ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน ไม่ใช่มีมากเกินไป ไม่อยู่ในความฟุ้งเฟ้อและความประมาท มีเหตุมีผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

เศรษฐกิจพอเพียงมิได้หมายความว่าต้องทำกินทำใช้เองทั้งหมด หากแต่ทำได้เพียงหนึ่งในสี่ก็เพียงพอ แต่มีการจัดการที่ดีเริ่มจากการพึ่งตนเองระดับครอบครัวไปสู่ระดับชุมชนเครือข่ายทำงาน เป็นองค์กรชุมชน เป็นสหกรณ์ และไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงระดับชาติจากเศรษฐกิจพื้นฐานไปสู่เศรษฐกิจแบบก้าวหน้า ทำธุรกิจการค้าอยู่ในโลกที่มีการแข่งขันได้อย่างมั่นคง

เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่การถอยหลังกลับไปอยู่ในยุคโบราณไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจยังชีพ (subsistent economy) ซึ่งผู้คนหาอยู่หากินกับธรรมชาติ ไม่มีการสะสม

ซึ่งวันนี้เป็นไปไม่ได้เพราะสังคมได้เปลี่ยนไป ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆก็หมดไป แต่เศรษฐกิจพอเพียงก็เป็นการสืบทอดคุณค่าของอดีตที่สามารถจัดการชีวิต และพึ่งพาตนเองได้ สืบทอดคุณธรรม เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นการคิดใหม่ และการจัดการใหม่ ต้องอาศัยความรู้ ความระมัดระวัง อาศัยวิชาการ ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจคุณธรรม เสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้สำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต (ร้อยคำที่ควรรู้ ดร.เสรี พงศ์พิศ)

2.ไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 ประการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงผลกระทบจากการบุกรุกทำลายป่าไม้ของประเทศไทย ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จนก่อให้เกิดภาวะแห้งแล้ง พื้นที่ดินน้ำลำธารเสื่อมโทรม ฤดูกาลเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ส่งผลกระทบต่อชนบท พระองค์ทรงมีพระราชดำริในการพัฒนาฟื้นฟูสภาพป่าไม้ ให้คืนกลับสู่สภาพธรรมชาติด้วยแนวทางผสมผสาน โดยการปลูกไม้ทดแทนควบคู่กับการพัฒนาอาชีพราษฎร ด้วยการวางแผนร่วมมือกันของทุกส่วนราชการ ในการดำเนินการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และสภาวะแวดล้อม

การปลูกไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 ประการ ตามแนวพระราชดำรินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระราชดำริ ไว้เมื่อปี 2519 ณ หน่วยพัฒนาต้นน้ำทุ่งจ้อ อำเภอมะแม่ง จังหวัดเชียงใหม่ ว่าการปลูกไม้ 3 อย่าง คือ ไม้ผล ไม้โตเร็วและไม้เศรษฐกิจ จะทำให้เกิดป่าไม้แบบผสมผสานและสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืน สามารถตอบสนองความต้องการของรัฐและวิถีประชาชนในชุมชนอันเป็นทฤษฎีการปลูกต้นไม้ลงใจคน โดยการปลูกฝังจิตสำนึกแก่ประชาชนให้ปลูกต้นไม้ลงแผ่นดินและรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง

และในการฟื้นฟูพื้นที่น้ำตามแนวพระราชดำริ ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งพระองค์ทรงพระราชทานแนวพระราชดำริให้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2525 เพื่อศึกษาหารูปแบบในการพัฒนาที่เหมาะสมในพื้นที่ดินน้ำลำธารนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริ แนวทางในการปลูกไม้ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำว่า การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ปลูกไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้

เศรษฐกิจ หรือ ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน และไม้พื้น ซึ่งจะให้ประโยชน์ 4 ประการ คือ ได้ใช้สอยและเศรษฐกิจ ไม้พื้น ไม้กินได้ และประการสุดท้าย คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธารด้วย

ประเภทไม้ 3 อย่างที่เหมาะสมแก่การปลูก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นให้ใช้พันธุ์ไม้ที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น เพราะเป็นไม้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีมีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่อยู่แล้ว ไม่เป็นการเสี่ยงต่อภาวะการรื้อถอนและการเจริญเติบโต เป็นและที่รู้จักของราษฎรในท้องถิ่นอย่างดี พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การปลูกไม้ป่าดังกล่าว ควรเป็นพื้นที่ที่มีสภาพเสื่อมโทรม หรือเป็นบริเวณป่าเพื่อการฟื้นฟิของราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้เคียง หมู่บ้าน วิธีการปลูกก็ให้เสริมในลักษณะธรรมชาติโดยไม่จับต้นไม้เข้าแถว ซึ่งการปลูกเสริมตามลักษณะธรรมชาตินี้ เมื่อต้นไม้โตขึ้นก็จะมีสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติ โดยจะไม่มีลักษณะเป็นสวนป่าที่มีต้นไม้เรียงเป็นแถว

ไม้ 3 อย่าง ลักษณะไม้ 3 อย่าง เป็นชนิดไม้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชน คือ

1. ไม้ใช้สอยและเศรษฐกิจ เป็นชนิดไม้ที่ชุมชนนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน โรงเรือน เครื่องเรือน คอกสัตว์ เครื่องมือในการเกษตร เช่น เกวียน คันไถ ค้ำจอบ เสียม และมิด รวมทั้งไม้ที่สามารถนำมาทำเป็นเครื่องจักรสาน กระบุง ตะกร้า เพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน และเมื่อมีพัฒนาการทางฝีมือก็สามารถจัดทำเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือน นำไปจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน ซึ่งเรียกว่า เป็นไม้เศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ มะขามป้า สารภี ช้อ ไม้หก ไม้ไร่ ไม้ซาง มะแฟน สัก ประดู่ กาสามปึก จำปี จำปา คุ้ม ทะโล้ หมี่ ยมหอม กฤษณา นาพญาเสือโคร่ง ไม้คูน ยางกราด กระถิน เก็ดดำ มะหาด ไม้เตม มะห้ำ มะกอกเกลื้อน จั้ว ตีนเป็ด ยมหอม มะขม มะเขื่อน สมอไทย ตะคร้อ เลี้ยว บุนนาค ปับ ตะแบก ทอง คอแลน รัง เต็ง แดง พลวง พะยอม ตะเคียน อักหลาง เป็นต้น

2. ไม้พื้นเชื้อเพลิงของชุมชน ชุมชนในชนบทต้องใช้ไม้พื้น เพื่อการหุงต้มปรุงอาหาร สร้างความอบอุ่นในฤดูหนาว สุมควายตามคอก ไล่นุง เหลือบ รัน ไร รวมทั้งไม้พื้นในการนั่งเมียง และการอบถนอมอาหาร ผลไม้บางชนิด ไม้พื้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง หากไม่มีการจัดการที่ดีไม้ธรรมชาติที่มีอยู่ไม่เพียงพอในการใช้ประโยชน์ ความอึดอัดขาดแคลนจะเกิดขึ้น ดังนั้นจะต้องมีการวางแผนการปลูกไม้โตเร็วขึ้นทดแทนก็จะทำให้ชุมชนมีไม้พื้นใช้ได้อย่างเพียงพอ

ได้แก่ ไม้หาด สะเดา เป้าเลือด มะกอกเกลื้อน ไม้เต้าหลวง กระท้อน จีเหล็ก ดินเป็ด ยมหอม ลำไย
ป่า มะขม ดงคำ มะเขว่น สมอไทย ตะคร้อ ต้นเลี้ยว บุนนาค ตะแบก คอแลน แดง เต็ง รัง พลวง
ติ้ว หว้า มะขามป้อม แคน ผักเห็ดด เมียง มะม่วงป่า มะแฟน กาสามปึก มันปลา นายพญาเสือโคร่ง
มะมือ ลำไย รกฟ้า ถิ่นจี

3. ไม้อาหารหรือไม้กินได้ ชุมชนดั้งเดิมเก็บหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติทั้งการ
ไล่ล่าสัตว์ป่าเป็นอาหาร รวมทั้งพืชสมุนไพร อดิศาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์จึงเป็นแหล่ง
อาหารเสริมสร้างพลานามัย การปลูกไม้ที่สามารถให้หน่อ ใบ ดอก ผล ใช้เป็นอาหารได้ก็จะทำให้
ชุมชนมีอาหารและสมุนไพร ในธรรมชาติเสริมสร้างสุขภาพให้มีความมีใช้อย่างไม่ขาดแคลน ได้แก่
มะหาด อ้อสะพายควาย เป้าเลือด บุก กลอย จีว กระท้อน จีเหล็ก มะขม มะปิ่นดง เพกา แคน สะเดา
เมียง มะม่วงป่า มะแฟน มะเฒ่า หว้าย ดอกค่าง กระถิน ก่อเดือย หว้า กล้วย ลำไย มะกอกเกลื้อน
มะระจั่นก ประคำดีควาย ตะคร้อ กระบก ผักปุย่า มะเฟือง แคนหางค่าง ขนุน มะปราง มะหลอด
คอแลน มะเฒ่า ส้มป่อย

ประโยชน์ 4 ประการ

ไม้ 3 อย่าง เมื่อปลูกป่าไปแล้วจะก่อให้เกิดประโยชน์ 4 ประการ คือ

1. ในสภาพปัจจุบันป่าไม้ลดลงเป็นจำนวนมาก ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างทั่วถึง และเพียงพอ ดังนั้น เมื่อมีการปลูกป่าที่มีความเหมาะสมและมีคุณสมบัติที่ดีเพื่อการใช้สอยและสามารถนำมาใช้เสริมสร้างอาชีพได้โดยมีการวางแผนอย่างมีส่วนร่วมและดูแลรักษาก็จะทำให้ชุมชนมีไม้ไว้ใช้สอยอย่างไม่ขาดแคลน และจะไม่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่และหากมีการปลูกในปริมาณที่มากพอ ชุมชนก็สามารถนำมาเสริมสร้างอาชีพเสริมได้ ทำให้ชุมชนมีรายได้เสริมให้มีความอยู่ดีกินดีขึ้น

2. ไม้พินเป็นวัสดุเชื้อเพลิงพื้นฐานของชุมชน หากชุมชนไม่มีพินไว้สนับสนุนกิจกรรมครัวเรือน ชุมชนจะต้องเดือดร้อนและสิ้นเปลืองเงินทอง เพื่อการจัดหาแก๊สหุงต้ม หรือจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพื่อการจัดหาวัสดุเชื้อเพลิงประเภทอื่นๆ

3. พืชอาหารและสมุนไพร รวมทั้งสัตว์แมลงที่ชุมชนสามารถเก็บหาได้จากธรรมชาติจะเป็นอาหารที่มีคุณค่าปลอดสารพิษ อันเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัยของคนใน

ชุมชน เป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย อีกทั้งถ้ามีปริมาณเกินกว่าที่ต้องการแล้วยังสามารถใช้เป็นสินค้าเสริมสร้างรายได้อีกทางหนึ่งด้วย

4. เมื่อมีการปลูกไม้เจริญเติบโตเป็นพื้นที่ขยายมากเพิ่มขึ้น และมีการปลูกเสริมคุณค่าป่าด้วยพันธุ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดความหลากหลายและเป็นการอนุรักษ์ดินและน้ำรวมทั้งก่อให้เกิดการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร

การเพาะชำกล้าไม้

การเพาะชำกล้าไม้ เป็นการผลิตกล้าไม้และจัดเตรียมกล้าไม้ เพื่อเป็นวัตถุดิบในการปลูกในฤดูกาลที่จะมาถึง ซึ่งมีแนวทางดังนี้ โดยจะมีการวางแผนงานเป็นขั้นตอน เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

1. การจัดหาเมล็ดไม้ สิ่งที่สำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณาเกี่ยวกับการจัดหาเมล็ดไม้ คือ

1.1. การคัดเลือกแม่ไม้ ให้คำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการปลูก ดังนี้

- การปลูกเพื่อเป็นร่มเงา ไม้พุ่มสำหรับหุงต้ม ใช้สอยในครัวเรือน และไม้ประดับ อาคารสถานที่ พิจารณาเก็บเมล็ดจากแม่ไม้ที่มีความเจริญเติบโตดี มีความต้านทานโรค การให้ร่มเงาและดอกที่สวยงาม
- การปลูกเป็นสวนป่าเพื่อใช้ในการแปรรูปไม้ ต้องคัดเลือกเก็บเมล็ดจากแม่ไม้ที่ดีทั้งความเจริญเติบโตและรูปร่างของแม่ไม้ ลำต้นมีความยาวและตรง เพราะต้นไม้จะเจริญเติบโตได้ดี มีรูปร่างดี ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางพันธุกรรมเป็นปัจจัยหลัก การปลูกสวนป่าจากเมล็ดที่เก็บจากแม่ไม้ที่ไม่มีการคัดเลือก จะทำให้การเจริญเติบโตไม่สม่ำเสมอ ลำต้นคองอ ผลผลิตต่ำไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน การคัดเลือกแม่ไม้ที่ดีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

1.2 การแก่ของเมล็ดไม้

ไม้แต่ละชนิดมีช่วงเวลาแก่ของเมล็ดไม้ต่างกัน เช่น ประดู่ ผลจะแก่ประมาณเดือน กันยายน – ตุลาคม สัก สะเดา ประมาณกุมภาพันธ์-มีนาคม ไม้ตระกูลยาง เช่น ยางนา เต็ง รัง ตะเคียนทอง ประมาณเมษายน-พฤษภาคม ซึ่งในแต่ละปีช่วงเวลาที่การแก่ อาจแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพื้นที่และสภาวะดินฟ้าอากาศ ไม้บางชนิดอาจไม่ให้ผลเลยก็ได้ในบางปี เช่น ตะเคียนทอง ดังนั้น

จะต้องหมั่นสังเกตการออกดอกออกผล เพื่อจะได้เก็บในขณะที่ผลแก่พอดี การเก็บเมล็ดที่ยังไม่แก่จะทำให้เมล็ดไม้มักงอกหรืองอกแต่อ่อนแอ การตรวจสอบการแก่ของเมล็ดไม้มมี 2 วิธี คือ

- **การตรวจสอบด้วยสายตา** เป็นการตรวจสอบลักษณะภายนอก โดยสังเกตการณ์แก่จากการเปลี่ยนแปลงสีและการแห้งของฝัก-ผล ชนิดที่เป็นฝักโดยทั่วไปเมื่อฝักแก่จะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลดำ เช่น ถั่ว ถั่วพุ่ม ถั่วหางนกยูงฝรั่ง ประดู่ พริกเป็นผลสด เช่น สะเดา ช่อ เลี่ยน ผลจะเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีเหลือง พริกในตระกูลไม้มยาง เช่น ยางนา เต็ง รัง ตะเคียนทอง ตะเคียนหิน ผลจะมีปีกยาว 2-4 ปีก การแก่สังเกตจากปีกสีเขียวเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาล

- **การตัดเมล็ด** เพื่อสังเกตการณ์พัฒนาทางกายภาพของเมล็ด วิธีการคือ ใช้กรรไกรตัดกิ่งไม้มัดตัดเมล็ดเพื่อตรวจสอบสภาพของเปลือกเมล็ดและต้นอ่อน ซึ่งจะเป็นส่วนของใบเลี้ยงที่เห็นได้ชัดเจน ถ้าเมล็ดไม้มักจะมีความแข็งแรงของเปลือกเมล็ดและใบเลี้ยง เป็นวิธีการทดสอบความมีชีวิตของเมล็ดไม้มคือ เมล็ดมีชีวิตและสด แข็ง ไม่มีแมลงและเชื้อราทำอันตราย ทำให้สามารถประเมินเปอร์เซ็นต์ที่เมล็ดไม้มักจะงอกได้

1.3 การเก็บเมล็ดไม้ม

ใช้อุปกรณ์ในการเก็บเมล็ดไม้มที่จะทำให้เกิดความสะดวกรวดเร็วปลอดภัย ประหยัด อุปกรณ์ เช่น บันไดไม้ไผ่ กรรไกรกระตุกกิ่ง มีดตัดกิ่ง ผ้าใบรองรับเมล็ดไม้ม ภาชนะใส่เมล็ดไม้ม การเดินทางและการขนส่ง การเขียนป้ายเก็บเมล็ดไม้มกำกับไว้ในภาชนะบรรจุเมล็ด บันทึกรายชื่อชนิดไม้ม สถานที่เก็บ วันที่เก็บ

1.4 การปฏิบัติต่อเมล็ดไม้ม

เมล็ดไม้มเมื่อเก็บมาแล้วบางชนิดต้องการผึ่งตากให้แห้งก่อน และยังต้องมีการแยกเมล็ดออกจากฝักหรือผล เช่น ผลยูคาลิปตัส ต้องตากให้แห้งเพื่อให้แคปซูลเปิดปล่อยเมล็ด ฝักกระถินณรงค์ต้องตากให้แห้ง ตีด้วยไม้ให้เมล็ดหลุดจากฝักผลสะเดาต้องบีบดู ขัดให้เนื้อหุ้มออกจากเมล็ดแล้วผึ่งให้แห้ง โดยมีวิธีปฏิบัติตามชนิดของผล-ฝัก ดังนี้

- **ชนิดแห้งแล้วตาก** เช่น กระถินณรงค์ กระถินยักษ์ แคฝรั่ง หางนกยูง เสลา อินทนิล ยูคาลิปตัส ฯลฯ เมื่อตากแห้งดีแล้วเมล็ดจะค่อยหลุดร่วงจากฝักหรือร่วงด้วยการเขย่า ดี

- **ชนิดแห้งแล้วไม่แตก** เช่น คุณ กัลปพฤกษ์ พวง ชิงชัน ตากให้แห้งสนิทแล้วแยกเมล็ดด้วยการทุบ ตีฝักแล้วฝัดแยกเมล็ด สำหรับเมล็ดไม้สัก ประดู๋ ไซ้วิธี ขัด ถู สิ่ง ที่ห่อหุ้ม
- **ชนิดผลสดมีเนื้อหุ้ม** เช่น สะเดา เลียน ช้อ มะกอก ใช้วิธี ขยี้ ขัด ถู ให้เนื้อนุ่มแยกออกแล้วล้างทำความสะอาดและตากให้แห้งก่อนเก็บรักษา ยกเว้นสะเดาไม่ควรทำให้แห้งมากเพราะเมล็ดจะสูญเสียความมีชีวิต

1.5 การเก็บรักษาเมล็ดไม้

การเก็บรักษา มีความสำคัญต่อการมีชีวิตของเมล็ดไม้ เมล็ดไม้หลายชนิดควรเก็บในภาชนะปิดสนิทในอุณหภูมิต่ำ เช่น ในห้องเย็น ตู้เย็น อุณหภูมิ 2-15 องศาเซลเซียส เมล็ดชนิดที่มีเปลือกแข็ง เช่น คุณ หางนกยูง กระถินณรงค์ กระถินเทพา และจี่เหล็ก เก็บรักษาในอุณหภูมิต่ำจะรักษาความมีชีวิตได้หลายปี บางชนิดเก็บรักษาได้ไม่นาน เช่น สะเดา และไม้ตระกูลยางชนิดต่างๆ อายุเก็บรักษาได้เพียงไม่กี่สัปดาห์ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นรีบนำไปเพาะชำ

2. รูปแบบเรือนเพาะชำ สามารถจัดสร้างเพาะชำได้หลายรูปแบบ ดังนี้

2.1 **สร้างเรือนเพาะชำถาวร** คือสร้างให้สามารถใช้งานได้ตลอดปี หลังคาติดด้วยไม้ระแนงตัวเว้นตัวในแนวขวางเพื่อให้กล้าไม้ได้รับแสงแดดประมาณ 50%

2.2 **สร้างแบบชั่วคราว** โดยใช้เสาและตัวเรือนเพาะชำที่แข็งแรงพอสมควร หลังคาใช้ใบมะพร้าว ก้านปอแก้ว ถ้ามีทุนพอและเพื่อให้เกิดความสวยงามควรใช้เนื้ด้าพลาสติกที่มีขายอยู่ทั่วไป

2.3 **การเรียงถาดเพาะชำในที่โล่งแจ้ง** สร้างที่มุงแดดเฉพาะแถวที่เพิ่งย้ายชำใหม่ทีละแถวหรือใช้ที่ครอบครอบกันแดดชั่วคราว แบบนี้ประหยัดกว่า 2 ฉบับแรก คลุมไว้จนกว่ากล้าไม้ตั้งตัวได้แล้วจึงยกออก

2.4 **การเรียงถาดร่วมเงาไม้** โดยการคายหญ้าและวัชพืชออกให้หมดปรับพื้นที่เรียบแล้วจัดเรียงถาดเพาะชำในบริเวณร่มเงา ประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก แต่มีข้อเสียที่กล้าไม้จะได้รับการแพร่กระจายโรค รา และแมลงจากไม้ให้ร่มได้ง่าย ตลอดทั้งกิ่งใบร่วงหล่นทับทำให้เกิดความเสียหายได้

3. การเตรียมวัสดุเพาะ

วัสดุเพาะที่ใช้ได้ดีที่สุด คือ ดินที่ธาตุอาหารสมบูรณ์ แต่มีการระบายน้ำและอากาศดี คือ หน้าดินจากป่า ซึ่งเกิดจากการผุพังของซากพืช แต่การหาดินเช่นนี้ ยาก ดังนั้น เมื่อตรวจดินที่หามาได้ยังไม่เหมาะสม จึงต้องผสมสิ่งอื่นเข้าไปเพื่อเพิ่มคุณค่าสมบัติของดินให้เหมาะสมแก่การเพาะชำ ซึ่งมีหลักพิจารณาโดยกว้างๆ ดังนี้

ทราย แกลบเผา	เพื่อให้การระบายน้ำ-อากาศดี
แกลบเผา	เพื่อทำให้น้ำหนักเบาและเพิ่มความเป็นด่าง
ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก	เพื่อเพิ่มธาตุอาหาร ทำให้ดินเกาะตัวกัน และอุ้มน้ำในดินดีขึ้น
ขุยมะพร้าว จีเลื่อย	เพื่อเพิ่มการอุ้มน้ำ

การผสมวัสดุเพาะไม่มีสูตรเฉพาะ แต่ขึ้นอยู่กับสภาพดินและธาตุอาหารในดิน ดังนั้น ถ้าดินเป็นดินเหนียวจัดการระบายน้ำไม่ดี และธาตุอาหารต่ำต้องเพิ่มทรายหรือแกลบเผา และปุ๋ยคอก ในอัตราส่วนสูง เช่น ดิน : ทราย หรือ แกลบเผา : ปุ๋ยคอก = 5:2:1 ถ้าเป็นดินร่วนดินปนทรายมาก ควรเพิ่มปุ๋ยคอก เช่น ดิน : ปุ๋ยคอก = 10:1 การผสมตามอัตราส่วนที่ยกตัวอย่างนี้อาจจะใช้ บั้งก็ ถัดกัน ๑๗๗ เป็นภาชนะตวง เช่น ดิน : ปุ๋ยคอก = 5:1 ก็คือ ดิน 5 บั้งก็ผสมปุ๋ยคอก 1 บั้งก็

โดยหลักการองค์ประกอบของดินที่เหมาะสมในการปลูกพืชโดยทั่วไป จะประกอบด้วยเนื้อดินที่เป็นของแข็งที่เป็นแร่ธาตุ 45% อากาศ 25% อินทรีย์วัตถุ 5%

4. การจัดทำแปลงเพาะ ปฏิบัติได้ 2 แบบ คือ

4.1 จัดทำภายในเรือนเพาะชำ โดยทำเป็นกะบะเพาะด้วยการก่อด้วยอิฐบล็อกหรือด้วยไม้กระดาน ดินที่ใส่กะบะควรเป็นทรายร่วนหรือดินร่วนปนทราย จะผสมปุ๋ยคอกด้วยก็ควรผสมในอัตราค่าประมาณ 10:1

4.2 จัดทำภายนอกเรือนเพาะชำ ด้วยการขุดยกร่องกลางแจ้ง ขุดลึกต่ำกว่าระดับดิน 8-9 นิ้ว ย่อยดินแล้วยกร่องให้สูง 3-5 นิ้ว เพื่อป้องกันน้ำท่วมขัง หรือทำเป็นกะบะเพาะเช่นเดียวกับ 4.1 เมื่อทำการหว่านเมล็ดลงแปลง จะต้องจัดทำที่ครอบกันแดดหรือใช้ฟาง หญ้าแห้งคลุมให้จนกว่ากล้าไม้จะแข็งแรงพอ จึงเปิดให้รับแดดต่อไป

5. ฤดูกาลหรือเวลาเริ่มเพาะ

ช่วงเวลาที่ให้นำกล้าไม้ไปปลูกโดยทั่วไป จะอยู่ในช่วงฤดูฝนซึ่งอาจเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน ดังนั้น การเพาะชำกล้าไม้จะต้องมีเวลาพอให้กล้าไม้เติบโตได้ทัน กล้าไม้บางชนิดโตเร็วบางชนิดโตช้า เวลาที่เริ่มเพาะจึงไม่พร้อมกัน กล้าไม้โตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัส จีเหล็กบ้าน หางนกยูงฝรั่ง ขนุน อายุ 2 เดือน สามารถนำไปปลูกได้ ถ้าเพาะแต่ต้นปีรากจะลงดินทำให้เปลืองแรงงานตัดรากและดูแลรักษา ไม้บางอย่างในช่วงเป็นกล้าไม้โตช้า เช่น สัก ยมหอม และกระทุมน้ำ อาจต้องเตรียมล่วงหน้าหลายเดือนหรือเป็นกล้าค้ำปี ไม้บางชนิดไม่สามารถเก็บรักษาเมล็ดได้นาน จะต้องฝักรอให้เมล็ดแก่ และเมื่อเก็บเมล็ดแล้วต้องเพาะทันที เช่น สะเดาและไม้ตระกูลยาง เช่น ยางนา ยางแดง เต็ง รัง ตะเคียนหิน ตะเคียนทอง

6. การปฏิบัติต่อเมล็ดไม้ก่อนเพาะเพื่อเร่งการงอก

เมล็ดไม้แต่ละชนิดมีความสามารถในการงอกได้เร็วต่างกัน ซึ่งเกิดจากการงันของเมล็ดไม้ ซึ่งคือ การที่เมล็ดไม้ไม่สามารถที่จะงอกได้ แม้ว่าจะอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสม คือ ความชื้น (น้ำ) ออกซิเจน แสงสว่าง และอุณหภูมิที่เหมาะสมแล้วก็ตาม ซึ่งมีสาเหตุจากเปลือกเมล็ดและส่วนที่ห่อหุ้มเมล็ด ไม่ยอมให้น้ำและอากาศผ่านเข้าไปถึงต้นอ่อน เป็นเหตุให้เมล็ดไม้ไม่สามารถจะงอกได้ ดังนั้นจึงต้องหาวิธีการที่จะทำให้ น้ำและอากาศผ่านเข้าไปให้ได้ ด้วยวิธีทำให้เปลือกเมล็ดและสิ่งที่ห่อหุ้มเสียหายหรือเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติยอมให้น้ำและอากาศผ่านได้ การปฏิบัติต่อเมล็ดก่อนเพาะที่เหมาะสมมีผลดีต่อการเพาะชำกล้าไม้อย่างมาก คือ ทำให้เมล็ดงอกอย่างรวดเร็ว ได้กล้าไม้มีขนาดสม่ำเสมอ เมล็ดแต่ละชนิดมีเปลือกที่มีความแข็งแรงแตกต่างกัน การเร่งการงอกต้องปฏิบัติแตกต่างกัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

6.1 ชนิดที่มีเปลือกเมล็ดแข็งแรงหนา ไม่ว่าจะทำไปแช่น้ำเย็นหรือรอกแช่ด้วยน้ำร้อนก็ไม่ได้ผล การงอกจะต่ำมาก และใช้เวลานานกว่าจะได้จำนวนกล้าไม้ที่ต้องการมีวิธีปฏิบัติคือ การให้เปลือกเมล็ดเสียหายโดยการถูกระคายทราย ขลิบ ตัดเมล็ดด้านที่อยู่ตรงข้ามกับต้นอ่อนด้วย กรรไกร มีด ให้พอเห็นใบเลี้ยงที่อยู่ข้างใน อีกวิธีหนึ่งคือ วิธีแช่ในกรดเข้มข้น เช่น กรดกำมะถัน 95-97% เป็นเวลาตั้งแต่ 10-60 นาที ขึ้นอยู่กับความแข็งแรงของเปลือกและขนาดของเมล็ดไม้แต่ละชนิด เช่น ฦๅณ กัลปพฤกษ์ หางนกยูงฝรั่ง เป็นต้น เมล็ดไม้ที่ได้รับการปฏิบัติด้วยวิธีนี้อัตราการงอกเร็วมากโดยจะใช้เวลางอกในหนึ่งสัปดาห์ได้ถึง 90% หรือมากกว่าและได้กล้าไม้ที่มีขนาดสม่ำเสมอ

6.2 ชนิดที่มีเปลือกเมล็ดแข็ง ไม่สามารถปรับปรุงการงอกได้ ด้วยการแช่น้ำธรรมดา แต่ด้วยวิธีลวกแช่น้ำร้อน วิธีปฏิบัติ คือ เทน้ำเดือดใส่เมล็ดแล้วปล่อยให้เย็นแช่ไว้ประมาณ 1 ชั่วโมง ถึง 1 คืน แล้วจึงนำไปเพาะเมล็ดในกลุ่มนี้ เช่น จี๋เหล็กบ้าน จี๋เหล็กอเมริกา กระดินณรงค์ กระดินเทพา ถ่อน พฤกษ์ ฯลฯ

6.3 ชนิดที่มีสิ่งห่อหุ้มเมล็ดแข็งหนา เป็นกลุ่มที่เมล็ดบรรจุอยู่ในเปลือกหุ้มเมล็ดที่แข็งและหนา เช่น ตัก เลียน มะกอก ประคู้ การงอกเป็นไปอย่างล่าช้า เพราะเมล็ดงอกโผล่ออกมาได้ยาก วิธีการปรับปรุงการงอกก็ยาก วิธีการปรับปรุงการงอกก็โดยใช้มีดตัด ผ่าให้แตกโดยเป็นอันตรายต่อเมล็ดน้อยที่สุดหรือใช้เครื่องขัดผิวและตีปิก เพื่อให้สิ่งที่ห่อหุ้มเมล็ดได้รับความเสียหาย อีกวิธีก็คือการแช่หมักให้ส่วนหุ้มภายนอกค่อยๆ สลายตัว เช่น ใส่กระสอบไว้กลางแจ้งแดด รดน้ำทุกวันเว้นวันประมาณ 5-7 วัน จึงนำลงแปลงเพาะ

6.4 ชนิดที่มีเปลือกเมล็ดบางหรือนิ่มน้ำซึมผ่านเข้าไปได้ง่าย เช่น แคลฝรั่ง สีสเลียดแก่น มะขามเทศ สะเดา ไม่แตกต่างทางสถิติเมื่อเปรียบเทียบกับเมล็ดที่ไม่แช่น้ำสำหรับสะเดาให้บิบเอาเนื้อหุ้มเมล็ดออกนำไปล้างน้ำ ผึ่งในร่มให้แห้งจึงนำไปเพาะ

6.5 ชนิดที่มีปีก เป็นเมล็ดไม้ในกลุ่มไม้ตระกูลยาง เช่น ยางนา ยางแดง ยางยูง เต็ง รัง เหียง พลวง ฯลฯ นำเมล็ดแกะเคาะปีกถึงโคนแล้วนำลงเพาะได้เลย

การเพาะเมล็ดไม้ การเพาะปฏิบัติได้ 2 วิธี คือ

7.1 นำเมล็ดลงถาดดินโดยตรง วิธีนี้ใช้กับเมล็ดขนาดใหญ่ เช่น ขนุน มะค่าโมง มะค่าแต้ หรือเมล็ดที่มีเปอร์เซ็นต์การงอกดี กล่าวคือ 90% ขึ้นไป รดน้ำให้ชุ่มเสียก่อนจึงกดเมล็ดลงให้จมลงต่ำกว่าผิวดินประมาณ 3-5 เซนติเมตร วิธีการวางเมล็ดต้องพิจารณาว่าเมล็ดจะแทงยอดอ่อนโผล่พ้นดินได้ง่าย จึงควรวางนอนราบโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมล็ดที่มีขนาดใหญ่ เช่น ขนุน มะค่าโมง มะฮอกกานี

7.2 เพาะในกระบะเพาะก่อนย้ายชำ โดยวิธีหว่านให้กระจายทั้งกระบะเพาะแล้วโรยดินกลบให้สม่ำเสมอหนาประมาณ 3-5 มิลลิเมตร หรือจะหว่านเป็นแนวโดยเจาะร่องก่อน แล้วโรยลงร่องแล้วกลบ วิธีนี้ง่ายต่อการกลบเมล็ด เสร็จแล้วรดน้ำให้ชุ่ม การคลุมกระบะเพาะด้วยพลาสติกใส จะช่วยให้ดินรักษาความชื้นได้นาน และทำให้ความชื้นอากาศและอุณหภูมิสูงขึ้น เป็นการเร่งการงอกของเมล็ด ไม้ อีกด้วย เมล็ดไม้ที่งอกได้ดีในอุณหภูมิประมาณ 30-40 องศาเซลเซียส

เมื่อกล้าไม้ตั้งตัวได้จึงเอาพลาสติกที่คลุมออก และเมื่อกล้าไม้ได้ขนาดจึงย้ายชำลงถุงพลาสติกต่อไป

ปัจจัยที่จำเป็นต่อการงอกของเมล็ดไม้ในระยะแรกมีความชื้น (น้ำ) ออกซิเจน แสง และอุณหภูมิที่เหมาะสม ปัจจัยเหล่านี้จะไปกระตุ้นการงอกของเมล็ด โดยใบเลี้ยงจะมีบทบาทสำคัญต่อการงอกเป็นตัวสร้างอาหารและพลังงานแก่การงอก ธาตุอาหารในดินจะถูกดูดขึ้นไปใช้ในภายหลังที่ได้สร้างใบแท้ขึ้นมาแล้ว ปุ๋ยจึงจำเป็นในระยะกล้าไม้ตั้งตัวได้

8. การเตรียมถุงดิน

วัสดุเพาะที่เตรียมไว้แล้วนำมากรอกลงถุงพลาสติกซึ่งขนาดที่ใช้เพาะชำทั่วไป คือ 4 X 6 นิ้ว แต่การเพาะชำกล้าไม้บางชนิด ซึ่งต้องการนำไปปลูกขณะยังมีขนาดเล็ก เช่น ยูคาลิปตัส อายุ 2 เดือน แล้วนำไปปลูกจะใช้ถุงขนาด 3 X 5 นิ้วก็ได้ แต่ถ้าเป็นกล้าค้ำปี ซึ่งจะมีขนาดสูง ระบบรากก็จะมากด้วยต้องย้ายกล้าไปลงถุงใหญ่ขนาด 8 X 11, 8 X 12 นิ้ว

วิธีการกรอกดินใช้อุปกรณ์ง่ายๆ ตัดกล้าไม้ฝัขนาดใกล้เคียงถุงพลาสติกคล้ายปากฉลาม เพื่อใช้ตักดินและเทใส่ถุงได้สะดวก ถุงพลาสติกควรเจาะรูจำนวน 4-8 รู ขนาดประมาณ 5 มิลลิเมตร ให้สูงกว่าก้นถุงประมาณ 4—5 เซนติเมตร ขยุมมุมก้นถุงเข้าใน เพื่อให้การวางถุงสะดวก เมื่อวางรูที่เจาะควรสูงกว่าพื้นประมาณ 1 เซนติเมตร การจัดวางเรียงถุงให้เป็นระเบียบ บล็อกๆ ขนาดกว้าง 15 ถุงยาว 40 ถุง จะได้กล้าไม้จำนวน 600 ถุง จัดเรียงบล็อกให้เป็นระเบียบ เพื่อความสะดวกในการทำงานและตรวจนับ

9. การย้ายชำ

ขนาดของกล้าไม้ที่เหมาะสมในการย้ายชำของไม้แต่ละชนิดแตกต่างกันไป สิ่งสำคัญที่ใช้ในการพิจารณา คือ จะต้องแน่ใจว่าเป็นต้นกล้าที่แข็งแรงสมบูรณ์ ไม่ใช่ต้นกล้าที่ผิดปกติ เช่น ไม่มีรากอ่อน หรือ ยอดอ่อนที่จะพัฒนาเป็นต้นกล้าที่สมบูรณ์ได้ซึ่งจะต้องตายในเวลาต่อไป ทำให้เสียเวลาย้ายชำ หรือคัดออก กล้าไม้ที่เหมาะสมในการย้ายจะชำควรมีใบแท้ที่สมบูรณ์ ปกติมีสีเขียว 1-2 คู่ มีลำต้นและระบบรากที่สมบูรณ์หรือถูกแมลงทำลาย การถอนกล้าจากกะบะเพาะต้องระวังไม่ให้ ราก ลำต้น ใบอ่อน ได้รับความเสียหาย ด้วยการรดน้ำให้ชุ่มก่อนถอนกล้า ถ้าเป็นกล้าขนาดใหญ่อาจใช้ไม้หรือพลั่วพรวนดินช่วยแฉะ นำกล้าอ่อนใส่ภาชนะที่มีน้ำพอประมาณเพื่อให้กล้ารักษาความสดชื้นพร้อมที่จะนำไปชำใส่ถุง ก่อนชำควรรดน้ำดินในถุงให้

ชุมแล้วปล่อยน้ำระบายชั่วคราว ใช้ไม้ปลายแหลมขนาดใหญ่กว่ารากพอประมาณเท่าสองดิน ควร
 ลึกประมาณความยาวของรากสอดราก แล้วใช้นิ้วชี้กดดินที่ด้านหนึ่งด้านใดของต้นกล้า เพื่อปิด
 ช่องว่างระหว่างรากกับดินแล้วรดน้ำซ้ำอีกครั้ง การชำกล้าไม้ต้องปฏิบัติในเรือนเพาะชำหรือจัดทำ
 ที่ครอบกันแดดจัดให้ในช่วง 2-3 อาทิตย์แรกจนกว่ากล้าไม้ตั้งตัวได้ แยกถุงที่กล้าตายออกนำไป
 รวมแปลงใหม่เพื่อใช้ย้ายชำอีก ถ้าตายอีกให้เทดินออกเพื่อรอใช้กรอกดินคราวต่อไป การใช้ทราย
 หยาบโรยทับหน้าถุงชำกล้าไม้ที่รอด จะช่วยป้องกันหน้าดินจับตัวแน่นจากแรงกระแทกของน้ำที่
 รด ป้องกันการเกิดตะไคร่น้ำดินและน้ำซึมผ่านได้ง่าย

10. การดูแลรักษากล้าไม้

10.1 การรดน้ำหลังการย้ายชำ ควรรดน้ำวันละสองครั้งเช้าและเย็น โดยใช้บัวที่มี
 รูขนาดเล็ก หลีกเลียงหรือระมัดระวังการใช้สายฉีดจะทำให้กล้าไม้ได้รับอันตราย เมื่อกล้าไม้โต
 แข็งสูงประมาณ 20 เซนติเมตร จะรดน้ำวันละครั้งในตอนเชาก็ได้

10.2 การกำจัดวัชพืช ปฏิบัติประมาณเดือนละ 1 ครั้ง โดยปฏิบัติหลังจากรดน้ำ
 กล้าไม้

10.3 การป้องกันและกำจัดศัตรูพืช เช่น แมลงกัดกินใบ เชื้อราทำลายโดยหมั่น
 ตรวจสอบอยู่เสมอ ถ้าตรวจพบควรรีบกำจัดด้วยการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชไม่เหมือนกัน
 จะต้องซื้อมาใช้ให้ตรงกับศัตรูพืชชนิดนั้น เช่น ใช้กับแมลง ใช้กับเพลี้ยหรือใช้กับเชื้อรา เป็นต้น
 และจะต้องทำความเข้าใจวิธีใช้และปฏิบัติให้ถูกต้อง

10.4 การตัดรากกล้าไม้ เมื่อกล้าไม้โตขึ้นรากจะแทงลงดิน จึงควรตรวจสอบอยู่
 เสมอ และใช้กรรไกรตัดรากที่โผล่ออกมานอกถุง ปฏิบัติประมาณ 3 เดือนต่อครั้งและทำการรดน้ำ
 วันละ 2 ครั้ง จนกล้าไม้ฟื้นตัว

10.5 การจัดชั้นความสูงของกล้าไม้ เป็นการจัดกล้าไม้เรียงลำดับความสูงเพื่อให้
 กล้าไม้ขนาดต่างๆ ได้รับแสงแดดเท่าเทียมกัน และง่ายต่อการคัดกล้าไม้ได้ขนาดเพื่อนำไปปลูก
 หรือจำหน่ายและขจัดกล้าไม้ผิดปกติและมีโรคราทำอันตรายออกไป

10.6 การทำให้กล้าไม้แกร่ง กล้าไม้ที่อยู่ในร่มเงาของเรือนเพาะชำมาตลอดนั้น
 ถ้าขนย้ายไปปลูกทันทีกล้าไม้จะตายได้ เพราะไปกระทบกับภาวะแห้งแล้ง แดดจัดเกินไปบ้าง ไม่
 สามารถปรับสภาพให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอกดังนั้นจึงควรทำให้กล้าไม้แกร่งเสียก่อน โดยการ

เปิดหลังคาเรือนเพาะชำหรือขนออกมาไว้ข้างนอกเพื่อให้ชินกับสภาพแดดจัด ความแห้งแล้งและด้วยการลดปริมาณน้ำที่ให้ จากที่เคยรดน้ำทุกวันเป็นวันเว้นวัน ประมาณ 1 เดือน ก่อนนำไปปลูก จะทำให้การรอดตายสูง

การปลูกและบำรุงรักษาต้นไม้

1. กำหนดวัตถุประสงค์ของการปลูก

ก่อนที่จะปลูกต้นไม้ชนิดใด ควรที่จะศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับลักษณะนิสัย สภาพความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของต้นไม้ชนิดนั้นๆ ก่อนว่ามีความเหมาะสมกับพื้นที่ที่ต้องการปลูกว่า สามารถเจริญเติบโตให้คุณประโยชน์ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่เพียงใด เพราะต้นไม้แต่ละชนิดมีลักษณะนิสัยสภาพความเป็นอยู่แตกต่างกัน หากนำมาปลูกในที่ที่ไม่เหมาะสมจะทำให้เจริญเติบโตช้าและแคระแกรนได้ ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น ถ้านำต้นไม้ที่ชอบขึ้นอยู่ในที่ชื้นภายใต้ร่มเงาไม้อื่น มาปลูกในที่ดินแห้งแล้ง โลงแจ้งได้รับแสงแดดเต็มที่ ต้นไม้จะมีความผิดปกติ เจริญเติบโตได้ไม่ดีและอาจตายลงได้

ปัจจัยที่มีผลกระทบโดยตรงต่อสภาพความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของต้นไม้ที่ควรคำนึงถึง ได้แก่ ลักษณะดิน สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ การปลูกต้นไม้ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ของการปลูกให้ชัดเจนว่า ปลูกเพื่อมุ่งหวังผลประโยชน์อย่างไร การปลูกต้นไม้ ผู้ปลูกย่อมคาดหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่าด้วยเหตุผลนี้ จึงเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการคัดเลือกพันธุ์ไม้ที่จะปลูก

วัตถุประสงค์ของการปลูกต้นไม้ แบ่งแยกได้ดังนี้

- ปลูกเพื่อการอนุรักษ์
- ปลูกเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนหรือเป็นไม้เศรษฐกิจ
- ปลูกเพื่อเป็นไม้ประดับให้ร่มเงาหรือตกแต่งให้สวยงาม

2. การสำรวจพื้นที่เพื่อกำหนดเป็นพื้นที่ปลูก คัดเลือกชนิดพันธุ์ไม้และการจัดหา

กล้าไม้การกำหนดพื้นที่ปลูก

เมื่อตัดสินใจกำหนดวัตถุประสงค์ของการปลูกต้นไม้ไว้เรียบร้อยแล้ว สิ่งที่จะต้องกระทำต่อไป คือ การกำหนดพื้นที่เพื่อให้มีความเหมาะสมกับชนิดพันธุ์ไม้ที่จะเลือกปลูก โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ปัจจัยเกี่ยวกับลักษณะของดิน ควรพิจารณาสภาพความอุดมสมบูรณ์ หรือลักษณะของดินว่าเป็นดินประเภทใด มีสภาพความเป็นกรดหรือเป็นด่างอย่างไร เป็นดินเหนียว ดินร่วน หรือดินร่วนปนทราย มีการระบายน้ำได้ดีหรือไม่เพียงใด พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มหรือมีความลาดเอียง ไกล่ไกลแหล่งน้ำเหมาะสมกับพันธุ์ไม้ชนิดใด

- ปัจจัยที่เกี่ยวกับสภาพดินฟ้าอากาศ
- ปัจจัยที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมบริเวณพื้นที่การปลูกว่ามีสภาพเป็นอย่างไร ต้องมีความปลอดภัยกับต้นไม้ และพิจารณากำหนดระยะปลูกให้มีความเหมาะสมกับชนิดและขนาดของต้นไม้ที่จะปลูก

การเลือกชนิดพันธุ์ไม้

ชนิดพันธุ์ไม้ที่จะนำมาปลูกนั้นให้พิจารณาให้เหมาะสมตามวัตถุประสงค์ประเภทไม้เพื่อการใช้สอย ไม้เสริมสร้างเชิงเศรษฐกิจ ไม้พุ่ม ไม้พุ่มกึ่งไม้ยืนต้นได้และสมุนไพร

การจัดหากำลังไม้

ข้อพิจารณาคือแหล่งผลิตกล้าไม้อยู่ใกล้กับสถานที่ปลูกมากน้อยเพียงใด เพราะการขนย้ายกล้าไม้ไกลๆ หรือในทางทุรกันดารจะทำให้กล้าไม้บอบช้ำเมื่อนำไปปลูกโดยทันทีจะมีเปอร์เซ็นต์รอดตายต่ำ

3. การเตรียมพื้นที่ปลูก

การเตรียมดินเป็นเรื่องสำคัญยิ่งของการปลูกต้นไม้ และจะให้ได้ผลดีจะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้า โดยการปรับระดับพื้นที่ให้ได้ตามต้องการ และเพื่อความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย ควรมีการกำหนดแผนผังการปลูกต้นไม้ และทำการขุดหลุม ดังนี้

- ขุดหลุมขนาด กว้าง x ยาว x ลึก ประมาณ 30 x 30 x 30 ซม. (กล้าไม้ถุงขนาด 4 x 6 นิ้ว หรือ 10 x 12 นิ้ว)
- ลักษณะหลุมจะขุดเป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือวงกลม
- ดินที่ขุดขึ้นจากหลุมควรแยกหน้าดิน และดินชั้นล่าง
- สับ บด ช่อย และตาก ดินที่ขุดขึ้นมาให้ร่วนดีที่สุด
- ใส่ปุ๋ยรองก้นหลุมหนาประมาณ 10 – 20 ซม.

- ปุ๋ยที่ใช้ควรเป็นปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือเศษไม้ใบหญ้าที่เริ่มผุสลายตัวลงง่ายเบาแรงขึ้น ดินที่ขุดขึ้นควรใช้ปูนขาว หรือสารเคมีปรับปรุงดินบางชนิด เช่น โคโคไมท์ ผสมกับทรายและปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักคลุกเคล้ากับเนื้อดินตากแดดทิ้งไว้นานประมาณ 1-2 สัปดาห์ รดน้ำเป็นระยะ พร้อมกับพรวนดินตามสมควร จะทำให้ดินร่วนและดีขึ้น สำหรับพื้นที่ที่ดินเป็นดินปนทรายมาก การปรับปรุงดินจำเป็นต้องใส่ปุ๋ยคอก เพื่อให้ดินจับเป็นก้อนแน่นอุ้มน้ำและมีอาหารมากขึ้น

4. จัดหาอุปกรณ์และเตรียมวัสดุสำหรับใช้ปลูกต้นไม้

- จัดหาและเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ในการปลูกต้นไม้ให้พร้อมเพื่อความสะดวกในการปลูกต้นไม้ เช่น จอบ เสียม พลั่วตักดิน บั้งกี และยานพาหนะลำเลียงขนส่งกล้าไม้ไปยังจุดที่เตรียมหลุมปลูก
- หน้าดินผสม สำหรับกลบหลุมปลูก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก สำหรับรองก้นหลุม และสารอุ้มน้ำ (ถ้ามี) และใช้ในกรณีปลูกก่อนหรือหลังฤดูฝน
- หลักค้ำยัน ยึดต้นไม้ กันลมพัดโยก และช่วยในการทรงตัวของต้นไม้ให้ตั้งตรง เชือกสำหรับผูกยึดต้นไม้กับหลัก

5. การปลูก

ต้นไม้ที่นำมาปลูกส่วนใหญ่ มักจะบรรจุในถุงพลาสติกให้ใช้มีดกรีดถุง ควรระวังอย่าให้รากของต้นไม้ได้รับความกระทบกระเทือนมากนัก และวางต้นไม้ลงในหลุมที่ขุดให้ระดับรอบต่อระหว่างลำต้นกับตากอยู่เสมอกับระดับของหลุม แล้วกลบหลุมด้วยดินผสมที่เตรียมไว้สำหรับปลูกหรือใช้ดินที่ขุดขึ้นจากหลุมที่เป็นดินร่วนปนทรายหรือดินที่มีความร่วนซุยดี ไม่ควรใช้ดินเหนียวที่แน่นหรือดินที่มีกรวดหินมากๆ กลบหลุมเพราะจะเป็นปัญหาทำให้รากต้นไม้เจริญเติบโตช้า และเหยียบดินให้แน่นพอประมาณนำเศษใบไม้หญ้าหรือฟางมาคลุมรอบโคนต้นไม้เพื่อรักษาความชื้นและป้องกันการกัดเซาะของน้ำในขณะรดน้ำต้นไม้ ใช้ไม้หลักและผูกเชือกเพื่อยึดกับต้นไม้หลวมๆ เพื่อช่วยในการทรงตัวของต้นไม้และป้องกันลมพัดโยก รดน้ำให้ชุ่มและควรรดน้ำวันละครึ่งจนต้นไม้ตั้งตัวได้

กรณีที่ปลูกเป็นพื้นที่มากๆ ควรปลูกในช่วงฤดูฝน เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการรดน้ำต้นไม้ภายหลังการปลูกต้นไม้ โดยปกติควรรดน้ำติดต่อกันต่อวันในเวลาเย็นอย่างน้อยวันละ

1 ครั้ง ตลอด 1 สัปดาห์ การรดน้ำควรรดน้ำให้ชุ่ม ถ้ารดน้ำน้อยไปน้ำจะซึมลงไปไม่ถึงบริเวณราก ต้นไม้ การพรวนดิน ใส่ปุ๋ยและการกำจัดวัชพืช วัชพืชเป็นวัชพืชที่ทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตช้า ควรกำจัดวัชพืชโดยการถากถางและพรวนดินรอบโคนต้นไม้ในรัศมี 1 เมตร ปีละ 2 ครั้ง ในขณะที่พรวนดิน ถ้ามีปัญหาวินาศจะโรยรอบๆ โคนต้นไม้ประมาณ 1-2 ช้อนโต๊ะ แล้วรดน้ำหรือใส่ปุ๋ยคอกเพิ่มเติม

6. การดูแลบำรุงรักษา

หลังจากปลูกต้นไม้แล้ว ควรคำนึงถึงอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นกับต้นไม้ในระยะเริ่มแรกที่มีขนาดเล็กยังตั้งตัวไม่ได้ เช่น อันตรายจากสัตว์เลื้อย ขานพาหนะต่างๆ อาจป้องกันโดยการทำคอก หรือรั้วกันเป็นแนว สำหรับต้นไม้บางชนิดที่ต้องการความเอาใจใส่มาก ควรจะมีการบังแดดให้ในระยะที่ตั้งตัวไม่ได้ การปลูกต้นไม้ให้สามารถจะเจริญเติบโตได้ดี จำเป็นต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแลบำรุงรักษาอย่างดี สืบเนื่องจากการตั้งตัวของต้นไม้ ควรมีการพรวนดินใส่ปุ๋ยและกำจัดวัชพืช หรือใส่ปุ๋ยคอก การเจริญเติบโตของต้นไม้โดยธรรมชาติมีความแข็งแรงอยู่ในตัวพอสมควร หากช่วยบำรุงรักษาต้นไม้ให้ถูกวิธี ต้นไม้จะเจริญเติบโตได้รวดเร็ว มีความสมบูรณ์เพียงพอที่จะต่อต้านอันตรายจากสิ่งต่างๆ ได้โดยเฉพาะการหมั่นตรวจดูแลโรค แมลงที่ปลุกกับต้นไม้ และใช้ยาฉีดกำจัดได้ทันเหตุการณ์

ในกรณีที่ปลูกเป็นแปลงใหญ่ จะต้องมีการระวางไฟ โดยการแผ้วถางวัชพืชอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง และทำแนวป้องกันไฟล้อมรอบ หากปลูกเป็นแนวยาว เช่น ตามแนวถนน ต้องกำจัดวัชพืชที่จะเป็นเชื้อเพลิง การระวางไฟหรือการป้องกันไฟป่าให้กับต้นไม้ที่ปลูก ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญที่สุด กิจกรรมหนึ่งในการดูแลรักษาต้นไม้ การปลูกต้นไม้จะสำเร็จหรือไม่ก็อยู่ที่การป้องกันให้ต้นไม้พ้นจากอันตรายจากไฟ และอันตรายจากสิ่งแวดล้อมทั้งปวง

3.แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน

ป่าไม้ชุมชนเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชน ในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหารสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้นเมื่อป่าถูกหักร้างทางพจนานุกรมเขียนเตือน ย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชน

ต้องการนั้นร่อยหรอลงไปด้วย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ในความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนนั้นชุมชนต่างๆ ได้พัฒนากลไกเพื่อใช้ในการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น บางชุมชนอาจตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นมา เพื่อดูแลการใช้ประโยชน์จากป่า บางชุมชน บางชุมชนอาจมีระบบความเชื่อเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะทุกชุมชนจะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะมีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ตา ช่วยให้เห็นคุณค่าของป่า ป่าปู่ตาได้อย่างพอเหมาะพอดี ดังนั้นแนวคิดเรื่องป่าชุมชนนี้ จึงเป็นการเน้นให้เห็นบทบาทของคนในชุมชนต่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน (Stevens, 1989) ซึ่งสอดคล้องกับคำจำกัดความของโกมล แพรกทอง (มปม.:15) ที่ว่าป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพาพึ่งป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

FAO ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า การจัดการป่าไม้ชุมชนจะร่วมกิจกรรมการจัดการป่าไม้ใดๆ ก็ตามที่คนในท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมที่กล่าวถึงได้แก่ การฟื้นฟูหรือการพัฒนาสภาพป่าไม้ในพื้นที่ขาดแคลนไม้และผลผลิตอื่นๆ จากป่าและการปลูกไม้ยืนต้นในระดับไร่นา ป่าชุมชนอาจหมายถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าที่ดำเนินการโดยครอบครัวหรืออาจเป็นอุตสาหกรรมเล็กๆ ภายในชุมชน

องค์กรเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาสังคม และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อธิบายความหมายของป่าชุมชนว่าเป็นการอนุรักษ์ และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชนและเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศน์ในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว (ศรีสุวรรณ กวรจร, 2539:9) แนวความคิดในเรื่องการจัดการป่าชุมชน มีพื้นฐานจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรของประชาชนที่จะมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง

ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยรวม นอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นการยอมรับในศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย เนื่องจากป่าชุมชนเป็นสาธารณะสมบัติ (Common Property) กล่าวคือในขณะที่เอกชนตัดสินใจใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินสมบัติของตนเองได้ตามความต้องการ แต่การตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับสาธารณะสมบัตินั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอในการจัดการสาธารณะสมบัติได้แก่ การที่ปัจเจกบุคคลมักใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นอย่างเต็มที่ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งมักส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนอื่นๆ (Uphoff, 1986) ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่กลุ่มหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของสาธารณะสมบัตินั้น ต้องการสร้างกลไกในการให้ผู้อื่นให้โทษทางสังคมมากขึ้นมา (Social Sanction) เพื่อกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลแต่ละคนไม่ให้ใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นมากเกินไปจนสร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่นๆ เช่น ระบบความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่นกฎเกณฑ์ต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนในระดับท้องถิ่น มีองค์ประกอบหลักๆ 3 ประการคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนและการสร้างระบบแรงจูงใจ

ในทางทฤษฎีคือการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยที่ทุกคนมีสิทธิในการร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของประชาชนด้วยตัวของประชาชนเอง โดยรัฐเป็นฝ่ายให้การสนับสนุนตามความจำเป็น การให้การสนับสนุนนี้จะไม่มีลักษณะของการเข้าไปควบคุมการทำกิจกรรมของประชาชน (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2529) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน อาจเริ่มจากการช่วยกันระดมความคิดที่จะค้นหาปัญหา หรือความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่า การร่วมกันวางแผน การจะให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในขั้นตอนต่างๆ นั้น ต้องอาศัยการจัดระเบียบของชุมชนและการสร้างระบบการจูงใจด้วย

ในการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชน เพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนอาจมีหน่วยที่ทำหน้าที่จัดการแยกต่างหากกันไป ตั้งแต่ครัวเรือน กลุ่ม สถาบันและชุมชน โดยต้องอาศัยการกระทำร่วมกัน (Collective Action) ของชุมชน และจะต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงจะสามารถทำให้การกระทำร่วมกันเกิดขึ้นได้ และจะต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผน

จึงจะสามารถทำให้การกระทำพยายามระดับทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นที่คาดหวังว่าในกระบวนการดังกล่าวนี้ จะช่วยพัฒนาทัศนคติและการปฏิบัติงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน (Mark and Pease, 1973) นั่นคือ การที่กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน (Common Interests) จะพยายามดำเนินการต่างๆ เพื่อให้ได้มาหรือคงไว้ ซึ่งผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ทั้งนี้เพราะแต่ละคนจะตระหนักว่าถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มบรรลุแล้ว ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการจากการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการเหล่านี้จะอาศัยความเชื่อกฎเกณฑ์ของท้องถิ่น (Customary Laws) กฎเกณฑ์ที่กลุ่มหรือองค์กรชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการและกฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนและระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่จะระดมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนนั้น ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบการจูงใจขึ้นมา แต่การที่จะให้แต่ละคนเกิดความสำนึกและปฏิบัติในแนวทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นแก่บุคคลแต่ละคนแรงจูงใจอาจแบ่งได้เป็น 2 ชนิดคือ แรงจูงใจจากปัจจัยภายนอก (Extrinsic Motivation) แรงจูงใจนี้เกิดจากเครื่องล่อ (Incentives) ภายนอกตัวบุคคลที่กระตุ้นให้บุคคลเกิดแรงจูงใจ และแสดงพฤติกรรม เครื่องล่อจะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมอาจจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ เช่น เงิน อาหาร เครื่องนุ่งห่ม หรือสิ่งที่ไม่มียุทธค่าเชิงเศรษฐกิจ (Non-economic incentives) เช่น ในประกาศเกียรติคุณ เครื่องแบบ คำชมเชยในที่ประชุม การฝึกอบรม เป็นต้น แรงจูงใจอีกชนิดหนึ่ง ได้แก่ แรงจูงใจอันเกิดจากปัจจัยภายใน (Intrinsic Motivation) แรงจูงใจประเภทนี้เกิดขึ้นภายในตัวของแต่ละบุคคล โดยที่บุคคลเกิดความต้องการที่แสดงพฤติกรรมด้วยความศรัทธา ความรักและถ้าเปรียบเทียบกับแรงจูงใจประเภทแรกแล้ว แรงจูงใจจากปัจจัยภายในเป็นแรงจูงใจที่คงทนและยืนนานกว่า

องค์ประกอบทั้ง 3 ประเภทนี้ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมากในกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประโยชน์ของชุมชนร่วมกันและถ้ามองในภาพกว้างแล้ว การจัดการป่าชุมชนของแต่ละชุมชนย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของสังคม และของโลกโดยรวมด้วย

ลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบท

1.การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ

การจัดการป่าชุมชนในรูปแบบดั้งเดิมอาจผูกติดอยู่กับความเชื่อ อาจเป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ หรือหลักปฏิบัติทางศาสนาซึ่งจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ในการมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเชื่อในรูปแบบต่างๆ ช่วยให้ผู้คนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อยู่ในธรรมชาติอย่างมีความพอเหมาะพอดี อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาและสภาพการณ์ของสังคมเปลี่ยนไปทรัพยากรธรรมชาติร่อยหลอลง ในขณะที่ความต้องการของมนุษย์เพิ่มมากขึ้น ความเชื่อเพียงอย่างเดียวก็อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ดังนั้นสังคมอาจต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาเสริมกับพลังความเชื่อ ในการที่จะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการจัดการป่าไม้ของชุมชนต่อไป ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงอิทธิพลของความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อเกี่ยวกับหลักปฏิบัติของศาสนาพุทธที่มีต่อการจัดการป่าไม้ของชุมชน

การจัดการป่าป่า ซึ่งทั้งพื้นที่และต้นไม้เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันนั้นชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ โดยอาศัยความเชื่อในเรื่องผีป่า ซึ่งถือได้ว่าเป็นพลังเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการจัดการกับสิ่งที่มีอยู่เหนือธรรมชาติสามารถรับรู้ได้โดยมองผ่านพิธีกรรมที่มนุษย์ได้ร่วมกันประกอบขึ้น โดยมีจำเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม การยอมรับในอาชของสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติให้เป็นไปอย่างเหมาะสม กล่าวคือในขณะที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าป่าในรูปแบบต่างๆ ป่าป่าก็ได้เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่แสดงถึงความเคารพบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นที่พึงทางใจของชาวบ้าน โดยอาจเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในกระบวนการแก้ปัญหาของชาวบ้าน เช่น พอมีปัญหาทุกข์ร้อน ชาวบ้านก็มักจะบนบานศาลกล่าวต่อผีป่าให้ช่วยคลี่คลายให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามแต่จะต้องการ นอกจากชาวบ้านจะได้รับประโยชน์จากป่าป่าในรูปของอาหาร ไม้ฟืน ไม้ที่ใช้ในการก่อสร้างและการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การที่ชุมชนมีความเชื่อในเรื่องผีป่าทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าป่าเป็นไปโดยมีการไตร่ตรองอย่างมีเหตุผลและมีความเคารพในธรรมชาติและอยู่บนพื้นฐานของกฎเกณฑ์ที่ชุมชนถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ในการใช้ประโยชน์จากป่าป่า เช่น ชาวบ้านที่เข้าไปเก็บฟืนไปหุงข้าวหรือเข้าไปเก็บเห็ดหรือตัดต้นไม้จากป่าป่า เพื่อเอาไปใช้ในกิจกรรมอันเป็นสาธารณะ จะต้องมีการกล่าวคำขอเสมอ

ไม้ที่เก็บเอาไปทำฟืนหุงข้าวมักเป็นกิ่งไม้แห้งๆ หรือกิ่งไม้เล็กๆ เป็นต้น การใช้ประโยชน์จากป่าปู้ตาโดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์หรือแสดงความเคารพต่อผีปู้ตา ชาวบ้านเชื่อว่าผู้ละเมิดอาจได้รับการลงโทษในรูปแบบต่างๆ กันจากผีปู้ตา ซึ่งนับว่าความเชื่อดังกล่าวนี้นี้เป็นสิ่งจูงใจให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ร่วมมือร่วมใจในการดูแลรักษาป่าปู้ตา และใช้ประโยชน์จากป่าปู้ตาอย่างเหมาะสม

ทุกอย่างก็ตามเมื่อสังคมเปลี่ยนไป เพราะมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น หมู่บ้านมีการติดต่อกันภายนอกมากขึ้น หรือมีการขยายตัวของสังคมเมืองมากขึ้นทำให้ทำให้ความเชื่อของชาวบ้านต่อผีปู้ตาเริ่มลดน้อยลง จะเห็นได้ว่าสถาบันจากภายนอกหมู่บ้านจะได้ก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปู้ตาเพิ่มมากขึ้น โดยคงรักษารูปแบบอำนาจของผีปู้ตาอยู่เสมอ เช่น มีการขโมยตัดต้นไม้ในป่าปู้ตาไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวการมีความขลังน้อยลงไปในการจัดการป่าชุมชน

ในกรณีของวัดป่านั้น จะเห็นว่าความเชื่อทางศาสนาพุทธของฝ่ายอรัญวาสี มีผลทำให้วัดป่าโดยการดำเนินการของพระสงฆ์ต้องอนุรักษ์ป่าไว้ เพื่อให้วัดเป็นสถานที่อันสงบร่มเย็นเหมาะแก่การเจริญสติภาวนาของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งต้องอาศัยความเงียบสงบ เพื่อช่วยในการทำสมาธิและแสวงหาความสงบทางจิตใจ ดังนั้นป่าจึงเป็นสถานที่ซึ่งเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการทำสมาธิและการปฏิบัติธรรมพระสงฆ์สายนี้มักเดินทางท่องเที่ยวไปในป่าเขาถ้ำเนาไพรเพื่อแสวงหาสถานที่อันวิเวก จึงเห็นได้ว่าความเชื่อและแนวทางปฏิบัติของพระพุทธรศาสนาจึงสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า โดยป่าจะให้สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรมตามแนวความเชื่อของพุทธศาสนา ในขณะที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมดังกล่าวของพระสงฆ์ก็ได้ทำลายสภาพของป่า ความสอดคล้องกันดังกล่าวนี้เองที่มีอย่างมากต่อการอนุรักษ์ป่าในด้านอื่นๆ เช่น การใช้ไม้เพื่อการก่อสร้าง ใช้เป็นแหล่งสมุนไพร นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย สำหรับการจัดการป่าไม้ของวัดป่าอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะนี้คือ การอนุรักษ์ป่าดั้งเดิมที่เป็นที่ตั้งของวัดไว้และการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในบริเวณวัด ซึ่งพระสงฆ์จะเป็นแกนนำของชาวบ้านในการปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ โดยพระสงฆ์ใช้ความยึดมั่นและความศรัทธาในพระพุทธรศาสนา และการชี้แจงจูงใจที่สำคัญอาจได้แก่ ความเชื่อและความยึดมั่นในหลักปฏิบัติของพระพุทธรศาสนาฝ่ายอรัญวาสี ที่เป็นแรงจูงใจภายในที่ทำให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ทั้ง 2 ลักษณะข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักปฏิบัติทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์สาย

วัดป่า มีผลต่อการอนุรักษ์และเป็นตัวอย่างของการพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่สอดคล้อง
 ต้องกัน

ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติกำลังลดปริมาณลงเรื่อยๆ ความต้องการของชุมชน
 ต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมีเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบันวัดป่ากำลังได้รับแรงกดดันจากความ
 ต้องการดังกล่าวนี้จากชุมชนที่อยู่รอบๆ บริเวณวัด จึงทำให้วัดป่าไม่อาจจะเลยความจริงในข้อนี้ได้
 ว่าในที่สุดแล้วชาวบ้านต้องให้เข้ามาใช้ทรัพยากรป่าไม้ของวัดแน่นอน การปรับกลยุทธ์ในการ
 จัดการทรัพยากรป่าไม้ของวัดป่าก็คือการดึงชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัด
 จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง โดยให้ชาวบ้านช่วยปลูกและดูแลรักษาป่าไปพร้อมๆ กันกับการได้ใช้
 ประโยชน์การสร้างกฎเกณฑ์ การทำความเข้าใจและข้อตกลงร่วมกันระหว่างวัดกับชาวบ้านจึงเป็น
 สิ่งที่ไม่อาจเลี่ยงได้ ทั้งนี้เพื่อทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เป็นไปอย่างพอเหมาะพอดี
 การทำความเข้าใจกับชาวบ้าน และการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการป่า มีผลทำให้วัดป่าบาง
 วัดไม่ต้องทำรั้วหรือกำแพง เพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ แต่จะใช้ **“ชาวบ้านเป็นรั้วคุ้มครองป่า”**
 การสร้างรั้วประเภทนี้ไม่ต้องเสียเงินเสียทองและมีความยั่งยืนมากกว่ารั้วที่ทำด้วยวัสดุ เพราะเป็น
 รั้วที่อยู่บนฐานของความเข้าใจ ความศรัทธาและการประสานประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรป่า
 ไม้

2.การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม

การจัดการป่าชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลัง
 กลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการวางแผน การดำเนินการ และการดูแลรักษาป่า
 ชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบนี้มีทั้งการจัดการเชิงอนุรักษ์และในเชิงการ
 พัฒนา ไม่ว่าจะเป็นจัดการเพื่อวัตถุประสงค์ประการใด ชุมชนหลายชุมชนได้แสดงให้เห็นถึง
 ศักยภาพในเชิงการจัดการป่าชุมชนที่ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องต้องให้ความสนใจ และเสริมสร้าง
 ศักยภาพนั้นให้มากยิ่งขึ้นไป

ในส่วนนี้ของบทความจะขอนำเสนอ ลักษณะของการจัดการป่าชุมชน โดยพลัง
 ของคนในชุมชนเอง ทั้งการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการในเชิงพัฒนา โดยนำตัวอย่าง
 ที่ได้จากการทำกรณีศึกษาในภาคสนามมาประกอบให้เห็นภาพด้วย

2.1 การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ การจัดการป่าชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์ประการนี้เกิดจากการสังเกตและการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านเกี่ยวกับสภาพของป่าไม้ที่เสื่อมโทรมและลดปริมาณลง จนถึงจุดที่ชาวบ้านเห็นว่าชุมชนน่าจะต้องร่วมกันดำเนินการอนุรักษ์ป่าที่ยังคงสภาพอยู่ไว้ เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในระยะยาว

การอนุรักษ์ป่าดงจึงจิงหารของชาวบ้าน บ้านโนนเมือง ต.ดงลิง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์เป็นตัวอย่างที่ดีของการจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ จากการศึกษาภาคสนามทราบว่าในปัจจุบันพื้นที่ป่าอนุรักษ์ดงจิงหารครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 300 ไร่ มีชาวบ้านร่วมใช้ประโยชน์ถึง 3 หมู่บ้าน ในอดีตต้นไม้ส่วนหนึ่งถูกชาวบ้านโค่นลงเพื่อนำไม้ไปสร้างบ้านและวัด ที่สำคัญคือ การที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งบุกรุกเข้าไปแผ้วถางป่า เพื่อใช้ที่ดินในการปลูกอ้อยทำให้ต้นไม้มาก่อนล้มเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังถูกชาวบ้านทำลายและการบุกรุกที่ ชาวบ้านได้มีมติร่วมกันว่าควรจะอนุรักษ์ป่าดงจิงหารไว้ให้เหลือเป็นมรดกของลูกหลาน เพื่อให้ลูกหลานได้เห็นว่ามีป่ามีลักษณะและสภาพเป็นอย่างไร ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนชาวบ้านได้ตกลงกันกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านต้องถือปฏิบัติ เช่น ห้ามชาวบ้านบุกรุกเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตป่าอนุรักษ์ ห้ามชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ เจาะน้ำมันยางหรือจุดไฟเผาป่า เป็นต้น โดยให้ชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านช่วยกันสอดส่องดูแลว่ามีผู้ละเมิดกฎเกณฑ์หรือไม่ หากพบให้รีบแจ้งต่อคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งจะทำหน้าที่พิจารณาความผิดและการลงโทษ ถ้าเป็นความผิดเล็กน้อยก็ใช้การว่ากล่าวตักเตือนเป็นหลัก แต่ถ้าทำความผิดที่รุนแรง เช่น ลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าหรือเอามาใช้ประโยชน์ส่วนตัว คณะกรรมการหมู่บ้านจะเรียกประชุมชาวบ้านเพื่อขอมติว่าจะลงโทษผู้กระทำผิดสถานใด ถ้าชาวบ้านมีมติอย่างไรแล้วผู้ทำผิดต้องทำตาม มิฉะนั้นทางกรรมการหมู่บ้านจะส่งเรื่องให้ทางอำเภอเป็นผู้พิจารณา ในการพิจารณาความผิดนี้ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะถามความเห็นของผู้เฒ่าผู้แก่เสมอว่า ควรดำเนินการอย่างไรต่อผู้กระทำผิด การใช้มาตรการดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าฝ่าฝืนกฎของชุมชน จากการพูดคุยกับชาวบ้านทราบว่าชาวบ้านกลัวการพิจารณาโทษท่ามกลางที่ประชุมชาวบ้านมาก เพราะนอกจากจะอับอายแล้ว ยังเป็นการลงโทษทางจิตใจไปโดยปริยาย เพราะผู้กระทำผิดอาจถูกนิินหาว่าร้ายเป็นที่รังเกียจของชาวบ้านหรือเพื่อนบ้านไม่คบค้าสมาคมด้วย

อย่างไรก็ตามชุมชนมิได้มุ่งจะรักษาป่าไว้ โดยจะต้องไม่ได้ในทางตรงข้าม ชุมชนได้เปิดช่องให้ชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอนุรักษ์จันทารได้ ตามเงื่อนไขที่ชุมชนกำหนด เช่น ชาวบ้านสามารถเก็บเห็ด หาพืช สมุนไพร และของป่าต่างๆ เพื่อการบริโภค ใช้บริเวณป่าเป็นที่ทำเล เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น นอกจากนี้คณะกรรมการหมู่บ้านอาจตัดต้นไม้บริเวณป่าเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมได้ เช่น การสร้างและซ่อมแซมศาลาวัด ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศาลากลางหมู่บ้าน ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน เป็นต้น โดยชาวบ้านมีแนวคิดว่าจะตัดไม้เมื่อมีความจำเป็นจริงๆ และเป็นที่น่ายินดีว่าคณะกรรมการหมู่บ้านได้ปรึกษารื้อกับชาวบ้าน เพื่อร่วมกันปลูกต้นไม้เสริมเข้าไปในบริเวณป่าอนุรักษ์ โดยมุ่งไปที่การปลูกต้นไม้ที่จะให้ประโยชน์ทั้งในด้านการใช้สอยและเป็นแหล่งอาหาร เช่น ไม้เต็ง สะเดา จี้เหล็ก มะกอก ประดู่ เป็นต้น ซึ่งนับว่าชุมชนได้พิจารณาถึงมั่นคงของป่าชุมชนในระยะยาว และการทำให้ป่าอนุรักษ์สามารถอำนวยประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนด้วย

2.2 การจัดการป่าชุมชนในเชิงการพัฒนา

นอกจากการจัดการป่าชุมชนในเชิงอนุรักษ์ดังได้กล่าวมาแล้ว ชุมชนยังมีศักยภาพจัดการป่าชุมชนในเชิงการพัฒนา การจัดการในลักษณะนี้มักอยู่ในรูปของการตั้งกรรมการป่าชุมชน เพื่อเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างป่าชุมชน ซึ่งอาจเป็นเครื่องมือนำไปสู่การพัฒนาชุมชน ในกรณีการจัดการป่าชุมชน โคมผีบ้า ตำบลบ้านเหล่า อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้าน 3 หมู่บ้านในตำบลนี้คือบ้านยางลิ้นไชย บ้านหนองหาด และบ้านคอนกลอย ได้ร่วมกันปลูกป่าในพื้นที่สาธารณะ โคมผีบ้า ประมาณ 500 ไร่ โดยการสนับสนุนของกรมป่าไม้ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ต้นไม้ที่ปลูกส่วนใหญ่คือต้นคาลิปดัสและไม้โตเร็วอื่นๆ วัตถุประสงค์ของการปลูกก็เพื่อสร้างแหล่งไม้ฟืนของชุมชน และเพื่อการตัดไม้ยูคาลิปดัสขาย หมู่บ้านได้ร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจาก 3 หมู่บ้าน ร่วมกันเป็นคณะกรรมการ โดยให้มีหน้าที่รับผิดชอบในด้านการดูแลรักษาสวนป่าที่ร่วมกันสร้างขึ้นเช่น การทำแนวกันไฟ การแบ่งปันผลประโยชน์จากการขายไม้ยูคาลิปดัส การดำเนินการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการนี้ นับว่าประสบผลสำเร็จตามสมควร จะเห็นได้จากการที่คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกับชาวบ้านดูแลรักษาสวนป่าจนสามารถตัดไม้ยูคาลิปดัสขายไปแล้วหลายรอบ เงินที่ได้จากการขายไม้ คณะกรรมการฯ ได้แบ่งให้ทั้ง 3 หมู่บ้านนำมาตั้งกองทุนในการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การให้ชาวบ้านที่

ขาดแคลนเงินทุน ผู้เงินลงทุนในอัตราดอกเบี้ยต่ำ การนำเงินกองทุนไปซื้อปื๊ยมาขายให้กับชาวบ้าน ในราคาต่ำหรือให้ชาวบ้านยืมเงินไปสร้างส้วม เป็นต้น โดยให้หัวหน้าคุ้มพิจารณาถ่วงถ่วง ชาวบ้านที่ต้องการใช้เงินทุน และให้คณะกรรมการหมู่บ้านพิจารณาอนุมัติเป็นขั้นสุดท้าย

จึงเห็นว่าชุมชนมีความสามารถที่จะจัดการสวนป่าได้เป็นอย่างดี และใช้สวนป่าของชุมชนนั้นเป็นเครื่องมือในการพัฒนาหมู่บ้านและคุณภาพชีวิตของชาวบ้านเอง เท่ากับว่าชุมชนได้ผสมผสานกิจกรรมป่าชุมชนเข้าในกระบวนการพัฒนาของชุมชน เมื่อพิจารณาถึงการพัฒนาในระยะยาวแล้ว จะเห็นว่าการจัดการป่าไม้ของชุมชน โดยคณะกรรมการดังกล่าวนี้มีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการได้แนวคิดของการตั้งกองทุนพัฒนาจากเงินที่ได้จากการขายไม้ การตั้งกฎเกณฑ์การจัดการกองทุนเป็นตัวบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นว่าเงินกองทุนจะสามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน และมีลักษณะที่เพิ่มพูนอย่างต่อเนื่องซึ่งจะส่งประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมและตัวชาวบ้านในระยะยาว และที่สำคัญคือ การจัดการในลักษณะนี้อยู่บนแนวคิดดั้งเดิมของชุมชนในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง

สรุป

ในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านนั้น มีทั้งการอาศัยระบบความเชื่ออันเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน และพลังของกลุ่มในรูปของคณะกรรมการ เป็นกลไกสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ไม่ว่าชุมชนจะจัดการป่าชุมชน โดยอาศัยกลไกใดก็ตามแล้วแต่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างเป็นระบบระเบียบและภายใต้ระบบการจัดการนั้นๆ ได้ ทำให้ชุมชนได้รับการตอบสนองความต้องการ และสามารถดำรงไว้ ซึ่งรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนรวมทั้งก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ นอกจากนี้การจัดการป่าชุมชนขององค์กรในท้องถิ่นล้วนแล้วแต่ให้บทเรียนแก่องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องหรือมีความสนใจในเรื่องนี้หลายประการคือ ประการแรก การจัดการป่าชุมชนนั้น ต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน แม้ว่าการจัดการนั้นจะเน้นในเรื่องการอนุรักษ์ แต่ต้องเปิดช่องให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแรงจูงใจให้เขาได้เข้ามาช่วยในการดูแลรักษาป่า ประการที่สอง การจัดการป่าชุมชนต้องมีกฎระเบียบที่ชุมชนเห็นพ้องต้องกัน ต่อการปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์จะต้องมีความยืดหยุ่น ไม่ใช่เน้นแต่การ

ดำเนินการให้เป็นไปตามกฎแต่อย่างเดียว ประการสุดท้าย กฎเกณฑ์ของชุมชนที่ตั้งขึ้นนอกจากจะต้องสอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้านแล้ว กฎเกณฑ์เหล่านั้นสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้เมื่อสถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนไป โดยการตกลงร่วมกันของชาวบ้าน ดังนั้นอำนาจในการตั้ง และการเปลี่ยนแปลงกฎควรอยู่ที่ชุมชนเป็นหลักการที่ชุมชนต้องการนำเสนอกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้ศูนย์อำนาจในการส่วนกลางให้ความเห็นชอบเป็นเรื่องที่เกินความจำเป็น เพราะชุมชนต่างๆ ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าชุมชนมีศักยภาพที่จะดำเนินการจัดการป่าชุมชนได้เป็นอย่างดีส่วนราชการควรทำหน้าที่เพียงให้การสนับสนุนและให้กำลังใจแก่คนในชุมชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

4.การสนับสนุนองค์การชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ประเทศไทยเดิมมีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์ แต่ปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์ได้ลดลง ทั้งนี้เนื่องจากขาดประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาของมนุษย์ มนุษย์ใช้ทรัพยากรป่าไม้มทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ การใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ต่างๆ การใช้ผลผลิตจากป่าเป็นอาหารธรรมชาติ และใช้สมุนไพรรักษาโรค เป็นต้น การใช้ทรัพยากรป่าไม้ในช่วงที่ผ่านมาเพิ่มมากขึ้น สาเหตุหนึ่งเกิดจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร และการกระจายตัวที่ไม่เหมาะสม ทำให้มีการแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น นอกจากนี้ยังจับจองพื้นที่ในเขตป่าหรือใกล้เขตป่าเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพทรัพยากรป่าไม้อันส่งผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติ ตลอดจนราษฎรที่พึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า ดังนั้นเพื่อแนวคิดวนศาสตร์ชุมชนนี้มีหลักการที่สำคัญคือ มุ่งเน้นให้ชุมชนมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ของตนเองเพื่อชุมชนโดยรวม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน เป็นพื้นฐานสำคัญ ทั้งนี้เพราะมีพื้นฐานแนวคิดว่า สภาพปัญหาทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้น และเป็นอยู่ขณะนี้มีความเชื่อมโยงกับสภาพโครงสร้างของชุมชน ดังนั้นการจะแก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงได้ จะต้องศึกษาและเข้าใจชุมชนซึ่งหมายรวมถึงทั้งประชาชนและโครงสร้างอื่นๆ ในชุมชน เพื่อความร่วมมือในการดูแลจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและศักยภาพของชุมชน อันเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาชนบทด้วย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อนำเสนอเทคนิค วิธีการที่จะทำงานกับชาวบ้าน โดยเฉพาะการสนับสนุนองค์กรในชุมชนเพื่อพัฒนาฟื้นฟูสภาพทรัพยากรป่าไม้ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนสูงสุด ข้อมูลในรายงานนี้ได้จากการศึกษาวิจัยของโครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ศึกษาในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

โครงสร้างพื้นฐานของสังคมชนบทไทย

การดำเนินงานพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านทั้งในระดับบุคคล และระดับกลุ่ม โดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนร่วมของกลุ่มชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ดังนั้นพื้นฐานทางสังคมของชุมชนจึงอาจเป็นทั้งส่วนส่งเสริม และเป็นอุปสรรคต่อการมีป่าไม้ของชุมชน ดังนั้นพื้นฐานทางสังคมของชุมชนจึงอาจเป็นทั้งส่วนส่งเสริม และเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน การทำความเข้าใจพื้นฐานของสังคมชนบทนับว่ามีความจำเป็น เพื่อจะได้แนวทางในการส่งเสริม และพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ต่อไป ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของสังคมชนบทอีสาน โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าหรือใกล้เขตป่า ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนเหล่านี้มีลักษณะที่แตกต่างจากสังคมชนบททั่วไปดังนี้

1.การตั้งถิ่นฐานของประชากร

ชาวชนบทอีสานส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรม แม้ว่าจะมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเพิ่มผลผลิต แต่ก็ยังใช้แรงงานจากคนเป็นสำคัญ ดังนั้นทำให้ชาวบ้านบางส่วนมีความต้องการจำนวนบุตรเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นแรงงานไว้ช่วยแบ่งเบาภาระ แต่ก็ตระหนักดีว่าการมีจำนวนบุตรมากนั้นทำให้ไม่สามารถหาที่ดินที่จะแบ่งกันให้ทำกินได้เพียงพอ ทำให้มีการย้ายเข้าไปจับจองพื้นที่ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมเพื่อบุกเบิกเป็นที่ทำการเกษตรเพิ่ม จึงก่อให้เกิดชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าหรือใกล้เขตป่า โดยในระยะแรกชุมชนเหล่านี้จะมีประชากรตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ตามที่ทำกิน เมื่อประชากรย้ายถิ่นเข้ามามากขึ้นทำให้มีการกระจุกตัวของบ้านเรือนจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นโดยลำดับ นอกจากการตั้งฐานในที่ทำกินแล้วครัวเรือนของ

ประชากรมักตั้งอยู่ตามเส้นทางคมนาคมขนส่ง อาจกล่าวได้ว่าชุมชนดังกล่าวตั้งบ้านเรือนโดยอิงอยู่กับสภาพแวดล้อม คือ ที่ทำกิน และเส้นทางคมนาคม อาจถือว่าชุมชนแบบนี้เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบธรรมชาติ แต่จะมีชุมชนอีกลักษณะหนึ่งที่พบมากในเขตป่าหรือใกล้เขตป่า ได้แก่ ชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นตามระเบียบที่เฉพาะ ได้แก่ ชุมชนที่เป็นหมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งได้รับการจัดสรรพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและพื้นที่สำหรับทำกินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม โดยกรมป่าไม้เป็นผู้ดำเนินการ ชุมชนดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานไม่เป็นแบบธรรมชาติ แม้ว่าจะกำหนดให้ที่อยู่อาศัยของประชากรกระจุกตัวกัน ที่ทำกินอยู่แยกจากที่อยู่อาศัย โดยสรุปแล้วชุมชนชนบทสามารถแบ่งการตั้งถิ่นฐานเป็น 2 ลักษณะคือ ชุมชนที่ก่อตั้งโดยธรรมชาติ และชุมชนที่เกิดจากการจัดตั้งโดยรัฐ แม้ว่าประชากรในชุมชนทั้งสองประเภทจะเป็นชาวชนบทที่ประกอบอาชีพทำไร่ทำนาเป็นหลัก แต่ก็ยังมีหลายประเด็นที่แตกต่างกัน ได้แก่ ลักษณะของประชากรที่ย้ายถิ่นเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบธรรมชาตินั้นมักเกิดจากการขยายพื้นที่การเกษตรแล้วย้ายออกไปตั้งบ้านเรือน ดังนั้นผู้ที่ย้ายเข้าไปจับจองพื้นที่ทำการเกษตร และตั้งถิ่นฐานนั้นมักเป็นประชากรที่ไปจากชุมชนเดิม กลุ่มที่ย้ายถิ่นไปนี้ยังคงเป็นกลุ่มเดียว และคงความเป็นเครือญาติกันอยู่ เมื่อมาตั้งชุมชนใหม่คนกลุ่มนี้ก็ยังรวมกลุ่มกันได้ ขณะที่ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานในเขตป่ามักเกิดจากการย้ายถิ่นเข้าของประชากรจากถิ่นต่างๆ (คุชฎี อายุวัฒน์, และคณะ 2534: Sukaesinee et.al. 1987) จึงทำให้มีความหลากหลายทั้งในด้านวัฒนธรรมหรือด้านเศรษฐกิจ ซึ่งล้วนแต่มีผลต่อระบบของชุมชนทั้งสิ้น ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงพบว่าค่อนข้างหลวม แรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชน (Lack of cohesion) มีน้อย

2. โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ

การแสวงหาที่ดินทำกิน หรือแสวงหา “นาดี” เป็นปัจจัยดึงดูดสำคัญที่ทำให้ประชากรอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตป่า ดังนั้นที่ดินจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพของชาวบ้าน พบว่า การปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ อ้อย ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลัง เป็นกิจกรรมหลักในชุมชนใกล้ป่า ซึ่งมีการปลูกหมุนเวียนตลอดปี ทำให้ชาวบ้านพยายามปรับปรุงดินเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด การทำไร่จึงเป็นอาชีพหลักของชุมชนดังกล่าว ทั้งนี้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่เป็นที่สูง พื้นที่ราบสำหรับการทำนาที่ค่อนข้างน้อยจึงปลูกข้าวไว้เพื่อการบริโภคบ้าง นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้ผลผลิตจากป่าเพื่อการบริโภคและการค้าด้วย การผลิตด้าน

การเกษตรอื่นมุ่งเน้นเพื่อการค้าเป็นสำคัญ ทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ค่อนข้างเร่งรีบ ระบบเศรษฐกิจมักเป็นไปเพื่อการค้ามากขึ้น ตั้งแต่การจ้างแรงงานในแต่ละขั้นตอนการผลิต เพื่อเร่งให้ทันกับฤดูกาล ตลอดจนการผลิตเพื่อขายให้ทันกับความต้องการของตลาด (คุชกู อายูวัฒน์ และคณะ 2531,2533) ทำให้ชาวบ้านยุ่งอยู่กับการทำมาหากินของการประกอบอาชีพในเชิงธุรกิจมากขึ้น ให้ความสำคัญต่อการทำงานเพื่อเงิน เป็นการระดมชาวบ้านมาทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม (วิสุทธิ จัรัสพันธุ์ และคณะ 2533:148) และเป็นการยากที่จะพัฒนาให้ชาวบ้านเปลี่ยนพฤติกรรมจากการหาผลประโยชน์จากสภาพป่าที่นับจะลดความอุดมสมบูรณ์

3.โครงสร้างสังคม

ในสังคมชนบทอีสานทั่วไป พบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนค่อนข้างเหนียวแน่น เนื่องจากมีความเป็นเครือญาติกัน ซึ่งแตกต่างกับชุมชนในเขตป่าหรือใกล้เขตป่าที่เกิดจากการตั้งถิ่นฐานที่ไม่เป็นแบบธรรมชาติ และมีผู้อพยพย้ายถิ่นเข้ามาจากต่างถิ่นกัน อันอาจกล่าวได้ว่าโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมค่อนข้างหลวม โดยเฉพาะความไม่เป็นปึกแผ่นของชาวบ้าน อันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความขัดแย้งและไม่มีสถาบันใดของชุมชนไม่ว่าจะเป็นวัด โรงเรียน ระบบผู้อาวุโสที่จะให้ชาวบ้านยึดเหนี่ยว หากพิจารณาในระดับครอบครัวจะพบว่าครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แต่ครอบครัวเดี่ยวที่แตกแยกจากครอบครัวใหญ่ของพ่อแม่ก็ยังคงต้องพึ่งพาอาศัยทำกินอยู่กับพ่อแม่อยู่บ้าง หรือช่วยเหลือแรงงานในกิจกรรมในไร่นา ด้วยลักษณะดังกล่าวคล้ายกับว่าระบบเครือญาติยังคงมีบทบาทอยู่ แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าระบบเครือญาติอาจจะยังคงทำหน้าที่อยู่เฉพาะในครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์สืบทอดสายโลหิตเท่านั้น ในชุมชนโดยทั่วไปหากระบบเครือญาติยังมีบทบาทอยู่จะพบว่าการช่วยเหลือเกื้อกูล การคลี่คลายปัญหาต่างๆ ผ่านระบบผู้อาวุโสได้รับการยอมรับ ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชนไม่รุนแรง ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการสามารถเข้ามามีบทบาทในการคลี่คลายปัญหา แต่ในชุมชนเขตป่าประเด็นความขัดแย้งมักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์เรื่องที่ดิน ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มในชุมชน ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ บางครั้งสถานการณ์รุนแรง อย่างไรก็ตามการทำงานในชุมชนลักษณะเหล่านี้จำเป็นต้องชัดเจนทั้งในทิศทางและแนวทางปฏิบัติ จึงจะได้รับความไว้วางใจจากชุมชน อันเป็นจุดเริ่มสำคัญในการทำงานต่อไป

สำหรับประเด็นผู้นำ นับว่ามีความสำคัญต่อการทำงานร่วมกับชุมชนในสังคมชนบททั่วไป จากระบบการปกครองที่เป็นทางการ ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ และกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการคัดเลือกในฐานะเป็นผู้ที่ชาวบ้านนับถือ มีบทบาทในชุมชนด้านต่างๆ โดยยึดผลงานเป็นสำคัญ แต่การเลือกผู้นำในหมู่บ้านเขตป่าชาวบ้านมักพิจารณาที่นโยบายของบุคคลนั้น ที่สอดคล้องกับความต้องการและสถานการณ์ของชุมชนในขณะนั้นและต้องเป็นผู้ที่มีความเด็ดขาด เข้มแข็ง มีความเป็นผู้นำและยอมรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะพื้นฐานของชาวบ้านที่มีความแตกต่างกัน แต่มาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องมีผู้นำเพื่อบริหารงานในชุมชน

4. วัฒนธรรมชุมชน

ชุมชนดั้งเดิมทั่วไปของอีสานให้ความสนใจปฏิบัติตาม “ฮีตสิบสอง” อันได้แก่ การทำบุญประเพณีในแต่ละเดือน ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวชนบทค่อนข้างมาก แต่ในชุมชนเขตป่า ความเคร่งในการปฏิบัติลดน้อยลง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวิถีชีวิตที่รีบเร่งและเป็นไปตามการปรับตัวระหว่างคนในชุมชนที่มีความหลากหลาย และมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป เมื่อมาอยู่รวมกันจึงได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกันมากขึ้น

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมบางอย่างของชุมชนก็ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษที่ดูแลหมู่บ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า **“ปู่ตา”** (วิสุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2532: 110) ชาวบ้านจะให้ความเคารพยำเกรง เกรงกลัวผีปู่ตา บริเวณที่ตั้งศาลปู่ต้ามักมีสภาพเป็นที่ดอน โนน เป็นป่า สภาพป่าธรรมชาติบริเวณนี้ยังคงอยู่ เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบ้านของปู่ตา หากตัดต้นไม้บริเวณนี้ก็จะทำให้ผีปู่ตาไม่พอใจ หมู่บ้านจะได้รับภัยพิบัติ หรือบางชุมชนมีความเชื่อว่าการตัดต้นไม้บริเวณป่าช้าเพื่อนำไปใช้ประโยชน์จะไม่เป็นสิริมงคลกับตนเองและครอบครัว สิ่งเหล่านี้จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ที่ทำงานในชุมชนควรจะได้รับทราบและเข้าใจ

กลุ่มเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

เมื่อพิจารณาถึงกลุ่มเป้าหมายที่จะต้องมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1. ระดับครัวเรือน การให้กลุ่มเป้าหมายระดับครัวเรือนมีบทบาทในการดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ อาจจำเป็นในชุมชนที่มีความเป็นปัจเจกบุคคล (Individual) สูง

ในชุมชนที่มีความขัดแย้งค่อนข้างรุนแรง การทำงานกับระดับครัวเรือนจะมีข้อดี คือ ขจัดความยุ่งยากที่จะรวมกลุ่มในการทำกิจกรรม กลวิธีนี้มีเป้าหมายสุดท้าย คือ การหาแนวร่วมแต่ละครัวเรือนที่สนใจกิจกรรมแต่ละอย่างเมื่อมีครัวเรือนที่สนใจเพิ่มขึ้น นักพัฒนาจึงควรจะต้องผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มต่อไป นอกจากนี้ยังมีข้อดีคือ สามารถเข้าไปถึงกลุ่มที่ควรจะได้รับพัฒนาได้แก่ ครัวเรือนที่ยากจน ซึ่งต้องพึ่งพิงปามากด้วย อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเป้าหมายสุดท้ายของการดำเนินงานระดับครัวเรือนก็คือ การนำไปสู่การรวมกลุ่ม อาจกล่าวได้ว่าการเริ่มจากกลุ่มเป้าหมายระดับครัวเรือนเป็นระยะแรกของการรวมกลุ่มหรือจะพัฒนาไปสู่การรวมกลุ่ม

2. ระดับกลุ่มหรือระดับชุมชน โดยทั่วไปแล้วเป็นที่เข้าใจร่วมกันว่า กิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายระดับกลุ่มหรือชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการเป็นกลุ่มหรือองค์กร ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปแล้วจะพบว่ามีการใช้ประโยชน์ร่วมกันในทรัพยากรป่าไม้อยู่แล้ว เช่น ป่าช้า ป่าโคก หรือป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ก็จะเป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บหาอาหารของคนทั้งชุมชน ดังนั้นเมื่อมีการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้ผู้ที่มีส่วนใช้ทรัพยากรนั้นมามีบทบาทร่วมกัน นั่นคือเป็นการพิจารณาในแนวทาง เพราะผู้ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันดังนั้นย่อมจะได้รับผลกระทบที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้นั้น ยกตัวอย่างเช่นบริเวณป่าของวัดสูง ซึ่งชาวบ้านใกล้เคียงใช้เป็นที่ทำหน่อไม้ไผ่กินและขาย ใช้เป็นบริเวณหาไม้ไผ่มาใช้สอย ทำหัตถกรรมทั้งเพื่อยังชีพและเพื่อขาย ใช้ปลูกสร้างถาวรวัตถุให้กับวัด เมื่อจะมีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์กลุ่มชาวบ้านใกล้เคียงเหล่านี้จะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ จึงจะเป็นต้องมีการรวมกลุ่มเพื่อกำหนดแนวทาง จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นหากเกิดการรวมกลุ่มจะทำให้เกิดเครือข่ายสังคม (Social Network) ซึ่งนับว่าสอดคล้องกับสภาพจริงของชุมชน

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มยังเป็นการระดมความคิด สติปัญญาในการหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือแนวทางในการทำกิจกรรมให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ การรวมกลุ่มยังก่อให้เกิดการทำงานร่วมกัน เป็นแรงกระตุ้นที่จะทำให้คนทำงานอย่างเต็มที่ และที่สำคัญแนวคิดในการจัดกลุ่มหรือองค์กรนั้นนับว่าสอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคม เช่น การลงแขกปักดำและเกี่ยวข้าว การลงแขกในการสร้างบ้าน เป็นต้น การรวมกลุ่มเพื่อการทำกิจกรรม

เหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงพลังของกลุ่มที่จะทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ สามารถสำเร็จได้
อย่างมีประสิทธิภาพ

องค์กรชุมชนใดที่ควรได้รับการสนับสนุน

โดยทั่วไปแล้วองค์กรในระดับหมู่บ้านมีอยู่แล้วมากมาย ทั้งที่เป็นองค์กรถูก
“จัดตั้ง” และ “จัดตั้ง” เพราะเมื่อนักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าไปทำงานพัฒนาด้านต่างๆ ใน
หมู่บ้าน ต่างก็เพียรพยายามที่จะจัดให้มีการจับกลุ่ม รวมกลุ่ม เพื่อรองรับการพัฒนาของคนจนทำ
ให้หมู่บ้านในปัจจุบันเต็มไปด้วยองค์กรต่างๆ มากมาย จนบางครั้งกรรมการหรือสมาชิกกลุ่มเป็น
คนๆ เดียวกัน ที่กล่าวเช่นนี้ผู้เขียนมิได้ปฏิเสธในเรื่องความจำเป็นที่จะต้องมีการจับกลุ่ม แต่อยากให้
นักพัฒนาที่มุ่งเน้นในเรื่องที่จะเข้าไปพัฒนาด้านป่าไม้ ระลึกว่ากลุ่มบางอย่างมีอยู่แล้วในชุมชน
ควรจะต้องพิจารณากลุ่มที่มีอยู่แล้ว ทั้งที่เป็นกลุ่มทางการและกลุ่มไม่เป็นทางการ กล่าวคือ กลุ่ม
ทางการ ได้แก่ กลุ่มกรรมการหมู่บ้าน กรรมการสภาตำบล ที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มคนหนุ่ม
สาว เช่น กลุ่มผู้เป็นมัคทายกวัด กลุ่มผู้เลี้ยงไหม เป็นต้น เมื่อศึกษาถึงศักยภาพ และความสามารถ
ตลอดจนความเป็นไปได้ที่จะพัฒนากลุ่มดังกล่าวให้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของ
ชุมชน

อย่างไรก็ตามหากมีความจำเป็นที่จะต้องมีการรวมกลุ่ม หรือมีองค์กรขึ้นมาใหม่
นักพัฒนาต้องพิจารณาเงื่อนไขของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้าน ในลักษณะองค์กรรวม
(Community base) ประกอบด้วยการพัฒนาองค์กรขึ้นมาเพื่อให้สามารถจัดการทรัพยากรป่าไม้
ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นมีใช้เรื่องง่าย เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา เป็นกระบวนการค่อย
เป็นไป ซึ่งอาจจะใช้แนวทางต่อไปนี้เป็นจุดเริ่มในการพัฒนาองค์กรชุมชนดังกล่าว (วิยุทธ์ จำรัส
พันธุ์, 2534 : 4-7)

1. ทำความเข้าใจกับชุมชนในด้านต่างๆ ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของประชากร
โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจะทำได้แลกเปลี่ยนข้อมูล
ข่าวสารกัน ทั้งยังเป็นการสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน และประชาสัมพันธ์งานให้ชาวบ้านได้
ทราบด้วย นอกจากนี้ควรจะได้สังเกตลักษณะการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ในการดำเนิน
ชีวิตประจำวัน เพื่อจะได้ภาพเครือข่ายทางสังคม ลักษณะกิจกรรมหรือความสนใจอย่างคร่าวๆ อัน
เป็นพื้นฐานในการวางแผนการรวมกลุ่ม

2.การเยี่ยมบ้านและประชาสัมพันธ์ อาจทำควบคู่ไปกับขั้นตอนการศึกษาชุมชน ซึ่งจะทำให้นักพัฒนาได้ทราบศักยภาพของแต่ละครัวเรือนในการร่วมกิจกรรมรวมทั้งเงื่อนไขต่างๆ ที่อาจสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการร่วมกิจกรรมกลุ่ม จากขั้นตอนนี้ นักพัฒนาควรจะมองเห็นบุคคลในชุมชนที่เป็นผู้มีความสามารถ มีศักยภาพ มีความสนใจจะร่วมกิจกรรมได้

3.การหาชาวบ้านที่เป็นหลัก ซึ่งอาจได้แก่ ชาวบ้านที่มีความรู้ ความชำนาญ ชาวบ้านที่เป็นที่ยอมรับนับถือ ชาวบ้านที่เป็นแกนนำในกิจกรรมบางอย่างอยู่แล้ว ซึ่งนักพัฒนาจะต้องศึกษาต่อไปว่าเครือข่ายทางสังคมของชาวบ้านที่เป็นหลักนี้คือใครบ้าง ซึ่งจะนำไปสู่การขยายเครือข่ายของกลุ่มกิจกรรมดังนั้นการพบปะพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านส่วนนี้ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

4.ทำให้กลุ่มเป้าหมายเข้าใจรายละเอียดของกิจกรรม ซึ่งอาจจะใช้การประชุมหรือวิธีการอื่นๆ ทั้งนี้ต้องมั่นใจว่าข่าวสารเกี่ยวกับรายละเอียดของกิจกรรมไปถึงชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งจะต้องใช้เวลานาน และมีกระบวนการของการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น ชักถามปัญหาต่างๆ ซึ่งนักพัฒนาจะต้องเรียบเรียงและกระตุ้นให้เกิดความชักถาม และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หากกิจกรรมที่ต้องการให้เกิดองค์การชุมชนมาสนับสนุนนั้น เป็นกิจกรรมที่มีส่วนสัมพันธ์กับคนส่วนมาก และส่งผลกระทบต่อชุมชน หรือ กลุ่มคนส่วนใหญ่ชัดเจน แนวโน้มการเกิดองค์การชุมชนมีโอกาสมากทีเดียว

เทคนิคและการสนับสนุนองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

เมื่อนักพัฒนาเลือกกลุ่มที่จะได้รับผิชอบในการจัดการทรัพยากรของชุมชนแล้ว ไม่ว่าในการเลือกครั้งนั้นจะเป็นการเลือกกลุ่ม หรือองค์กรที่มีอยู่เดิม หรือโดยการจัดตั้งองค์กรใหม่มาตามกระบวนการดังกล่าวข้างต้นก็ตาม ทั้งสองกรณีก็จะมีปัญหาร่วมกันอยู่ประการหนึ่งที่นักพัฒนาจะต้องขบคิดคือ ทำอย่างไรกลุ่มหรือองค์กรที่เลือกแล้วนั้น จึงจะสามารถเป็นหน่วยนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพได้ หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือจะทำอย่างไรกลุ่มจึงจะเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างได้ผล ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่าการที่จะได้มาซึ่งองค์กรที่มีศักยภาพดังกล่าว นักพัฒนาต้องอาศัยเทคนิควิธีการในการสนับสนุนให้กลุ่มหรือองค์กรมีความเข้มแข็ง และพร้อมที่จะดำเนินงานต่อไปด้วยกลุ่มเองได้ ในที่นี้จะบอกกล่าวถึงวิธีการดำเนินการใน โครงการนำร่องวนศาสตร์ชุมชนในประเทศไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งผู้เขียนได้มีประสบการณ์ตรงมาเสนอเพื่อเป็นแนวทาง ดังนี้

1. การศึกษาชุมชน (Community Study) นับเป็นกิจกรรมเบื้องต้นแรกที่นักพัฒนาสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจกับชุมชน ผู้รู้ (Key Informants) ของชุมชนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์หรือการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ในการศึกษาชุมชนนั้น ต้องมีการวางแผนตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ว่าต้องศึกษาเรื่องใด จะศึกษาอย่างไร วิธีการที่มักนำมาใช้ในการศึกษาชุมชนก็คือ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interviewing) นอกจากนั้นนักพัฒนายังสามารถใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ได้เพราะนักพัฒนาติดต่อกับชุมชนอยู่แล้วข้อมูลจากการศึกษาชุมชนนี้สามารถจะนำมาเป็นแนวทางในการประเมินศักยภาพ ตลอดจนบ่งบอกความต้องการของชุมชน ซึ่งจะทำให้ นักพัฒนาสามารถกำหนดกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กรได้

2. การจัดฝึกอบรม (Training) เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างกลุ่มเป้าหมายกับผู้ทำงานพัฒนา เพราะในการฝึกอบรมแต่ละครั้ง จำเป็นต้องใช้ข้อมูลพื้นฐานด้านความรู้ ประสบการณ์ ฐานะในสังคม และภาวะด้านเศรษฐกิจของบุคคลเป้าหมาย เพื่อจัดทำหลักสูตรการฝึกอบรม ปฏิสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นเมื่อมีวิธีการทางสังคมศาสตร์เพื่อรวบรวมข้อมูลส่วนหนึ่ง ขณะเดียวกันนักพัฒนาจะสามารถทราบถึงทิศทางความต้องการและความสนใจของกลุ่มเป้าหมาย อันจะเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมต่อไป ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างกลุ่มเป้าหมายและนักพัฒนา จากกระบวนการของการฝึกอบรมที่ได้เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมอบรมได้อภิปราย แสดงความคิดเห็น ถกเถียงปัญหา เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติหรือแก้ปัญหา ผลจากการฝึกอบรมพบว่าสามารถทำให้นักพัฒนามี “แนวร่วม” ในการทำงานพัฒนาป่าไม้ ตัวอย่างเช่น การรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์ภูเพ็ก โครงการพัฒนาป่าดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์ นอกจากนี้ยังมีการอบรมในลักษณะที่จัดเฉพาะกลุ่มกิจกรรม หรือกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม นอกจากผลจากกระบวนการของการฝึกอบรมแล้ว การฝึกอบรมยังส่งผลกระทบยาว เพราะเป็นการมุ่งให้ชาวบ้านมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการส่งเสริมอาชีพ ซึ่งตอบสนองวัตถุประสงค์ของงานวนศาสตร์ชุมชนด้วยส่วนหนึ่ง

การฝึกอบรมอาจจัดเป็นกระบวนการที่จะลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคน และนักพัฒนา และสามารถนำไปสู่การกระตุ้นให้ศึกษาวิธีการแก้ไขปัญหาคือความเสื่อมโทรมของ

ทรัพยากรป่าไม้ ดังเช่นผลการฝึกอบรมคณะกรรมการสภาตำบลห้วยม่วง กิ่งอำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นถึง “ป่าเพื่อชุมชน” อันเป็นทิศทางที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ในประเด็นนี้พบชัดเจนจากการประเมินการฝึกอบรม พบว่ากรรมการสภาตำบลได้มีการสำรวจพื้นที่ที่เป็นพื้นฐานสาธารณะของชุมชนเพื่ออนุรักษ์ให้เป็นป่าเพื่อชุมชนต่อไป หรือจากการอบรมคณะกรรมการผู้ดูแลอ่างเก็บน้ำ ซึ่งส่งผลให้เกิดแนวทางในการแก้ปัญหาการพังทลายของดินริมอ่างเก็บน้ำ โดยการปลูกต้นไม้บริเวณริมอ่าง เป็นต้น ดังนั้นเทคนิคการฝึกอบรมจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสนับสนุนให้องค์กรมีศักยภาพ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรป่าไม้ต่อไป

3. การดูงาน (Field Trip) เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่สามารถก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทำกิจกรรม เช่น การจัดชาวบ้านดูงานที่ป่าชุมชนโคกผีบ้า ทำให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดเรื่องการทำป่าชุมชนสำหรับหมู่บ้าน การกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้พื้นที่บริเวณป่าชุมชนกล่าวได้ว่า การดูงานสามารถก่อให้เกิดกิจกรรมการรวมกลุ่มได้ ซึ่งจะเป็น “แนวร่วม” เพื่องานพัฒนาต่อไป

4. การจัดกิจกรรมรวมกลุ่มและประสานงาน การจัดกิจกรรม และการประสาน เมื่อมีองค์กรเกิดขึ้นแล้ว สิ่งต่อไปที่จะต้องดำเนินการก็คือการจัดกิจกรรมและการประสานงาน เพื่อให้กลุ่มเกิดความต่อเนื่องและได้เรียนรู้เกี่ยวกับการประสานงานกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐในระดับตำบลและอำเภอ เพื่อให้ได้ทราบแหล่งข่าวสารและทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมขององค์กรต่อไป ขณะเดียวกันนักพัฒนาควรจะได้พิจารณาในประเด็นนี้ให้ดี เพราะสะท้อนถึงความยั่งยืนขององค์กรด้วย ทั้งการศึกษาชุมชน การฝึกอบรม การจัดดูงาน การจัดกิจกรรม และการประสานงาน แม้จะเป็นเทคนิคการทำงานเบื้องต้นที่จะช่วยให้กำหนดทิศทางดำเนินกิจกรรมบนพื้นฐานของเทคนิควิธีการทำงานดังกล่าว หลักการสำคัญที่นักพัฒนาจะละเลยไม่ได้ก็คือการให้โอกาสชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการคิด ในการศึกษาทำความเข้าใจระบบชุมชนจะนำไปสู่สำนักในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ต่อไป

3.แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนผลจากการการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง มองว่าประเด็นการมีส่วนร่วมเป็นประเด็นสำคัญที่นำสู่กระบวนการวิเคราะห์เพื่อหาทิศทางการ

พัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ซึ่งโดยนัยของมันแล้วไม่ต่างจากกระบวนการสร้างสำนึกหรือการกระตุ้นสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ยังประโยชน์ต่อตัวเองและชุมชนในความหมายของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วม เป็นคำนิยามใช้กันมากในปัจจุบันทั้งวงวิชาการ และวงข้าราชการโดยถูกนำมาใช้ในวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) เป็นต้นมา และมีผู้รู้ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

ในความหมายของ ประเวศ วะสี (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรเป็นลักษณะของการส่งข่าวสารให้แก่สังคมด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ผ่านทางสื่อมวลชน หรือการเดินทางเพื่อให้ทราบปัญหาความเดือดร้อน ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการเจรจาความขัดแย้งในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาคและเคารพในความเป็นมนุษย์ ส่วน แก้วสรร อติโพธิ (2539) เน้นย้ำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องมีการกระบวนการที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการปกครองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่นที่สามารถยอมรับสิทธิตามกฎหมายในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร ในขั้นตอนของการมีส่วนร่วม จากความหมายที่มีผู้รู้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้นั้น เราสามารถแยกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของประชาชน เนื่องจากประชาชนผู้ประสบปัญหาย่อมรู้ปัญหาของตนเองได้ดีที่สุด มิใช่ข้าราชการหรือนักพัฒนา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้เพราะโดยพื้นฐานความเป็นจริงแล้วการเลือกกลยุทธ์ในการพัฒนา ควรเป็นประชาชนในชุมชน เพื่อสามารถกำหนดกลยุทธ์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรและศักยภาพชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลที่ปรากฏ
- 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อค้นหาข้อดีและข้อบกพร่องเพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไป

ในประเด็นหนึ่งแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน การดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนนั้นต้องเกิดจากความต้องการของชุมชน นั้นหมายถึงว่า คนในชุมชนควรที่จะมีความรู้สึกในการปกป้อง ดูแล และรักษาป่าของตนเองด้วยตนเอง สาเหตุที่ต้องจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้นก็เกิดจากในอดีตหน้าที่การดูแลรักษา และทะนุบำรุงป่าไม้นั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของกรมป่าไม้ ต่อมาทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายลดลงอย่างรวดเร็ว โดยการปฏิบัติงานอย่างหละหลวมของเจ้าหน้าที่ และการดูแลที่ไม่ทั่วถึง ซึ่งจะเห็นได้ว่าป่าไม้ของประเทศไทยนั้นมีอยู่มากมาย แต่มีเจ้าหน้าที่เพียงไม่กี่คน บางครั้งอาจได้ยืมขบวนการลักลอบตัดไม้โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้กระทำเสียเอง อาจจะเป็นอย่างนี้เพราะว่าเจ้าหน้าที่ที่ดูแลป่าไม้นั้นไม่ใช่คนในพื้นที่นั้นจึงเกิดความรู้สึกว่า ป่าไม้นั้นไม่ใช่สมบัติของตนเองจะตัดหรือทำลายคงไม่เป็นไร นานวันเข้าป่าลดลงจนน่าใจหาย ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลทำให้ ปัจจุบันมีนโยบายให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่า หรืออาศัยอยู่ใกล้เคียงเป็นผู้ดูแลป่า เพราะคนกลุ่มนี้ได้ใช้ชีวิต พึ่งพิง อาศัย และคลุกคลีอยู่กับป่าย่อมจะทำหน้าที่ในการดูแลป่า ปกป้องรักษาป่าได้ดีกว่าบุคคลภายนอก โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นคนควบคุมดูแล เมื่อคนในชุมชนต้องเป็นผู้ดูแลป่าของชุมชนแล้วนั้น ก็ถือว่ากิจกรรมในการดูแลรักษาป่านั้นต้องเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชนและต้องเกิดความต้องการของคนในชุมชนด้วย เพราะถ้าทุกคนทำไปเพราะถูกบังคับแล้วนั้นการดำเนินโครงการรักษาป่าถึงจะสำเร็จแต่คงไม่มีความยั่งยืน และในที่สุดป่าไม้ก็คงจะถูกทำลายเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าไม้นั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527, : น. 182-188) ที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ไว้ดังนี้

1) เป็นการสร้างแนวทางการป่าไม้ชุมชนที่ต้องการ เพราะแนวทางการป่าไม้ชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น จึงต้องเป็นเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมต่อการกำหนดแนวทางกันเอง โดยการร่วมมือ การประสานงาน และการร่วมรับผิดชอบด้วยกันในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานอันจะทำให้เป็นการกำหนดรูปแบบของการป่าไม้ชุมชนให้ตรงตามความต้องการ หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานราชการนอกท้องถิ่น ควรเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

2) เป็นการสร้างพื้นฐานความสำเร็จของป่าชุมชน การป่าไม้ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ จะประสบความสำเร็จได้ต้องที่องค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ ของประชาชนคือ (1) **ความต้องการขั้นพื้นฐาน** (Basic Needs) (2) **การมีส่วนร่วม** (People Participation) (3) **ความรู้สึกเป็นเจ้าของ** (Sense of Belonging) ซึ่งถ้าขาดองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งไปแล้ว การป่าชุมชนก็ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

ในรูปแบบของการมีส่วนร่วม ดุสิต เวชกิจ อ้างใน ชวลิต ครอบรู้ (2539, :น. 34 - 35) ได้เสนอรูปแบบและระดับของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมโดยตรง การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าชุมชนด้วยตัวเอง

2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม โดยปกติแล้วการป่าชุมชนจะดำเนินการในรูปแบบกลุ่มหรือองค์กรประชาชน การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ก็คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นคณะกรรมการของกลุ่มเพื่อดำเนินการป่าชุมชนทดแทนตนเอง

3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา การประกอบอาชีพแรงงาน จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง

นอกจากนี้ ดุสิต เวชกิจ (2535) ยังได้กล่าวถึงระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ไว้ 7 ระดับดังนี้

1) ระดับ (1) ไม่มีส่วนร่วมเลย เป็นลักษณะของการป่าไม้ชุมชนที่ทางหน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการให้ประชาชนทั้งหมด หรือบางครั้งบังคับประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมโดยไม่มีทางเลือกเลยได้ เพราะการที่ประชาชนเกรงความผิดที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งเกรงว่าจะต้องสูญเสียผลประโยชน์บางประการ เช่น การถูกปรับ การถูกเพ่งเล็งจากทางราชการ ฯลฯ ถ้าหลีกเลี่ยงได้ประชาชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วม

2) ระดับ (2) มีส่วนร่วมน้อยมาก ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการป่าไม้ชุมชนเพราะสิ่งล่อใจหรือผลประโยชน์บางประการที่ได้รับ เช่น ได้รับเงินค่าตอบแทนจากการใช้แรงงาน ได้มีโอกาสไปทัศนศึกษาด้านป่าไม้ แต่ตัวประชาชนไม่ได้มีความเลื่อมใสต่อป่าไม้

ชุมชน ดังนั้นเมื่อไรก็ตามที่ ประชาชนเห็นว่าตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์เพียงพอที่จะได้เข้ามีส่วนร่วม

3) ระดับ (3) มีส่วนร่วมน้อย ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการป่าไม้ชุมชน เพราะถูกชักจูงโดยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เห็นผลดี และผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการป่าไม้ชุมชนที่ทางราชการกำหนดไว้ให้ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นและประชาชนมิได้มีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์อาจให้ความร่วมมือต่อไปแต่ถ้าประชาชนเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นเท่าที่ควรก็ล้มเลิกการมีส่วนร่วม

4) ระดับ (4) มีส่วนร่วมปานกลาง ทางราชการจะทำการสอบถามหรือสัมภาษณ์ประชาชนถึงความต้องการทางด้านป่าไม้ของท้องถิ่น และสภาพข้อเท็จจริงของสภาพป่าไม้ที่เป็นอยู่แล้วทางราชการจะนำข้อมูลที่ได้เหล่านี้ไปกำหนดแผนงานเพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตาม ซึ่งแผนงานที่กำหนดขึ้นบางครั้งก็ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์

5) ระดับ (5) มีส่วนร่วมค่อนข้างสูง ทางราชการจะมีการยอมรับ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมค่อนข้างสูง โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับปัญหาทางด้านทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้น รวมทั้งแนวทางการแก้ปัญหา ความประสงค์ของประชากร ทางด้านการป่าไม้ชุมชนแต่การ ตัดสินใจการกำหนดแผนงานจริง ๆ ยังขึ้นอยู่กับอำนาจและเจ้าหน้าที่ของทางราชการ

6) ระดับ (6) มีส่วนร่วมสูง ทางราชการจะเปิดโอกาสอย่างมากให้ประชาชนในการแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชนโดยใกล้ชิด การดำเนินการป่าไม้ชุมชน ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชนเองว่า จะแก้ปัญหาป่าไม้ชุมชนอย่างไร แต่ก็มีบางส่วนที่ทางราชการยังใช้อำนาจหน้าที่เข้ามารับบทบาทต่อการกำหนดแผนงานนี้ด้วย

7) ระดับ (7) มีส่วนร่วมในอุดมคติ ประชาชนในท้องถิ่นจะร่วมมือกันการดำเนินการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเองโดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการดำเนินงาน เป็นการอาศัยพื้นฐานความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น จึงได้รับการร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างดี ราชการอาจเข้ามามีส่วนร่วมบ้าง ในแง่ของการช่วยเหลือหรือสนับสนุนสิ่งที่เกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินกิจกรรมโครงการกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืน บ้านกาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จะเน้นกิจกรรมที่ดึงดูดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านภายในชุมชน เพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าผ่านการศึกษารายละเอียดสภาพของพื้นที่ป่าที่ถือว่าป่าก็เป็นชุมชนหนึ่ง ด้วยขั้นตอนของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งแต่ละกิจกรรมจะเน้นการทำงานเพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้โดยแบ่งการทำงานเป็น 2 ระยะ ระยะที่ 1 จะเน้นการศึกษาข้อมูลเพื่อค้นหารูปแบบกิจกรรม ระยะที่ 2 จะเน้นการพัฒนากิจกรรมไปสู่การพัฒนาที่เกื้อหนุนธรรมชาติและสามารถตอบโจทย์วิจัย อันก่อให้เกิดความรู้ที่ชุมชนจะนำไปใช้ต่อการพัฒนาการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของบ้านกาดขี้เหล็ก โดยมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

1.การดำเนินกิจกรรมระยะที่ 1 ภายใต้วัตถุประสงค์ที่หนึ่ง คือเพื่อศึกษาบริบท ประสบการณ์ บทเรียน การจัดการและ สภาพป่าชุมชนบ้านกาดขี้เหล็ก มีรายละเอียดของกิจกรรมดังต่อไปนี้

กิจกรรมที่ 1 ประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ

วัตถุประสงค์

- สร้างความเข้าใจในแนวทางดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการทำงานของชุมชนกับหน่วยงานภายนอก

- รับฟังข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยประชุมร่วมกับชาวบ้านทุกครัวเรือน ที่เป็นสมาชิกป่าชุมชน
2. ทีมวิจัยแจ้งรายละเอียดโครงการ และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน
3. ประสานความร่วมมือกับป่าไม้ศูนย์ฯ 13 เพื่อเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำด้านวิชาการ

ผลการประชุม

1. ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับรายละเอียดของโครงการ และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาที่ดำเนินโครงการ

2. มีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน คน

กิจกรรมที่ 2 การศึกษาบริบทชุมชน ระบบนิเวศ และสภาพป่าชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ทีมวิจัย และชาวบ้านได้ทราบถึงสถานภาพทั่วไปของชุมชน ได้ทบทวนประสบการณ์ บทเรียนที่ผ่านมา และศึกษาเรียนรู้สภาพป่าชุมชน

วิธีการดำเนินการ

- ประชุมทีมวิจัย และแกนนำชุมชนครั้งที่ 1
- ทำความเข้าใจเรื่องบริบทชุมชน ข้อมูลที่ต้องจัดเก็บ เครื่องมือที่จะต้องใช้ วิธีการจัดเก็บข้อมูลที่ต้องทำตามความเป็นจริง
- มอบหมายงานให้ทีมงานวิจัย เพื่อรับผิดชอบในการจัดเก็บ รวบรวม ข้อมูล
- กำหนดแผนงานดำเนินการศึกษาจัดเก็บข้อมูล

ผลการประชุม

1. ทีมวิจัยและแกนนำเข้าร่วมประชุม
2. ทุกคนมีความเข้าใจความหมาย วัตถุประสงค์ ที่จัดเก็บ รู้เครื่องมือและวิธีการจัดเก็บ
3. ทีมวิจัยได้รู้ถึงภารกิจ และหน้าที่ ความรับผิดชอบที่แต่ละคนจะต้องไป ศึกษาเรียนรู้โดยแบ่งเขตรับผิดชอบในการพบปะกลุ่มย่อยในชุมชน 1 คน ต่อ 8 – 10 ครัวเรือน (เฉพาะทีมวิจัย)
4. ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อลงพื้นที่
5. ทีมวิจัยดำเนินการเตรียมความพร้อมด้านเครื่องมือที่จะต้องใช้เครื่องมือ คือ สมุด ปากกา แบบสอบถาม

การประชุมวิจัยครั้งที่ 2 ทีมวิจัยลงพื้นที่ประชุมกลุ่มย่อย

- เพื่อตรวจสอบความพร้อมก่อนลงพื้นที่ศึกษาข้อมูล ทบทวนความเข้าใจ และแผนงานการวิจัย 1 คนต่อกลุ่มย่อย 8 – 10 คน (1 กลุ่ม)
- แลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยแหล่งข้อมูลเน้นไปที่กลุ่มผู้สูงอายุและมีประสบการณ์
- ลงพื้นที่ศึกษาและจัดเก็บข้อมูลตามเขตรับผิดชอบ

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยทุกคนเข้าร่วมประชุม และพร้อมลงพื้นที่
2. กำหนดกรอบเวลาให้แล้วเสร็จภายใน 30 วัน ต้องได้ข้อมูลบริบทชุมชน

2.3 กำหนดแปลงศึกษาระบบนิเวศ และสภาพป่าชุมชน

วิธีการดำเนินการ

- หาหรือเรื่องทำแปลงศึกษาระบบนิเวศ และสำรวจสภาพป่าชุมชน ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ศูนย์ฯ 13 และคณะกรรมการป่าชุมชน
- กำหนดขอบเขตกรอบพื้นที่การศึกษา และเตรียมเครื่องมือจัดเก็บข้อมูล
- ทำความเข้าใจร่วมกัน วางแผนการดำเนินงาน นัดหมาย ลงพื้นที่

2.การดำเนินกิจกรรมภายใต้วัตถุประสงค์ที่สอง คือ เพื่อการศึกษาวิถีชีวิตความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่าในอดีต และปัจจุบันของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก กิจกรรมที่ดำเนินการ ได้แก่

2.1 ศึกษาวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่าในอดีต – ปัจจุบัน โดยเริ่มจากประมวลและวิเคราะห์ข้อมูลกิจกรรมที่ 1 และ 2

วิธีการดำเนินงาน

- ประชุมทีมวิจัย แกนนำ และเจ้าหน้าที่ที่ปรึกษา ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากการทำงานลงพื้นที่ทำกิจกรรมที่ 1 และ 2
- นำข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมที่ 1 และ 2 มาประมวลผล และร่วมวิเคราะห์เพื่อออกแบบการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในอดีตและปัจจุบัน

ผลการประชุม

1.ผู้เข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสพการณ์ที่ได้จากการทำงาน มา
นำเสนอ

2.ได้รับรู้ รับทราบข้อมูลที่ร่วมกันสรุป

3.ให้เห็นปัญหา อุปสรรค ข้อจำกัด และพัฒนาการของทีมงานและชาวบ้าน

2.2การจัดเวทีสรุปบทเรียน ประสพการณ์ เพื่อศึกษาวิถีชีวิต และความสัมพันธ์

วิธีการดำเนินการ

- ทีมวิจัยหารือกันเรื่องการจัดเวทีสรุปบทเรียน
- ประสานวิทยากร กระบวนการ เพื่อช่วยจัดกระบวนการ
- ประสานงานกลุ่มเป้าหมาย และเตรียมสถานที่และเครื่องมือต่าง ๆ

สถานที่ดำเนินการ

อาคารเอนกประสงค์หมู่บ้าน ผลที่ได้รับ

- ได้รับแผนการดำเนินงาน การจัดเวทีประชุม
- แบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการจัดเวทีของทีมงาน
 - ฝ่ายประสานงาน / ออกแบบกิจกรรม
 - ฝ่ายเตรียมสถานที่ / อุปกรณ์ เครื่องมือ
 - ฝ่ายรวบรวม เก็บประเด็น ข้อมูล และสรุปผล
- ได้ข้อมูล บทเรียน ประสพการณ์ วิถีชีวิต และความสัมพันธ์

2.3 ศึกษาภูมิปัญญา การจัดการป่าในอดีต และปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการ

- ทีมงานวิจัยลงพื้นที่พบปะกลุ่มย่อย ตามป๊อกต่าง ๆ โดยการพูดคุย สอบถาม การเล่าให้ฟัง
- เน้นกลุ่มผู้มีอายุหรือผู้สูงอายุ เพราะมีประสบการณ์ สามารถเล่า เชื่อมโยงในอดีต ได้เป็นอย่างดี
- ทีมวิจัยสืบค้นข้อมูล หรือหลักฐาน ร้อยรอย ทางประวัติศาสตร์ ที่ อาจจะพอมิให้เห็นเพื่อศึกษา
- บันทึกรวบรวมข้อมูล

ผลที่ได้รับ

1. ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการจัดการป่าในอดีต และปัจจุบัน เช่น ด้านการอนุรักษ์ การใช้สอย
2. ได้เรียนรู้พัฒนาการ เรื่องภูมิปัญญาการจัดการป่า และการใช้ ประโยชน์จากอดีต และปัจจุบัน

2.4 การศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่า

วิธีการดำเนินการ

- ประชุมวิจัย เพื่อหารือ และหาแนวทางการศึกษาการใช้ประโยชน์
- ใช้แบบสำรวจ พูดคุย จัดบันทึก
- สรุปผลทุก 1 เดือน
- รวบรวมผลสรุป

ผลที่ได้รับ

1. ทีมวิจัยได้แนวทางการดำเนินงานร่วมกัน
2. ได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง
3. ได้ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่า
4. ได้ตระหนักและเห็นคุณค่าของป่าไม้
5. ได้ข้อมูลการสรุปบทเรียนการทำงานของทีมวิจัย

กิจกรรมที่ 3 การประชุมปฏิบัติการวิเคราะห์สถานการณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยประสานกลุ่มเป้าหมาย (ตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ) และผู้สนใจทั่วไป เพื่อเข้าร่วมกิจกรรม
2. เชิญวิทยากรกระบวนการเข้าร่วมเป็นผู้ดำเนินการ
3. จัดประชุม สรุป ประเมินผล

ผลที่ได้รับ

1. เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้
2. ได้ข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า
3. ได้แลกเปลี่ยนมุมมอง แนวคิด ข้อเสนอแนะเพื่อทำแผนการจัดการป่า
4. ได้เห็นการมีพัฒนาการการมีส่วนร่วมของชุมชน

กิจกรรมที่ 4 ประชุมย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนมุมมอง หรือทัศนคติของชาวบ้านต่อการจัดการป่า

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยจัดประชุมวงกรอบ ขอบเขต วิธีการลงไปศึกษาข้อมูล
2. จัดแบ่งเป็นกลุ่มย่อย เพื่อให้ได้มุมมองที่หลากหลาย
 - กลุ่มเยาวชน
 - กลุ่มสตรี
 - กลุ่มผู้สูงอายุ
 - กลุ่มพ่อบ้าน
 - กลุ่มผสมผสาน (ตัวแทนทุกกลุ่ม)

3. รูปแบบการพูดคุย แลกเปลี่ยนทัศนคติ ความคาดหวัง ข้อจำกัด จัดเวทีพูดคุย กลุ่มละ 1 ครั้ง
4. สรุปผลการจัดเวทีพูดคุย บันทึก รวบรวม

ผลที่ได้รับ

1. ได้รับทราบทัศนคติ หรือมุมมองที่หลากหลาย
2. ได้ข้อมูลสรุปผล เพื่อนำไปประกอบการวางแผน
3. ได้เห็นพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน

กิจกรรมที่ 5 ประชุมสรุปบทเรียนการจัดการป่าชุมชน และเสนอแนวทางการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยประสานงานกับคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ คือ กรรมการวัด กรรมการหมู่บ้าน กรรมการป่าชุมชน และผู้อาวุโส และทำการนัดหมาย
2. ประสานวิทยากรกระบวนการมาร่วมจัดกระบวนการ
3. จัดเวทีสรุปบทเรียน การจัดการป่าชุมชน
4. สรุปผลการจัดเวที

ผลที่ได้รับ

1. ได้ข้อมูลบทเรียนการจัดการป่าชุมชน และข้อเสนอแนะต่าง ๆ
2. ได้เห็นพัฒนาการ การจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา และแนวทางในอนาคต

กิจกรรมที่ 6 เวทีนำเสนอกระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการ

พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

วิธีการดำเนินการ

1. ทีมวิจัยประชุมจัดเตรียมข้อมูลที่ได้จากการทำกิจกรรมที่ 1 – 6 เสนอต่อที่ประชุมเพื่อให้รับทราบและแสดงความคิดเห็นถึงรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกันต่อไป
2. ทีมวิจัยประสานงานฝ่ายเกี่ยวข้อง
3. จัดเวที และนำเสนอข้อมูล
4. ทีมวิจัยสรุปและประเมินผล

ผลที่ได้รับ

1. ชุมชนได้รับทราบข้อมูลจากการทำวิจัย เรื่องบริบทชุมชน พัฒนาการของป่าชุมชน บทเรียนการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
2. คนในชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ เกิดความรักความห่วงใย และมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม
3. ได้แนวทาง และรูปแบบการจัดการที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

กิจกรรมที่ 7 สรุปผลดำเนินการวิจัย และจัดทำรายงานความก้าวหน้าระยะที่ 1

วิธีการดำเนินการ

1. ประชุมทีมวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง
2. ร่วมกันประมวลผล สรุปผลการทำงานที่ผ่านมา ผลที่ได้รับ

ผลที่ได้รับ

1. ได้รายงานความก้าวหน้าระยะที่ 1
2. ได้แลกเปลี่ยนทัศนะการทำงาน และแนวทางการมีส่วนร่วมกิจกรรมในอนาคต

การดำเนินงานในระยะที่ 2

หลังจากที่ชุมชนได้ดำเนินการวิจัยในระยะแรก ที่ดำเนินกิจกรรมภายใต้วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 ซึ่งประกอบด้วย หนึ่ง เพื่อศึกษาบริบทชุมชน ประสพการณ์ บทเรียนการจัดการชุมชน และสภาพป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก สองเพื่อศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในอดีตและปัจจุบันทำให้ทีมวิจัยและคณะกรรมการป่าชุมชนรวมถึงชาวบ้านภายในชุมชนได้ย้อนกลับไปทบทวนเรื่องราวในอดีตและร่วมกันถอดบทเรียนประมวลเป็นสาระที่เป็นแก่นสารของความรู้ในการเริ่มต้นเข้ามาจัดการป่าชุมชนและเล็งเห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันประกอบด้วยการหาของป่าของชาวบ้านและนำมาคำนวณเป็นมูลค่าในการนำไปสู่การวางแผนเพื่อยกระดับฐานเศรษฐกิจของชุมชน ผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน รวมไปถึงการสำรวจสภาพทางเศรษฐกิจรายได้ หนี้สิน ของชุมชนซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการอยู่ ขณะเดียวกันก็ยังสำรวจความหลากหลายของพันธุ์พืชและสมุนไพรพื้นบ้านใน

พื้นที่ป่าชุมชน โดยดึงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจ และพร้อมในการเข้าร่วมดำเนินการร่วมกัน

ฉะนั้น ในการดำเนินการกิจกรรมระยะที่ 2 ซึ่งตามแผนงานให้กำหนดไว้ใน การดำเนินการภายใต้วัตถุประสงค์ที่ 3 คือ เพื่อศึกษากระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้ เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืนซึ่งทีมวิจัยและคณะกรรมการป่าชุมชนรวม ไปถึงตัวแทนชาวบ้านได้ร่วมกันพิจารณาถึงความเหมาะสมของการเรียนรู้และข้อมูลเชิงเนื้อหาที่ ได้ของระยะแรก ตลอดจนแผนพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เข้ามาสนับสนุนใน ปัจจุบันคือการพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนในรูปแบบของป่าต้นน้ำและนำแนวคิดการพัฒนาตาม พระราชดำริในการพัฒนาชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ คือ มุ่งเน้นที่ควรจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ป่าชุมชน โดยผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บท ชุมชน อันนำไปสู่การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่เป็นฐานสำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ท้องถิ่น ของชุมชนบ้านตลาดจีเหล็กเพราะโดยวิถีชุมชนแล้วก็ต้องพึ่งพาและใช้ประโยชน์จาก พื้นที่ป่าชุมชน

ดังนั้นในการดำเนินการในระยะสุดท้ายที่มุ่งไปสู่การค้นหารูปแบบการจัดการป่า ชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนจะมีนัยแผนภายใต้วัตถุประสงค์ดังกล่าวในเชิงรูปธรรม และจับต้องได้ คือการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้วนศาสตร์ป่าชุมชน ซึ่งมองว่าในกระบวนการพัฒนา แหล่งเรียนรู้ก็ควบคู่ไปกับค้นหารูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนผ่านการทดลองจัดทำ กระบวนการแผนแม่บทชุมชน ซึ่งจะเน้นไปที่การสร้าง ความเข้าใจและการรับรู้ เรียนรู้ เพื่อ พัฒนาไปสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชนโดยมีพื้นที่ป่าชุมชนเป็น พื้นที่เรียนรู้ของชาวบ้าน

1. กิจกรรม ทบทวนการดำเนินงาน ระยะที่ 1 และเสริมทักษะการดำเนินงานวิจัย

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้ร่วมดำเนินงานได้เข้าใจสถานการณ์ ปัญหา อุปสรรคใน การดำเนินกิจกรรมและหาแนวทางการทำงานระยะต่อไป

วิธีการดำเนินงานกิจกรรม ได้จัดประชุมโดยเชิญผู้แทนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ทีมวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำกลุ่ม เช่น แม่บ้าน เยาวชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันสรุปบทเรียน การทำงานที่ผ่านมา ตั้งแต่เดือน เมษายน 2549 – มิถุนายน 2550 ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1.1 การดำเนินการจัดกิจกรรมที่ผ่านมาเกี่ยวกับป่าชุมชนได้มีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น ให้ความร่วมมือ ร่วมคิดกิจกรรมต่าง ๆ และนอกจากนี้ยังมีหน่วยงานส่วนราชการในท้องถิ่นเข้าร่วม เช่น โรงเรียน ตำรวจ ศูนย์ฯ ห้วยฮ่องไคร้ เข้าร่วมร่วมกิจกรรมได้แก่ การจัดนิทรรศการ การป้องกันไฟป่า การปลูกป่าในวันสำคัญ การร่วมรณรงค์ป้องกันไฟป่า การทำฝายต้นน้ำ ลำธาร การร่วมงานประเพณีบูชาเทวดารักษาขุนน้ำ หรือเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

1.2 ฉะนั้นการที่ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าชุมชนแสดงให้เห็นถึง ทุกฝ่ายให้ความสำคัญเรื่องป่า เกิดความตระหนักถึงผลที่เกิดขึ้นจากที่ป่าถูกทำลายเพิ่มขึ้น ดังนั้นทุกฝ่ายจึงเห็นความสำคัญและร่วมกันอนุรักษ์ หวงแหนป่าชุมชนและเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าที่หลากหลายรูปแบบ ในส่วนของทีมวิจัยและแกนนำในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน มีทักษะในการทำงาน การจัดเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและเข้าใจในกระบวนการทำงานยิ่งขึ้น กล้าที่จะแสดงออก แสดงความคิดเห็นและรับผิดชอบงานร่วมกัน ซึ่งที่ผ่านมา มักไม่ค่อยให้ความสนใจหรือเห็นความสำคัญ ปล่อยให้เป็นเรื่องของผู้นำหรือกลุ่มแกนนำเพียงไม่กี่คนในการคิด การตัดสินใจต่าง ๆ

1.3 ผลการสำรวจสภาพป่าที่ผ่านมาทำให้คนในชุมชนได้รับข้อมูลเกี่ยวกับชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ เช่น พันธุ์ไม้ พืชสมุนไพร สัตว์ที่มีอยู่มากมาย หลากหลาย ทำให้เห็นถึงคุณค่าของป่าที่มีอยู่มากมายเกินกว่าจะประเมินค่าได้ เช่น ทราบว่ามีสมุนไพรกว่า 100 ชนิดที่มีอยู่ในป่าชุมชน โดยเฉพาะที่หายากและใกล้จะหมดจากป่า เนื่องจากมีบุคคลากรจากภายนอกเข้ามาลักลอบขุดไปขาย

1.4 นอกจากนั้นชุมชนได้ตระหนักถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรในป่าชุมชน โดยการเรียนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลักษณะมือใครยาวสาวได้สาวเอา อันเป็นคำที่เป็นสุภาษิตโบราณว่าไว้จากบทเรียนที่ได้รับ ทำให้ต้องร่วมกันสอดส่องดูแล ดำเนินกิจกรรมในระยะที่สองนี้นั้นจะเน้น

การพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนด้วยความระมัดระวัง มิเช่นนั้นอาจจะกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศป่าได้ โดยชุมชนมีแผนในการจัดการป่าอย่างยั่งยืน ควบคู่ไปกับการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่จะเข้ามาทำในป่าชุมชนเพื่อให้เกิดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ โดยคำนึงถึงความเหมาะสม ควบคู่ไปกับการพัฒนาบุคลากรของชุมชนให้มีศักยภาพ โดยเฉพาะคณะกรรมการ แกนนำ เพื่อให้สามารถบริหารจัดการป่าชุมชน องค์กร เครือข่ายไปศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประยุกต์พัฒนา ประชาสัมพันธ์กิจกรรมเพื่อให้ป่าชุมชนเป็นป่าเพื่อชีวิตอย่างแท้จริง

1.5 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่า ยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่หลายเรื่องซึ่งต้องดำเนินการแก้ไขพอสรุปได้ดังนี้

1.5.1 ทีมวิจัยแต่ละคนมีงานหรือภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบหลายด้านเกินไป โดยเฉพาะงานประจำที่ต้องทำงานเป็นลูกจ้างกินเงินเดือน มีวันหยุดเฉพาะเสาร์ – อาทิตย์ ต้องมาทำงานส่วนตัวอีก ทำให้ดูแลเป็นการขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมงานวิจัยที่จะต้องทำอย่างต่อเนื่อง หรือการที่ต้องไปร่วมเวทีหรือกิจกรรมนอกพื้นที่ ที่ต้องใช้เวลามากกว่าหนึ่งวัน ไม่สามารถไปได้ ทำให้เข้าใจว่าขาดการมีส่วนร่วมจากทีมงาน

1.5.2 การจัดเก็บข้อมูลบางเรื่องกับคนภายในชุมชน ค่อนข้างเป็นปัญหา โดยเฉพาะการจดบันทึกไม่ต่อเนื่องหรือการให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงจะด้วยเจตนาหรือไม่เป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์เพื่อเรียนรู้ต่อไป โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ได้แก่ รายรับ รายจ่าย หนี้สิน ข้อมูล การใช้ประโยชน์จากป่าในแต่ละเดือนหรือฤดูกาล ซึ่งเป็นข้อมูลที่ค่อนข้างไม่นิ่ง หรือชัดเจน ใกล้เคียงกับความเป็นจริงแค่ไหน สาเหตุสำคัญจากการวิเคราะห์ร่วมกัน คือ การขาดความต่อเนื่องในการบันทึกของผู้ให้ข้อมูล และการให้ข้อมูลไม่ชัดเจน โดยเฉพาะหนี้สินภาคครัวเรือน จึงไม่สามารถทำมาสรุปวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางแก้ไขที่ชัดเจนได้ในระยะเวลาจำกัด แต่อย่างไรก็ตามจะต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันเพื่อให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของข้อมูลที่จำเป็นเพื่อประกอบในการทำแผนแก้ไขปัญหของชุมชนต่อไป

2.กิจกรรม การศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบ

ด้านการจัดการป่าชุมชน การจัดการอ่างเก็บน้ำ การพัฒนากลุ่มอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าและสิ่งแวดล้อม

วัตถุประสงค์เพื่อให้คณะทำงาน คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำกลุ่มได้ความรู้ ประสบการณ์จากการได้ไปศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากประสบการณ์จริงของชุมชน ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ ทั้งด้านการงานวิจัย การจัดการป่าชุมชน ให้เหมาะสมของชุมชนท้องถิ่น

วิธีการดำเนินงาน

1. จัดประชุมเพื่อแจ้งให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการไปศึกษาดูงาน ชุมชน ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน การบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำ การจัดการ สิ่งแวดล้อม โดยคัดเลือกตัวแทนคณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน แกนนำกลุ่มต่าง ๆ เช่น แม่บ้าน เยาวชน ในหมู่บ้านไปศึกษาดูงาน จำนวน 30 คน

2. การไปศึกษาดูงาน กำหนดสถานที่ดูงาน 3 แห่ง ดังนี้

2.1 การจัดการอ่างเก็บน้ำชุมชน ณ อ่างเก็บน้ำแม่จางข้าว ตำบลป่าจั่ว อำเภอ เวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

-วัตถุประสงค์เพื่อไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการอ่างเก็บน้ำเพื่อจะสร้างเป็น แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ การทำเรือนแพ การบริการกิจการ เพราะมีอ่างเก็บน้ำในชุมชน การจัดการ ป่าเชิงบูรณาการ ระหว่างชุมชน พระสงฆ์และหน่วยงาน / องค์กรภายนอก ณ วัดแม่เจดีย์ ตำบล แม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

-วัตถุประสงค์ เพื่อไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการจัดการป่าเชิงอนุรักษ์ การ อนุรักษ์พันธุ์ปลา การจัดการพื้นที่เชิงบูรณาการภายใต้แนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งการดำเนินงาน แต่ละด้านจะมีวัดหรือพระสงฆ์เป็นแกนหลักในการดำเนินงาน โดยให้ชุมชนในพื้นที่และส่วน ราชการ มีส่วนร่วม โดยวัดเป็นศูนย์กลางในการรวมพลังศรัทธา ซึ่งสอดคล้องกับของบ้านตลาด จีเหล็กที่มีวัดอยู่ในเขตป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนเชิงการอนุรักษ์และท่องเที่ยวโดยชุมชนตลอด ถึงการพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชน ณ บ้านส่องบอน อำเภอพาน จังหวัดพะเยา วัตถุประสงค์ของการศึกษาดูงานที่นี้ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชน การจัดการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนและการสร้างเครือข่ายป่าชุมชน

3. กำหนดการไปศึกษาดูงาน 2 ครั้ง กำหนด 2 วัน

3.1 ครั้งที่ 1 อ่างแม่ฉางข้าว ต.ป่าจั่ว อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย และวัดแม่เจดีย์ ต.แม่เจดีย์ อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย จำนวน 30 คน

3.2 ครั้งที่ 2 บ้านสองบอน อ.พาน จ.พะเยา จำนวน 30 คน

4. สรุปผลที่ได้จากการไปศึกษาดูงาน

4.1 การไปศึกษาดูงาน การบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำชุมชน อ่างแม่ฉางข้าว ต.ป่าจั่ว อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย เพื่อไปศึกษาเรียนรู้การบริหารแหล่งน้ำ นอกจากการใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม การอุปโภคและบริโภคแล้ว ยังสามารถจะใช้พื้นที่บริเวณอ่างเก็บน้ำให้เกิดประโยชน์ด้านการพักผ่อนหย่อนใจ และร้านค้าบริการแก่ผู้สนใจเข้ามาพักผ่อน

อ่างเก็บน้ำแม่ฉางข้าว เป็นอ่างขนาดเล็กสร้างขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้าน ต.ป่าจั่ว ก่อสร้างโดย สนง.รพช ในขณะนั้น ต่อมาได้มอบให้อยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าจั่ว เป็นผู้ดูแลจัดการผลประโยชน์ ซึ่งลักษณะการให้ชาวบ้านหรือเอกชนเข้ามาประกอบการร้านอาหารโดยสร้างเป็นเรือนแพบริเวณอ่างเก็บน้ำ ซึ่งในระยะแรกที่เปิดให้ผู้สนใจเข้ามาดำเนินการในลักษณะการประมูลเช่าพื้นที่และเก็บภาษีรายได้ตามปกติในระยะแรกมีผู้สนใจดำเนินการร่วม 20 ราย มีการสร้างเรือนแพ เป็นร้านอาหาร ต่อมาประสบปัญหาภาวะซบเซาทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เลิกกิจการไปเรื่อย ๆ จนในปัจจุบันมีเอกชนเข้ามาดำเนินการอยู่เพียง 2 ราย มีเรือนแพอยู่ 5 หลัง คณะกรรมการที่ไปศึกษาเรียนรู้ได้ร่วมกันสรุปวิเคราะห์โดยตั้งประเด็น คือ การที่จะสร้างเรือนแพและทำร้านอาหาร ณ บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำ เหมาะสมหรือไม่ ถ้าดำเนินการจะทำในรูปแบบใด โดยภายใต้แนวคิดเดิมจะทำการเป็นกลุ่ม และถ้าหากจะมีมาตรการป้องกันปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างไร เช่น ปัญหาขยะ เสี่ยงรบกวน ความสะอาดของน้ำบริเวณอ่าง เพราะในอนาคตจะนำน้ำของอ่างใช้ในการผลิตประปาชุมชน นอกจากนั้น รูปแบบการบริหารจัดการจะเป็นลักษณะใด อยู่ระหว่างการพิจารณาเพื่อความเหมาะสมซึ่งจะต้องมีการวางแผนในแต่ละเรื่อง ถ้าจะดำเนินการของชุมชนต่อไป

การจัดการป่าเชิงอนุรักษ์ และการทำวังปลา พันธุ์สัตว์น้ำ และการจัดการฟื้นฟูเชิงบูรณาการภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการดำเนินการ

ในพื้นที่ดำเนินการโดยเจ้าอาวาสวัดแม่เจดีย์ โดยความร่วมมือจากชุมชน ลักษณะการดำเนินการของที่นี่สามารถแยกเป็น 3 ส่วน

1.การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ จากอดีตเป็นป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรมมีการบุกรุกของชาวบ้าน นายทุน เป็นจำนวนมากจนเหลือพื้นที่ของป่าที่มีสภาพดีก็ส่วนที่ดั่งของบริเวณวัด เจ้าอาวาสจึงมีแนวคิดที่จะรักษาป่าไว้และฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกบุกรุก กลายเป็นที่ทำกินและเป็นป่าเสื่อมโทรมให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เช่นในอดีตกาลจึงเริ่มต้นด้วยตนเอง โดยขอเขต ขอบินเขตที่ดินคืนจากชาวบ้านผู้บุกรุก ทั้งนี้ก็ขอซื้อคืนบางส่วนและขอความช่วยเหลือจากชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเมื่อเห็นว่าพระสงฆ์เอาจริง ตั้งใจจริงและเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงเข้ามาร่วมกันรณรงค์ช่วยกันดูแลป่าอย่างดี จนกระทั่งในปัจจุบันป่ามีสภาพฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์กลับมาเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน เช่น เห็ด หน่อ ผัก การจัดการป่าที่นี่ไม่ใช่ทุนสนับสนุนจากรัฐบาลเลย แต่ใช้ทุนจากการบริจาคของศรัทธาทั่วไป ต่อมาทางราชการจึงได้เข้ามาหนุนเสริม และเป็นแหล่งศึกษาดูงานของผู้สนใจทั่วไป ความสำเร็จของการจัดการป่าที่นี่ ที่สำคัญที่สุดคือ แรงศรัทธาต่อผู้นำคือพระสงฆ์ ที่ทำให้ชาวบ้านและผู้คนที่ไปยอมรับและให้ความร่วมมือไม่ได้เกิดจากการที่เอางบประมาณจากรัฐมาให้เพื่อช่วยกันดูแลป่า เพราะที่ผ่านมาไม่เคยประสบผลสำเร็จ เห็นจากข้อมูลการบุกรุก ทำลายป่า ที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าป่าไม่ใช่ของชุมชนเป็นของหลวง จึงต่างคนต่างบุกรุกทำลาย ที่นี้ก็เช่นเดียวกัน ป่าถูกทำลาย แม้ในพื้นที่จะมีเจ้าหน้าที่ดูแลแต่ไม่เกิดผล

จากการร่วมสรุปของการจัดการป่า ความสำเร็จอยู่ที่ความศรัทธาต่อผู้นำคือพระสงฆ์และความร่วมมือที่เกิดจากความสำนึกของชาวบ้าน ช่วยกันฟื้นฟู ดูแล ไม่ใช่จากการใช้เงินหรืออำนาจทางกฎหมาย และที่สำคัญอีกประการคือ การแก้ไขปัญหาย่อยอย่างเป็นระบบของทางผู้นำทางศาสนา โดยเห็นว่า ชาวบ้านบุกรุกป่า ทำกินในรูปแบบต่าง ๆ เพราะความยากจนหรือถูกภาวะทางเศรษฐกิจบีบคั้น ต้องดิ้นรนเพื่ออยู่รอด การจะรณรงค์การให้ชาวบ้านเลิกเบียดเบียนป่าจะต้องให้ชาวบ้านไม่อดอยาก คือ มีอาชีพเสริม มีรายได้ที่เป็นทางเลือกที่ดีกว่าเดิม

ดังนั้น การจัดการป่าที่นี่จึงให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในรอบ ๆ บริเวณป่าไปด้วย โดยการให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริม มีรายได้เสริม ซึ่งจะเห็นได้จากการทำโครงการต่อเนื่องจากการจัดการป่าควบคู่กันไปด้วย คือ โครงการบ้านกลุ่มเมืองเย็น ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งมีวัดเป็นแกนนำ เช่นเดียวกับการจัดการป่าที่ประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง

2. การพัฒนาอ่างเก็บน้ำเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงการอนุรักษ์เป็นศูนย์เรียนรู้ ศูนย์ฝึกอบรมของทางวัดแม่เจดีย์ จากเดิมเป็นพื้นที่ที่เคยมีการบุกรุก เข้ามาทำกินของชาวบ้านและกลุ่มนายทุนนอกพื้นที่ ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนบางส่วน ทางวัดขอใช้พื้นที่เพื่อทำประโยชน์ด้านการอนุรักษ์และมีการสร้างอ่างเก็บน้ำโดยกรมชลประทานภายใต้การดูแลและงานของวัด พื้นที่อยู่รอบ ๆ บริเวณอ่างทางวัดได้ใช้เงินบริจาคจากผู้ศรัทธาทั่วไปซื้อที่ดินคืน ทั้งที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ เพื่อทำเป็นศูนย์ฝึกอบรมธรรมชาติ ในอ่างเก็บน้ำทำเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำจืด มีพืชพันธุ์ต่าง ๆ ให้ผู้คนเข้ามาเรียนรู้ ฝึกอบรมจัดเกลาด้านจิตใจให้มีคุณธรรมโดยเฉพาะเยาวชนนักเรียน นักศึกษาที่มาเข้าค่ายฝึกอบรมเป็นจำนวนมากในแต่ละปี

ในการดำเนินงานที่ไม่ใช้งบประมาณของทางราชการเลย ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจที่ได้มีการเรียนรู้ ความ แรงศรัทธาและอุดมการณ์ของผู้คนที่มุ่งมั่น ท่วมเท การบูรณาการความร่วมมือของทุกฝ่าย สำคัญอย่างยิ่ง บวกกับวิสัยทัศน์การพัฒนา ที่ดำเนินการอย่างเป็นระบบไม่แยกส่วน ทำอย่างเกื้อกูลกันไป ค่อยเป็นค่อยไป เป็นแนวคิดที่มีประโยชน์คุณค่าอย่างสูง ที่คณะครูได้รับเพื่อจะนำไปใช้ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพภูมิสังคมชุมชนต่อไป

3. โครงการบ้านชุมชนเมืองเย็น เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ทางเจ้าอาวาสวัดได้ดำเนินการโดยขอซื้อและบริจาคที่ดินของชาวบ้าน ผู้มีจิตศรัทธาโดยไม่ใช้งบประมาณของทางราชการเลย

ภายใต้แนวคิดการจัดการป่า ถ้าชุมชน ชาวบ้านยังหิวอยู่ไม่มีทางที่จะช่วยกันรักษาป่า ช่วยกันอนุรักษ์ ทำอย่างไรให้ชาวบ้านมีอยู่มีกินมีอาชีพ มีรายได้ ที่สำคัญที่สุดมีความรู้ที่เอามาพัฒนาตนเอง เพื่อให้สามารถจะทำตนเองให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ก่อนแล้วจะสามารถอุ้มชูผู้อื่นหรือสังคมได้ คือ เมื่อรู้จักเพียงพอแล้วจะไม่ไปเบียดเบียนผู้อื่นหรือสิ่งต่าง ๆ รอบตัว โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โครงการบ้านชุมชนเมืองเย็นเป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการจัดการตนเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการในพื้นที่เป็นการเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชผักสวนครัว การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ และกิจกรรมอื่น ๆ ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เป็นศูนย์ฝึกอาชีพการเกษตร ศูนย์อบรมธรรมปฏิบัติ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนทั่วไป ที่โครงการเป็นแหล่ง

เรียนรู้เพื่อนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ชาวบ้านรอบ ๆ บริเวณหรือที่อื่นได้เข้ามาเรียนรู้และนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต แทนการซื้ออยู่ซื้อกิน เมื่อชาวบ้านมีความตระหนักคำว่าพอเพียงโดยการปฏิบัติด้วยตนเองแล้วจนสามารถพึ่งพาตนเองได้แล้วก็จะลดการเบียดเบียนผู้อื่นไปด้วย

4.2 สรุปจากการไปศึกษาดูงาน การดำเนินงานของวัดแม่เจดีย์ การจัดการป่า เป็นการดำเนินการโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำเนื่องจากวัดอยู่ในเขตป่าและชุมชนรอบบริเวณป่าให้การสนับสนุนโดยกิจกรรมที่ดำเนินการ ดังนี้การทำแนวป้องกันไฟป่ารอบเขตป่าทั้งหมด โดยวัดชาวบ้านร่วมกันทำทุกปีการจัดเวรยามตรวจการเฝ้าระวังไฟป่าและการบูรณาการทำลายป่าตรวจสอบด้วยการเดินเท้าและการใช้มอเตอร์ไซด์ตรวจการแจ้งเหตุ ค่าใช้จ่ายการดำเนินการ เช่น ค่าน้ำมันรถ ทางวัดมีงบประมาณสนับสนุนให้บางส่วน

ผลการจัดการป่าที่นี้ ชาวบ้านให้ความร่วมมือดีมาก ด้วยศรัทธาต่อพระสงฆ์ ซึ่งได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สร้างความเข้าใจกับชาวบ้านให้เห็นคุณค่าความสำคัญของป่าไม้ประโยชน์ของป่า ตลอดจนให้เห็นถึงผลกระทบจากการทำลายป่าที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญของป่าให้ร่วมมือในการอนุรักษ์ หวงแหนป่ายิ่งขึ้น ผลที่เห็นชัดคือ การฟื้นตัวของสภาพป่า ไม่มีปัญหาการบุกรุก ถางป่า และปัญหาการเผาป่าก็ไม่เกิดขึ้น

วังมัจฉา เป็นอ่างเก็บน้ำที่นอกจากจะใช้น้ำเพื่อการเกษตรแล้ว ยังสามารถจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นศูนย์เรียนรู้ การฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม การทำเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา มีพันธุ์ปลาน้ำจืดทุกชนิด รวมกว่าแสนตัว มีทุกขนาด ไม่ได้เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคเป็นอาหารหรือขาย เพราะเป็นเขตอภัยทาน ในแต่ละปีจะมีผู้มาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ทำให้วัดมีรายได้จากการจำหน่ายอาหารปลา การจำหน่ายของที่ระลึกต่าง ๆ การบริการสถานที่พักสำหรับการฝึกอบรมและรายได้จากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป

วังมัจฉาเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจที่คณะกรรมการได้หารือเพื่อว่าจะนำมาทำที่อ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำทลายความสามารถของคณะกรรมการและชาวบ้านเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากสภาพภูมิประเทศบริเวณรอบ ๆ อ่างมีความต่างกันมาก กล่าวคือ อ่างห้วยถ้ำมีสภาพภูมิประเทศล้อมรอบด้วยหุบเขา สลับซับซ้อน ยากแก่การตรวจการ ถ้ามีการลักลอบจับปลา ที่สำคัญ

อีกประการหนึ่งคือ การใช้เวลาในการดำเนินการต้องอาศัยเวลาพอสมควร ต้องอดทนและร่วมมือกันของคณะกรรมการ ชาวบ้านอย่างจริงจังในการดูแลรักษา ซึ่งจะต้องหาหรือรับฟังความคิดเห็นจากชาวบ้าน วางแผนการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย อย่างเป็นรูปธรรม

การจัดการป่าหรือทุนชุมชน นอกจากผู้นำชาวบ้าน พระสงฆ์ นับว่ามีบทบาทสูงเช่นกันในการโน้มน้าวชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมเพราะเป็นผู้ที่ชาวบ้านเคารพศรัทธา แต่ก็ขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติตนว่าชาวบ้านศรัทธาแค่ไหน การจัดการที่นี้ไม่ได้ใช้งบประมาณจากราชการเลย เกิดจากแรงศรัทธาของตัวผู้ดำเนินการ จึงเป็นเรื่องที่น่าจะนำไปทบทวน พิจารณาเพื่อประกอบ หรือเป็นแนวทางในการจัดการชุมชน

4.3 สรุปผลการไปศึกษาดูงานบ้านร่องบอน อ.พาน จ.พะเยา การไปศึกษาดูงานที่นี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ กล่าวคือ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชน การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนและการพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชน

บ้านร่องบอนเป็นหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนมานานหลายปี และพัฒนามาโดยลำดับ จนกระทั่งปัจจุบันเป็นที่รู้จักแพร่หลายในแต่ละปีจะมีผู้คนสนใจเข้ามาศึกษาดูงาน ทั้งในและต่างประเทศมากมาย

แม่หลวงปราณี เล่าให้ฟังว่า ในอดีตสภาพป่าที่นี้เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ต่อมาก็ถูกบุกรุกทำกิน เมื่อสภาพป่าเสื่อมโทรมก็ขายให้นายทุนนอกพื้นที่เข้ามาทำกินเป็นที่อยู่อาศัย เมื่อขายให้นายทุน ชาวบ้านก็เข้าไปบุกรุกป่าเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไข ป่าบ้านร่องบอนมีพื้นที่ติดต่อกับหลายตำบล หมู่บ้าน ดังนั้น แนวทางการจัดการป่าจึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายเพื่อร่วมกันและลดพัฒนาความขัดแย้ง ข้อพิพาท ต่าง ๆ ป่าชุมชนบ้านร่องบอน อดีตเคยเป็นป่าที่ถูกสัมปทานการทำไม้มาก่อน เมื่อทางชุมชนได้ช่วยกันดูแลจนสภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการจัดการป่าชุมชนของร่องบอนมีการกำหนดระเบียบข้อบังคับที่เคร่งครัด คณะกรรมการมีความเข้มแข็งและเสียสละ แม้ว่าจะต้องต่อสู้กับกลุ่มผู้มีอิทธิพลทุกรูปแบบ

ปัจจุบัน การจัดการป่าชุมชนได้มีการดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายที่สำคัญ ที่คณะกรรมการสนใจคือ การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นศูนย์เรียนรู้ความหลากหลายทาง

ชีวภาพ มีการทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในเขตพื้นที่ป่าชุมชน โดยมีองค์กรสถาบันการศึกษาจากภายนอกเข้าไปหนุนเสริม สนับสนุนการทำเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ

สรุปผลจากการไปศึกษาดูงานที่บ้านร่องบอน คณะกรรมการในชุมชนบ้านตลาดจีเหล็กได้นำเอาความรู้จากการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้นำ คณะกรรมการมาเป็นแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยว โดยชุมชน ซึ่งจะเป็นการต่อยอดจากการทำวิจัยที่จะดำเนินการต่อไป เนื่องจากสอดคล้องกับแผนการจัดการป่าชุมชน ตลอดจนแผนการพัฒนาท้องถิ่นของอบต. โดยการจัดการป่าชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยจัดเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นลักษณะการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทิมมิกอุเทศก์ชุมชน

โดยทางชุมชนได้นำเสนอที่ประชุมประชาคมเพื่อจัดทำเป็นแผนชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งขณะนี้อยู่ในระบะการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อให้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3.กิจกรรมการประชุมถอดบทเรียนการศึกษาดูงาน

วัตถุประสงค์ของการจัดการประชุมเพื่อต้องการสรุปผลที่ได้จัดการไปศึกษาดูงาน ชุมชนต้นแบบ เพื่อที่จะนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้มีความเหมาะสม

วิธีดำเนินงาน

การประชุมคณะกรรมการและคณะทำงานที่ไปศึกษาดูงานเพื่อสรุปผลการไปศึกษาดูงาน และแนวทางการดำเนินงานของชุมชนต่อไป

สรุปผลการดำเนินการ

1.การไปศึกษาดูงานที่อ่างเก็บน้ำ แม่ฉางข้าว ทำให้ทราบถึงวิธีการบริหารอ่างเก็บน้ำของชุมชน ซึ่งดำเนินการในลักษณะการให้เช่าพื้นที่และเก็บรายได้ในรูปของภาษีรายได้ประจำปี โดยปีชาวบ้านได้ดำเนินการเช่น ทำเรือนแพ จำหน่ายอาหารเครื่องดื่ม มีมาตรการควบคุมดูแลตามสมควร โดยสรุป คือ

- มาตรการควบคุมความปลอดภัยของผู้ประกอบการไม่มี

- ขาดการดูแลเอาใจใส่ด้านการดูแลสถานที่ต่าง ๆ ไม่มีเน้นการเก็บรายได้จากผู้เช่าเป็นสำคัญ
- คณะกรรมการได้ทราบถึงวิธีการขั้นตอน วัสดุอุปกรณ์เกี่ยวกับการก่อสร้างเรือนแพ
- ข้อเสนอแนะการบริหารจัดการร้านค้า เรือนแพ
- การนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชน ณ อ่างห้วยถั่ว มีความเหมาะสมหรือไม่อย่างไร ยังไม่มีข้อมูลหรือสรุปในเวทีประชุมจะต้องหาหรือต่อไป เนื่องจากการเสนอความเห็นที่แตกต่างกันโดยชี้ให้เห็นถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากมลภาวะทางน้ำ เนื่องจากน้ำที่มีอยู่ในอ่างมีแผนที่จะจัดทำไปเป็นน้ำสำหรับการผลิตประปาชุมชนโดยตรง
- ถ้านำมาใช้ในชุมชนรูปแบบการบริหารจัดการจะเป็นลักษณะใดให้คณะกรรมการไปศึกษาในรายละเอียดเพื่อจะใช้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาต่อไป

2.การไปศึกษาดูงานการจัดการป่าเชิงอนุรักษ์ การอนุรักษ์พันธุ์ปลาโครงการบ้าน

ชุมเมืองเย็น ต.แม่เจดีย์ อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย สรุปคือ

- การสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า ต้องสร้างให้เกิดความศรัทธา เชื่อถือในตัวของผู้นำ แขนงนำและการเสียสละของผู้นำ แขนงนำ
- นอกจากผู้นำ กลุ่มแกนนำ พระสงฆ์ หรือวัดนับว่ามีบทบาทสูงในการที่จะดึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่จะต้องมีการบูรณาการการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากเป็นบุคคลที่ชุมชนนับถือ
- การจัดการจะต้องดำเนินการเป็นระบบ พึ่งพาตนเองเป็นหลักค่อยเป็นค่อยไป เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน
- การที่จะเกิดการมีส่วนร่วมจากชาวบ้าน ชาวบ้านต้องไม่เดือดร้อน หรือไม่ถือว่าเป็นภาระที่ต้องเพิ่มขึ้น ต้องให้มีความเข้าใจและยอมรับหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องนั้น ๆ

3.การไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชนบ้านร่องบอน จ.พะเยา สรุปผลจากการถอด

บทเรียนคือ

- ได้เรียนรู้ถึงการดำเนินการป่าชุมชน ตั้งแต่เริ่มต้น จนปัจจุบันปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น ตลอดจนแนวทางแก้ไข ซึ่งมีสภาพปัญหาพื้นฐานไม่ต่างกับของชุมชนมากนัก
- ทราบถึงรูปแบบการจัดการป่าชุมชน โดยมีคณะกรรมการ มีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า มีแผนการจัดการป่าชุมชนที่เป็นระบบ
- เรียนรู้แลกเปลี่ยนความเห็นการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน การทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ รู้ขั้นตอนการดำเนินงาน การหมุนเสริมขององค์กรภายนอกด้านการศึกษาวิจัย การให้ความชี้แนะต่าง ๆ
- การจัดการเครือข่ายป่าชุมชน การทำงานของเครือข่ายซึ่งมีความก้าวหน้าเป็นลำดับ ตั้งแต่ระดับตำบล อำเภอ จนถึงระดับจังหวัด ซึ่งมีปัจจัยสำคัญคือ การที่มีผู้นำที่ดี การประสานงานเครือข่ายดี ผลงานของเครือข่ายที่เป็นรูปธรรมต่อเนื่อง การพัฒนากระบวนการเพื่อพัฒนาเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งยั่งยืน ซึ่งก็สอดคล้องกับการดำเนินงานของการจัดการป่าของบ้านตลาดจีหลักด้านการสร้างเครือข่ายขึ้นในระดับตำบล เนื่องจากป่าชุมชนบ้านตลาดจีหลักมีพื้นที่ติดต่อกับหลายหมู่บ้าน

ในการไปศึกษาดูงานทั้ง 2 ครั้ง ใน 5 ด้านและสามารถจะนำ เป็นแนวทางของการจัดการป่าชุมชน บ้านตลาดจีหลัก คือ

1. การนำเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นศูนย์เรียนรู้วนศาสตร์ชุมชน
2. การพัฒนาอ่างเก็บน้ำให้เกิดประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ คือ แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาและร้านค้าบริการ
3. การพัฒนาอาชีพของชุมชนที่สอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชน โดยพัฒนาจากกลุ่มที่มีพื้นฐานอาชีพเดิมอยู่แล้ว ได้แก่ ด้านสมุนไพร และกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ไม้ การแปรรูปผลผลิตจากไม้

ซึ่งในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชนได้กำหนดเป็นแผนของชุมชนในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งเริ่มในปี 2550 เป็นต้นไป

3.กิจกรรมการจัดทำแผนชุมชน

เพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้วิทยาศาสตร์ชุมชนและการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยมี
วัตถุประสงค์ เพื่อให้ได้แผนการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับความต้องการและเื้อต่อการ
พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

วิธีการดำเนินงาน

การคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อดำเนินงาน 15 คน ร่วมกับทีมวิจัย จัดทำแผน
แม่บทชุมชน เพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประกอบด้วยกิจกรรม ดังนี้

1. การจัดเวทีเพื่อทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนและวิเคราะห์พัฒนาการ
ของชุมชน โดยนำข้อมูลจากการดำเนินงานในระยะที่ 1 มาวิเคราะห์
เพื่อเชื่อมโยงพัฒนาการชุมชนกับการจัดการทรัพยากร
2. การจัดทำแผนที่เดินดินร่วมกันทั้งพื้นที่ป่าและพื้นที่ชุมชน หมู่บ้าน รวม
ไปถึงการเกษตร
3. การจัดทำฐานข้อมูลเศรษฐกิจโดยมุ่งไปที่รายได้ รายจ่าย หนี้สิน ฐาน
การผลิตภายในชุมชน
4. สรุปรบทเรียนคณะทำงาน หลังจากดำเนินงานหรือกิจกรรม

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรม การคัดเลือกคณะทำงาน ร่วมกับทีมวิจัย
จัดทำแผนชุมชนเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ คณะทำงานประกอบด้วย

1. นายจรูญ	สนั่นทิลปี
2. นายแก้ว	เทศนำ
3. นายสุพล	แก้วปัญญา
4. นางวีรา	จินะใจ
5. นายเสนอ	ศรีศรีเกิด
6. นายสมศักดิ์	มาชาติ
7. นายถาวร	ธรรมเมืองมูล
8. นายสมบุญ	ไทยยันโต
9. นายเทียนชัยทองสว่าง	
10. นายเกษม	ธรรมอุดหนุน
11. นางฟองนวล	ญาติฝูง
12. นางชุติมณฑิ	เกื้อกิจมั่งคั่ง
13. นายบุญเย็น	สิทธิากร

14. นายมนูญ เทศนา

15. นายนวส ภูสันลาย

การดำเนินงานของคณะทำงาน ได้จัดการประชุม หรือเวทีเพื่อทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อสามารถเชื่อมโยงในการจัดการทรัพยากรชุมชน สรุปผลการดำเนินงาน

3.2 การจัดทำแผนที่เดินดินในพื้นที่ป่าชุมชน และที่ตั้งชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาชุมชนและการจัดการป่าชุมชนให้ชุมชนได้เข้าใจได้เรียนรู้ตนเอง เข้าใจพื้นที่ทางสังคม ได้เห็นศักยภาพของชุมชนและทรัพยากรที่สำคัญในป่าชุมชน ลมดลภาวะจัดการได้อย่างเป็นระบบ

วิธีดำเนินการ ชี้แจงทำความเข้าใจถึงกระบวนการ วิธีการจัดทำแผนที่เดินดินให้คณะทีมวิจัย คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านให้รับทราบ โดยใช้เวทีการประชุมประจำเดือนตามปกติ ก่อนที่จะลงเดินสำรวจข้อมูล ทำแผนที่เดินดินและเชื่อมโยงความสัมพันธ์เพื่อให้เห็นพื้นที่ทางสังคมในชุมชนได้ร่วมกันเดินสำรวจ ทำแผนที่ตั้งของครัวเรือนแต่ละหลังใส่บ้านเลขที่จากหัวบ้าน จนถึงท้ายบ้านครบทุกหลังทั้งที่มีเลขที่บ้าน และไม่มีเลขที่บ้าน ทำให้รู้ว่าบ้านที่ไม่มีเลขที่บ้านมีใครบ้าง บ้านของผู้น้อยอยู่ตรงไหน สถานที่ตั้งของโรงเรียน ที่สาธารณะ ร้านขายของชำ อาคารเอนกประสงค์ แหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน สถานที่ประกอบกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้าน ซึ่งหลังจากได้ลงรายละเอียดต่าง ๆ แล้ว ทำให้ทุกคนรู้ว่าชุมชนเป็นอยู่อย่างไร แต่ละจุดไม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไร ทำให้เห็นการเคลื่อนไหวของชุมชนในรอบ ๆ ปี เห็นศักยภาพทุนทางสังคมและทรัพยากรต่าง ๆ ในส่วนพื้นที่ป่าชุมชน ทีมวิจัยและคณะกรรมการได้สำรวจ ทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติรวมระยะทางทั้งสิ้น 3,200 เมตร กว้าง 1.5 เมตร ตลอดเส้นทางมีจุดเรียนรู้เป็นระยะ ๆ ที่แตกต่างกันไปตามลักษณะทางกายภาพและความสำเร็จที่ควรได้ เรียนรู้ทั้งเชิงอนุรักษ์ ศึกษาวิจัย ซึ่งในเบื้องต้นกำหนดไว้ 14 จุด ดังนี้

จุดที่ 1 สวนป่าสมุนไพรที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติและการปลูกเสริม ซึ่งมีมากมาย รวบรวมชนิด จุดนี้ให้รู้จักว่ามีต้นลักษณะอย่างไรและมีประโยชน์อย่างไรบ้าง

จุดที่ 2 ระบบนิเวศป่าเต็งรัง จุดนี้ให้รู้ว่าป่าเต็งรังเป็นอย่างไรมีระบบนิเวศ เป็นอย่างไรเพื่อให้เห็นความแตกต่างของสภาพป่า

จุดที่ 3 ระบบนิเวศป่าเบญจพรรณ จุดนี้ให้ป่าเบญจพรรณเป็นอย่างไรมีระบบนิเวศเป็นอย่างไร แตกต่างกันอย่างไร

จุดที่ 4 คาน้ำ เป็นจุดที่มีน้ำซับไหลออกมาสู่อ่างตลอดเวลาทั้งมีสภาพระบบนิเวศเป็นอย่างไร ที่มีลักษณะเฉพาะพื้นที่

จุดที่ 5 ไร่ป่าธรรมชาติที่มีหลายชนิด มีความสำคัญเชิงเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดไว้เป็นเขตอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากไร่เป็นอย่างไร

จุดที่ 6 ผักป่าพื้นบ้าน อาหารคนเมือง จุดนี้มีผักป่าขึ้นหลากหลายที่สามารถจะหาเก็บได้ทั้งกินเหลือขาย เป็นรายได้ของชาวบ้าน อาทิ ผักหวานป่า ผักกูดห้วย ผักพ้อคำดีเมีย เป็นต้น ซึ่งเปลี่ยนไปตามฤดูกาลตลอดทั้งปี

จุดที่ 7 ฝายต้นน้ำลำธารเพื่อการพัฒนาป่าให้รู้ว่า ฝายที่จะสร้างมีประโยชน์อย่างไร มีหลักวิธีการสร้างให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่อย่างไร ส่งผลกระทบกับสภาพป่าและวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร

จุดที่ 8 กระบอักษักว่าสามคนโอบ มีอายุหลายร้อยปี ตัวแทนสัญลักษณ์ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ในอดีตที่เหลืออยู่ให้ศึกษาเรียนรู้

จุดที่ 9 สัตว์ป่า และร่องรอยสัตว์ป่ากินถิ่น ที่มีให้พบเห็นเพิ่มขึ้น อันเป็นผลจากการที่มีความอุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัยปลอดภัย

จุดที่ 10 อุทยานนกน้ำ ซึ่งมีนกน้ำอาศัยอยู่หลายชนิดในเวียงน้ำที่เงียบสงบ เป็นแหล่งอนุรักษ์นกน้ำที่ชุมชนเรียกกันอุทยานนกน้ำ

จุดที่ 11 สถูปโบราณเป็นเนินที่มีซากสถูปโบราณที่ผุพังเหลือแต่ซากอิฐเป็นสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ที่น่าได้ศึกษาเรียนรู้ว่าครั้งอดีตในบริเวณนี้อาจจะเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนซึ่งจะต้องมีการสืบค้นกันต่อไป

จุดที่ 12 คอนหินแผ่น เป็นแหล่งที่มีหินแผ่นลักษณะคล้ายกระเบื้องเรียงทับถมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เป็นบริเวณกว้าง เป็นลักษณะทางธรณีวิทยา ที่ควรจะเป็นจุดที่ควรเรียนรู้แก่ผู้สนใจทั่วไป

จุดที่ 13 หาดทรายดำ เป็นหาดทรายสีดำ เป็นสถานที่เดินเล่น พักผ่อนหย่อนใจ อีกมุมหนึ่งของอ่างห้วยถ้ำ และมาเรียนรู้ว่าหาดทรายดำเกิดขึ้นได้อย่างไร

จุดที่ 14 สปากอย เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการใช้สมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาสุขภาพมี
 นวดประคบ อบสมุนไพร สำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาศึกษาเรียนรู้ในพื้นที่หรือผู้สนใจ
 ทั่วไป

นอกจากนี้ตลอดเส้นทางความหลากหลายของพืชพันธุ์ไม้ป่า นานาชนิดที่มีให้
 พบเห็น เรียนรู้ อาทิ กล้วยไม้ เอื้องดิน เป็นต้น และยังมีพื้นที่ที่อยู่นอกเส้นทางซึ่งอยู่ระหว่างการ
 ดำรงเพื่อเป็นจุดเรียนรู้ เช่น ถ้ำค้างคาว เป็นต้น

การทำแผนที่เดินดิน ทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนและคุณค่าของป่าชุมชนซึ่งมี
 ประโยชน์อย่างยิ่ง และที่สำคัญ คือ การได้เห็น ได้สัมผัส ได้เรียนรู้ ได้เข้าถึง คุณค่าและ
 ความหมาย โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ของคณะทำงานและชาวบ้านที่ได้ร่วมกันทำงาน
 โดยมีหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 13 จังหวัด
 เชียงใหม่ได้ร่วมสนับสนุนด้านวิชาการ ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะตลอดระยะเวลาการดำเนิน
 กิจกรรม โดยเฉพาะการจัดการป่าเพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ การทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ
 จุดเรียนรู้ต่าง ๆ ตลอดเส้นทาง เพราะต้องมีการใช้ข้อมูลด้านวิชาการประกอบการอธิบายความ
 ซึ่งในขณะนี้อยู่ในช่วงการดำเนินการสำรวจ จัดทำรายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลเพิ่มเติมในแต่ละจุด
 คาดว่าจะใช้เวลาอีกสักระยะ เพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วนถูกต้องในแต่ละจุดเรียนรู้

การประชุมคณะทีมงาน หลังจากการจัดทำแผนที่เดินดินในหมู่บ้านและเขตพื้นที่
 ป่าชุมชน เพื่อสรุปบทเรียนจากการทำกิจกรรม

ผู้ร่วมเวทีประกอบด้วยคณะทำงาน (ทีมวิจัย คณะกรรมการหมู่บ้าน
 คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนกลุ่มสตรี รวมจำนวน 20 คน)

สรุปผลการจัดเวที การทำแผนที่ชุมชนเป็นเรื่องใหม่ สำหรับคนส่วนใหญ่ของ
 ชุมชน เพราะไม่คุ้นเคยแต่เมื่อได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำในระหว่างการทำงาน ทำให้ทราบว่าโดย
 ปกติก็เคยทำกันมา แต่เป็นการทำที่คร่าว ๆ ไม่ได้ใส่รายละเอียดลงไป แต่เมื่อใส่รายละเอียดลงไป
 ทำให้ถึงศักยภาพเห็นภาพรวมและการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนว่ามีอะไรที่ไหน อย่างไร
 โดยให้แต่ละคนช่วยกันคิดและใส่รายละเอียดลงไป เช่น สถานที่สำคัญ ๆ ที่คนมาทำกิจกรรม
 ร่วมกัน ทำกิจกรรมอะไรบ้างในรอบปี แหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ในชุมชน แหล่งน้ำ แหล่งทรัพยากรใน
 ชุมชน นอกจากในชุมชนก็ลงสำรวจในป่าชุมชน กำหนดเส้นทางเดิน และจุดเรียนรู้ต่าง ๆ ตลอด

เส้นทางที่มีความสำคัญ ๆ และการนำมาซึ่งข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ของคนในชุมชนเพื่อมาประกอบกับข้อมูลที่เป็นวิชาการ โดยในป่าชุมชนตลอดเส้นทางรวม 3,000 เมตร ได้สรุปเป็นจุดเรียนรู้ไว้ทั้งหมด 13 จุด และเติมจุดที่ 14 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องจากการนำสมุนไพรมาแปรรูป เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล เพื่อการใช้น้ำบาด รักษาสุขภาพเช่น การนวด ประคบ อบ สมุนไพร เป็นต้น ซึ่งเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่กำหนดไว้ในแผนการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

บทที่ 4

ผลการวิจัย

4.1 สภาพพื้นที่และบริบททั่วไปของชุมชน

4.1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

บ้านตลาดขี้เหล็ก หมู่ที่ 1 ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ก่อตั้งเป็นหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2524 ในอดีตประกอบด้วยกลุ่มบ้านย่อย (ป๊อก) กลุ่มได้แก่ บ้านแม่ฮ้องไคร้ บ้านท่ามะกัม บ้านแม่สะลุต บ้านตลาดขี้เหล็ก บ้านปางเรียบเรือ บ้านหนองบ่อเย็น ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น จึงมีการขยายตัวของหมู่บ้านและแยกเป็น 2 หมู่บ้าน ซึ่งก็คือ หมู่ที่ 8 บ้านแม่ฮ้องไคร้ ในปัจจุบัน ทำให้ บ้านตลาดขี้เหล็กในปัจจุบัน ประกอบด้วย กลุ่มบ้านคือ บ้านแม่สะลุต บ้านปางเรียบเรือ บ้านท่ามะกัม และตลาดขี้เหล็ก ซึ่งมี 96 ครัวเรือน ประชากรรวม 336 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ

4.1.2 ที่ตั้ง – อาณาเขต

บ้านตลาดขี้เหล็ก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวอำเภอดอยสะเก็ด ห่างจากที่ว่าการอำเภอ 15 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 35 กิโลเมตรที่ตั้งของหมู่บ้าน

- ทิศเหนือ จด ป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่กวงหมู่ที่ 1 ต.เชิงดอย อ.ดอยสะเก็ด
- ทิศใต้ จด บ้านแม่ฮ้องไคร้ หมู่ที่ 8 ต.แม่โป่ง
- ทิศตะวันออก จด ศูนย์พัฒนาห้วยฮ้องไคร้
- ทิศตะวันตก จด บ้านป่าไผ่ หมู่ที่ 2 และบ้านห้วยบ่อทอง หมู่ที่ 10 ต.แม่โป่ง

4.1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบสลับเนินลอน และภูเขาสูง ความสูงของระดับน้ำทะเลปานกลาง 350 – 550 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นป่าเบญจพรรณ ผสมป่าเต็งรัง ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร สาขาย่อยที่ลงสู่แม่น้ำกวง ประกอบด้วย น้ำห้วยป่าไร่ น้ำห้วยก้า และห้วยฮ้องไคร้

4.2 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

4.2.1 บ้านตลาดขี้เหล็ก มีจำนวนประชากรอาศัยอยู่รวม 339 คน

เพศชาย 163 คน

เพศหญิง 176 คน

4.2.2 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของประชากร จะกระจายไปตามกลุ่มบ้านหรือปึกบ้าน ได้แก่

ตลาดขี้เหล็ก	มี	60	ครัวเรือน
บ้านท่ามะกัม	มี	11	ครัวเรือน
บ้านแม่สลุต	มี	22	ครัวเรือน
บ้านปางเรียบเรือมี		3	ครัวเรือน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานจากอดีตพบว่าคนที่อาศัยอยู่จะเป็นคนที่อพยพอยู่บ้านอื่นมาอยู่ ทั้งจากบ้านใกล้เคียง และห่างไกล ส่วนใหญ่จะอพยพตั้งถิ่นฐานเพื่อเป็นแหล่งทำมาหากิน เช่น ทำนา ทำสวน และรับจ้างตัดไม้ซึ่งเมื่อก่อน 60 ปี ผ่านมาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้จนกระทั่งถูกสัมปทานในเวลาต่อมา

รูปแบบดั้งเดิมของครอบครัว จะเป็นครอบครัวขยาย ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นครอบครัวเดี่ยว ซึ่งก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ของสังคม ยุคปัจจุบัน

4.2.3 เส้นทางคมนาคมและการติดต่อภายนอก

บ้านตลาดขี้เหล็กสามารถติดต่อกับภายนอกได้โดยการใช้ทางรถยนต์มีเส้นทางหลักคือ เส้นทาง รพช. ที่บ้านป่าไผ่ – แม่ฮ่องไคร้ ระยะทางห่างจากตัวอำเภอต๋อย สะเก็ด 13 กิโลเมตร

4.2.4 การศึกษา

ในหมู่บ้านตลาดขี้เหล็ก มีโรงเรียน 1 แห่ง เปิดการสอนตั้งแต่ ระดับ ประถมศึกษา ถึงมัธยมตอนต้น

ระดับการศึกษาในระบบ

ระดับการศึกษา	เพศชาย	เพศหญิง	รวม	หมายเหตุ
ก่อนวัยเรียน	5	7	12	
ประถมศึกษา	89	92	181	
มัธยมตอนต้น	55	62	117	
อาชีวศึกษา	14	15	29	

4.2.5 สาธารณสุข

ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากสถานอนามัยตำบล ระยะทาง 3 กิโลเมตร การรักษาพยาบาล ร้อยละ 80 อยู่ในระบบประกันสุขภาพและร้อยละ 20 อยู่ในระบบประกันสังคม

4.2.6 วัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมประเพณี ของชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และสืบทอดต่อไปในอนาคต ดังนี้

ที่	วัฒนธรรมประเพณี	เดือนเหนือ	สถานที่ประกอบกิจกรรม
1	ทานข้าวใหม่ เดือน 4 เป็ง	เดือนสี่เป็ง (มค.)	วัดดอยจอมแจ้ง
2	เทศกาลปีใหม่เมือง (สงกรานต์)	เดือนเจ็ด	ในชุมชนและวัด
3	ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ	เดือนเก้าขึ้น 15 ค่ำ	วัดดอยจอมแจ้ง
4	ประเพณีบูชาเทวดาอักษาขุนน้ำ	เดือนเก้าแรม 9 ค่ำ	อ่างเก็บน้ำห้วยก้า
5	ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า, ผีเสียววัด	เดือนเก้าแรม	ในชุมชน
6	ประเพณีเข้าพรรษา	เดือนสิบ	วัดดอยจอมแจ้ง
7	ประเพณีสวดมนต์ขอฝน	เดือนสิบ	วัดดอยจอมแจ้ง
8	ประเพณีออกพรรษา	เดือนเกี๋ยง	วัดดอยจอมแจ้ง
9	ประเพณีทานต้นเงิน	เดือนเกี๋ยง	วัดดอยจอมแจ้ง
	ประเพณีเดือนยี่เป็ง	เดือนยี่	ในชุมชนและวัด

4.2.7 ศาสนา ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

การนับถือศาสนา 95 ครั้วเรือน นับถือศาสนาพุทธ และมี 1 ครั้วเรือน นับถือศาสนาคริสต์ ความเชื่อในชุมชนมีความเชื่อตามหลักศาสนา ที่ตนเองนับถือ และมีความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีรวมทั้งความเชื่อที่สืบทอดกันมายาวนาน โดยเฉพาะชนบทที่วิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติและสิ่งที่ลี้ลับเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อและนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพ เทวดา เจ้าปู่ เจ้าพ่อ เจ้าป่า ผีดี (ผีบรรพบุรุษ, ผีปู่ย่า) ผีเหมือง ผีฝาย ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงมีความเชื่อและเคารพนับถืออยู่

4.3 การปกครองส่วนท้องถิ่น และภาวะผู้นำ

ชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก อยู่ในเขตการปกครองของตำบลแม่โป่ง โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลแม่โป่ง ดูแลการพัฒนาท้องถิ่น ในชุมชนประกอบด้วย ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

- ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. เจ้าอาวาส
- ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

4.4 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และกลุ่มชุมชน

จากที่ได้กล่าวมาแต่ต้นตอนแล้ว คนในชุมชนพื้นฐานเดิมจะอพยพมาจากที่อื่นมาตั้งรกรากอาศัยและขยายตัวเป็นชุมชน ก็มีคนที่อื่นเข้ามาอยู่มากขึ้น เช่น เป็นเขย เป็นสะใภ้ ดังนั้น ความสัมพันธ์ของคนหลายกลุ่ม ระบบกลุ่มที่คอยช่วยเหลือกันหรือระบบอุปถัมภ์ จึงไม่ค่อยมีนอกจากระบบกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาด้วยเงื่อนไขของหน่วยงานจากภายนอก เช่น อบต. ส่วนราชการ อำเภอ เช่น กลุ่มกองทุนเงินล้าน กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่ม อสม. กลุ่มผู้ใช้น้ำประปา กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ซึ่งเป็นระบบกลุ่มทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาภายใต้เงื่อนไขของหน่วยงานภายนอกทั้งสิ้น ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มเป็นเหมือนจิ๊กซอว์ที่ต่อกันไม่ค่อยติด

ส่วนระบบกลุ่มมาช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีมาตั้งแต่อดีต เช่น กลุ่มฌาปนกิจ สงเคราะห์ ครอบครัวผู้เสียชีวิต กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร (กลุ่มเหมือนเหมืองฝายเดิม) ซึ่งกลุ่มเหล่านี้จะเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกของกลุ่มที่มาจากหลายชุมชน

4.4.1 โครงสร้างการบริหารชุมชน

คณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. นายบุญ	ไทยยันโต	ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายมนูญ	เทศนา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานประชาคม
3. นางฟองนวล	ญาติผู้	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
4. นายบุญเย็น	สิทธิยากร	อบต.
5. นายสมคิด	ทิศลังกา	อบต.
6. นายเสนอ	ศรีศรีเกิด	กรรมการ
7. นายมานพ	จินะใจ	ไวยาวัจกร

8. นางวีรา	จินะใจ	ประธานกลุ่มสตรี แม่บ้าน
9. นายแก้ว	เทศนำ	ตัวแทนกลุ่มผู้สูงอายุ
10. นายอุทัย	กันยาสุข	ประชาคม
11. นายเกษม	ธรรมอดหนุน	กรรมการ
12. นายเทียนชัย	ทองสว่าง	กรรมการ
13. นายสุทัศน์	จำหมาย	ประธาน SML

คณะกรรมการที่ปรึกษา

1. เจ้าอาวาสวัดดอยจอมแจ้ง
2. ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านตลาดขี้เหล็ก
3. ผู้ทรงคุณวุฒิที่ชุมชนแต่งตั้ง

การจัดการความสัมพันธ์และการจัดการกลุ่ม

ในชุมชนจะมีด้วยกันหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีโครงสร้างกลไกบริหารจัดการกลุ่มที่เหมือนกันกล่าวคือมี คณะกรรมการบริหารกลุ่ม มีสมาชิกกลุ่ม มีระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม และมีกองทุนของกลุ่ม กิจกรรมของแต่ละกลุ่มก็เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มแต่ละกลุ่ม ซึ่งจะมีกลุ่มสำคัญ ๆ ที่เป็นรูปธรรม ดังนี้

ลำดับที่	รายชื่อกลุ่ม	จัดตั้งเมื่อปี	เงินกองทุน	จำนวนสมาชิก
1	กลุ่มกองทุนเงินล้าน	2544	1,010,000	65 คน
2	กลุ่มผู้ใช้น้ำประปา	2540	60,000	70 คน
3	กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร	2538	20,000	75 คน
4	กลุ่มสตรีแม่บ้าน	2540	50,000	50 คน
5	กลุ่มเย็บผ้า	2544	50,000	15 คน
6	กลุ่มป่าชุมชน	2540	30,000	80 คน
7	กลุ่มเลี้ยงวัว	2547	50,000	10 คน
8	กลุ่มผู้สูงอายุ	2544	20,000	30 คน
9	กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์	2500	15,000	210 คน
10	กลุ่มสหกรณ์การเกษตร	2520	-	12 คน
11	กลุ่ม ธกส.	2525	-	30 คน

4.5 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ของชุมชน

ชุมชนได้มีการกำหนด ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้น สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

4.5.1 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ ที่เกี่ยวข้องกับ กิจกรรมที่เป็น สาธารณะที่ทุกครัวเรือนจะต้องมีส่วนร่วมในการดูแลรักษารับผิดชอบ หรือได้รับประโยชน์ ซึ่งจะมีกฎระเบียบในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

วัด

ชุมชน

โรงเรียน

ป่าไม้

สิ่งแวดล้อม

ปัญหาสังคม เช่น ยาเสพติด

ซึ่งทุกครัวเรือนจะต้องไปร่วมกิจกรรม ตามที่คณะกรรมการหมู่บ้าน เห็นสมควร ถ้าครัวเรือนใดไม่ให้ความร่วมมือจะถูกลงโทษโดยเสียค่าปรับ หรือทำงาน ทดแทน รวมถึงการตัดสิทธิต่าง ๆ

4.5.2 ระเบียบ ข้อปฏิบัติ กฎเกณฑ์ กำหนดขึ้นเป็นการเฉพาะของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นไปตามแต่ละกลุ่มกำหนด เช่น

- กลุ่มกองทุนเงินล้าน
- กลุ่มผู้ใช้น้ำประปา
- กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร
- กลุ่มสตรี แม่บ้าน
- กลุ่มเย็บผ้า
- กลุ่มเลี้ยงวัว
- กลุ่มผู้สูงอายุ
- กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์
- กลุ่มสหกรณ์ ธกส.

การจัดการความขัดแย้ง กรณีที่เป็นเรื่องของกลุ่ม ตามข้อ 2 ก็จะมีระเบียบ ข้อบังคับ ข้อกำหนดโทษ ของแต่ละกลุ่มก็จะมีคณะกรรมการของกลุ่มทุกกลุ่ม ซึ่งอาจจะ แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของกลุ่ม

ส่วนที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อ 1 จะมีคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้ ควบคุมดูแลแก้ไขปัญหา ข้อขัดแย้งต่าง ๆ ถ้าเกิดขึ้น

4.6 ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์

4.6.1 พื้นดิน การใช้ประโยชน์ และความเหมาะสม

ลักษณะของดินและความเปลี่ยนแปลง ลักษณะของดินมีหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ความลาดชัน ได้แก่ ดินในที่ลุ่ม จะมีค่อนข้างน้อย ร้อยละ 10 ดินที่อยู่บนดอน ร้อยละ 40 และดินพื้นที่ดอนชันหรือภูเขา ร้อยละ 50 ดินในที่ลุ่ม เป็นพวกดินเหนียว ดินลิก การระบายน้ำไม่ค่อยดี ความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง หรือดินกลุ่ม / ชุดที่ 4, 5 เหมาะในการทำนา และปลูกพืชอายุสั้นหลังจากฤดูการทำนา ซึ่งจะอยู่ทางทิศใต้และทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

ดินบนที่ดอน ส่วนใหญ่จะเป็นดินต้นปนเศษหิน เหมาะต่อการปลูกพืชไร่ไม่ทนแล้งและทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ หรือปลูกไม้โตเร็ว ซึ่งจะมีกลุ่มดินชุดที่ 47C, 47D, 48B, 48C จะอยู่ทางทิศเหนือและทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตก ของหมู่บ้าน จะมีความลาดชัน 2 – 20 %

ดินบนพื้นที่ภูเขา ประกอบด้วยหินที่มีหลายลักษณะไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับชนิดของหินต้นกำเนิดและอายุของหินบางส่วนรวมเอาพื้นที่หินโผล่ โขดหิน หน้าผาชัน และภูเขาสูง เข้าด้วยกันซึ่งจะเป็นดินกลุ่มชุดดินที่ 62 ซึ่งไม่เหมาะกับการทำเกษตร มีความลาดชันมากกว่า 35 % ซึ่งก็ควรรักษาไว้เป็นสภาพป่า โดยจะอยู่ทางทิศเหนือและทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านปัจจุบัน

ความเสื่อมโทรม สาเหตุและผลกระทบ ความเสื่อมโทรมของดิน จากการศึกษาพบว่ามีสาเหตุหลักอยู่ 2 ประการ คือ เกิดจากการบุกรุกแผ้วถางเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและเพาะปลูกพืชการใช้ประโยชน์จากที่ดินโดยขาดมาตรการการอนุรักษ์และปรับปรุงคุณภาพดิน

จากสาเหตุ ความเสื่อมโทรมของดินส่งผลกระทบต่อชุมชน คือ

1. ทางเศรษฐกิจ

ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นเพราะ ต้องมีการใช้ปุ๋ย สารเคมี และการใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น สูญเสียความสามารถในการอุ้มน้ำ เสื่อมคุณภาพไป และเพิ่มเนื้อที่การเพาะปลูกมากขึ้น

2. สิ่งแวดล้อม

เสียความสมดุลของระบบนิเวศน์ เพราะมีการใช้สารเคมีทางดินโดยขาดความระมัดระวัง เกิดสภาวะดินตายและสารเคมีไหลลงสู่แม่น้ำลำคลอง

3. ต่อสิ่งมีชีวิต

คือ คน และสิ่งมีชีวิตในดินต่าง ๆ เพราะสารเคมีตกค้างสะสมอยู่ในดิน เป็นระยะเวลานาน

4.6.2 การถือครองที่ดิน กรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดินโดยเฉลี่ย คร่าว ๆ เรือนละไม่เกิน 2 ไร่ การถือกรรมสิทธิ์ มี

- ฉโนดที่ดิน
- นส. 3 นส3ก
- สทก.
- ไม่มีเอกสารสิทธิ์

ปัญหาสำคัญของการถือครองที่ดิน คือ การไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน เพราะจากการสำรวจพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และป่าจำแนก

ที่ดินมีเอกสารสิทธิ์จะถูกขายให้กับนายทุนนอกพื้นที่แต่ไม่ได้ทำประโยชน์ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก

4.6.3 พื้นน้ำ

-แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

- 1.อ่างเก็บน้ำห้วยก้า ความจุ 2.4 ล้าน ลบ.ม.
- 2.อ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้, 7 ความจุ 2.3 ล้าน ลบ.ม.

-แหล่งเก็บน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค

- 1.น้ำประปาชุมชน 1 แห่ง
- 2.บ่อน้ำตื้น 6 บ่อ

-การจัดเก็บน้ำของชุมชน

- 1.น้ำเพื่อการเกษตรกรรม มีกลุ่มผู้ใช้น้ำ 2 กลุ่มคือ อ่างห้วยฮ่องไคร้มีสมาชิก 38 คน อ่างห้วยก้ามี่สมาชิก 43 คน
- 2.น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค มีกลุ่มผู้ใช้น้ำประปาชุมชน 1 กลุ่มสมาชิก 70 คน

ความเปลี่ยนแปลง ความเสื่อมโทรม การสูญเสียและผลกระทบ
ปัญหาที่สำคัญของแหล่งน้ำของชุมชน

- ลำห้วยมีสภาพตื้นเขิน สาเหตุพบว่าเป็นจากการชะล้างการพังทลายของหน้าดิน ทำให้ตะกอนดินทับถม
- การใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรม เพราะมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว จากคนนอกพื้นที่มาเช่าที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืช

- การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม ขาดประสิทธิภาพแม้มีกลุ่มผู้ใช้น้ำดูแลก็ตามแต่ก็ไม่สามารถดูแลทั่วถึงเพราะขาดการจัดการที่เป็นระบบและระบบที่ส่งน้ำก็ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

4.6.4 การอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ

หลังปี พ.ศ. 2520 ได้มีโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นในเขตพื้นที่ของชุมชนอยู่ 2 แห่ง คือ อ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้ และอ่างเก็บน้ำห้วยก้า ซึ่งปิดกั้นลำห้วยที่เคยหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของชุมชนมาตั้งแต่อดีต เมื่อลำห้วยถูกปิดกั้น สิ่งก็ตามมาก็คือ สภาพของลำห้วยเปลี่ยนไปมีสภาพตื้นเขิน วัชพืชขึ้นปกคลุม หาดทราย เล็ก ๆ ที่เคยมีตลอดมาอาบน้ำบ่อทราย ก็หายไป ระบบเหมืองฝายก็หายไปเพราะมีอ่างเก็บน้ำ มีคลองส่งน้ำเข้ามาแทนที่ ฝายไม้ก็กลายเป็นฝายคอนกรีต กลุ่มเหมืองฝายเดิมก็พัฒนามาเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร ประเพณีการเลี้ยงผีฝาย ก็ถูกละเลย สูญหายไปเมื่อชาวบ้านต้องการน้ำก็ไปเปิดประตูน้ำ ๆ ก็เม่อ่าง เปิดใช้ได้ทุกฤดู จนกระทั่งเกิดวิกฤติภัยแล้งปี 2538 น้ำในอ่างที่เคยมีมากเต็มอ่างก็แทบไม่พอที่จะใช้ทำนา และที่ผ่านมามีคนต่างคนก็ต่างใช้น้ำกันอย่างเต็มที่ ควบคุมกันไม่ได้ เมื่อเกิดวิกฤติแทนที่จะโทษตัวเองกลับไปโทษเทวดาผีสง เมื่อเกิดวิกฤติทางชุมชนจึงได้คิดค้นฟื้นฟูประเพณีเก่า ๆ ที่สูญหายไป คือ การเลี้ยงผีฝายขึ้นมาใหม่ และเรียกชื่อประเพณีบูชาเทวดารักษาขุนน้ำ โดยจัดที่อ่างเก็บน้ำห้วยก้า ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำ โดยให้ทุกคนในชุมชนลุ่มน้ำร่วมกันจัดซึ่งเป็นกุศโลบายให้ชุมชนเห็นความสำคัญของป่าไม้และแม่น้ำจะได้ช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูกันสืบไป

4.7 บริบทและสภาพป่าชุมชน

4.7.1 ขอบเขตพื้นที่แผนที่

ชุมชนตลาดขี้เหล็ก มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเขตป่าสงวนซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์และรักษาสืบกันต่อมาแต่อดีต โดยมีขอบเขตติดต่อดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ ติดสวนป่าห้วยหลวง หมู่ 1 ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด
จังหวัดเชียงใหม่

ทิศใต้ ติดเขตที่ตั้งของชุมชนกาตขี้เหล็ก

ทิศตะวันออก ติดต่อ ศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ตำบลแม่โป่ง
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ป่าทั้งหมดมีประมาณ 5,000 ไร่ อยู่ทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกของชุมชน เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนมีพื้นที่ประมาณ 4,000 ไร่ สภาพเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ อยู่ในสภาพสมบูรณ์ และทิศตะวันออก

ของชุมชน เป็นป่าไผ่สอย มีพื้นที่ประมาณ 1,000 ไร่ เป็นป่าเต็งรังอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม

4.7.2 ลักษณะของทรัพยากรในป่า

4.7.2.1 ป่าไผ่ มี 2 ชนิดป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ไผ่เด่นประกอบด้วย ไผ่เต็ง รัง เหียง พลวง รกฟ้า มะกอก กระปุก ไผ่สกุลจั่ว ส่วนป่าเบญจพรรณมีไผ่เด่น เช่น ไผ่สัก แดง ประดู่ มะค่าโมง ไผ่สกุลตะแบก เช่น ตะแบกแดง ไผ่สกุลก่อ ยางนา และตะเคียน ส่วนใหญ่จะกระจายอยู่รอบ ๆ และทางทิศเหนือของอ่างเก็บน้ำห้วยก้า นอกจากนั้นยังมีไผ่สกุลไผ่ เช่น ไผ่ชางนวล ไผ่ชางดำ ไผ่ตง ไผ่บง ไผ่ข้าวหลาม เป็นต้น

4.7.2 ของป่า

ผักป่า : ผักหวาน ผักพ้อคำดีเมีย ผักถวญญู หน่อไม้ ผลกระบก ผักไคร้ ผักนางงั้ม นางจุม ผักกูด บอนผา

เห็ด : เห็ดโคน เห็ดลม เห็ดขอนขาว เห็ดถอบ เห็ดขมิ้น เห็ดน้ำข้าว เห็ดกระด้าง เห็ดหูหนู เห็ดขาง เห็ดไข่ห่าน เห็ดแดง เห็ดน้าม้อย เห็ดกระด้าง เห็ดจัน เห็ดข้าวตอก

ไม้พิน เพื่อนำไปเป็นพลังงานเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร ปัจจุบันได้มีการใช้แก๊สหุงต้มเพิ่มขึ้น

ที่อยู่อาศัย โรงเรือนเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นไปตามกฎของการขอใช้ประโยชน์ของชุมชน นก ยุง

สัตว์ เช่น ไผ่ดแดง ไผ่จักจั่น ดักแด่ (ที่นิยมกินคือแต่ขี้เหล็ก)

สัตว์ป่า อดีตก่อน 20 ปี เคยมี เช่น เก้ง เสือ ลิง อีแร้ง แม่น ปัจจุบันที่พบอยู่ เช่น กระต่าย อีเห็น หมูป่า กระรอก นกยูง พังพอน งูเห่า งูจงอาง แล่นไก่ป่า นกเป็ด นกเขา หมูป่า งูสิง แย้ง แล่น เป็นต้น

จะเห็นว่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่หลายชนิดได้ลดลง บางชนิดก็ไม่สามารถเห็นได้ในปัจจุบัน

4.8 การจัดการป่า และการใช้ประโยชน์

4.8.1 การจัดการป่า ในอดีตเมื่อ 40 ปีก่อนนั้น สภาพป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนอยู่แบบพึ่งพาธรรมชาติมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์และเจ้าป่า เจ้าเขา การทำลายป่าจึงไม่มีเพราะวิถีชีวิตคนสมัยนั้นผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ป่าเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร ที่นำมาใช้เพื่อการอุปโภคและบริโภค และการเกษตรกรรม

ต่อมาในปี 2510 – 2516 ฝืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ก็ถูกสัมปทานทำไม้โดยบริษัทเอกชน เพื่อทำไม้หมอนรถไฟ และทำพื้นที่ในโรงพยาบาลโดยคนในชุมชน จากเป็นผู้รักษาป่ากลายเป็นผู้รับจ้างตัดเลื่อยไม้ทำให้สภาพที่เคยอุดมสมบูรณ์ กลายสภาพมาเป็นป่าเสื่อมโทรมในเวลาไม่ถึง 10 ปี ความแห้งแล้งเข้ามาแทนที่ วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป หันไปรับจ้างขายแรงงาน ทั้งอาชีพเกษตรกรรมไปเป็นส่วนใหญ่ เพราะเกิดจากวิกฤติธรรมชาติ คือ ภัยแล้ง และในฤดูฝน เกิดน้ำป่าท่วม ต่อมาในปี พ.ศ. 2524 ได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยก้าเสร็จสมบูรณ์ การตัดไม้ยากลำบากยิ่งขึ้นเพราะถนนถูกตัดขาดจากป่า การตัดไม้ลดลง ประกอบกับปี พ.ศ. 2518 ป่าถูกยกเลิกสัมปทาน ต่อมาปี พ.ศ. 2525 ได้มีการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ชุมชนตระหนักถึงผลกระทบจากภัยธรรมชาติ และให้ความสำคัญของการรักษาป่าหลังจากการปิดป่า ชุมชนร่วมกับวัดดอยจอมแจ้ง (วัดในชุมชน) ได้ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าแห่งนี้ ต่อมา พ.ศ. 2527 ได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ ตามนโยบายให้วัด หน่วยงานด้านป่าไม้ โดยได้กำหนดพื้นที่ที่จะดูแล 850 ไร่ แต่ปีต่อมาเพิ่มเป็น 1,050 ไร่ ซึ่งการดูแลจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของกรมป่าไม้ คือ

1. ต้องช่วยกัน อนุรักษ์ป่า และสัตว์ป่า บริเวณโครงการ
2. จะต้องปลูกป่า บำรุงรักษา ภายใต้การควบคุม กำกับ แนะนำของพนักงาน เจ้าหน้าที่อย่างใกล้ชิด
3. ต้องช่วยงานด้านป่าไม้อื่น ๆ ตามโอกาสอันสมควร
4. การใช้พื้นที่และดำเนินการใด ๆ ต้องไม่เป็นอันตรายต่อทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่าและจะต้องได้รับความเห็นชอบจากนายอำเภอ ก่อนเสมอ
5. ถ้าหากชุมชน และได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขได้ดี และพร้อมจะดำเนินการต่อไปเมื่อครบกำหนด 7 ปี ทางกรมป่าไม้จะพิจารณาขยายเวลาให้ ถ้าไม่ปฏิบัติตามกรมป่าไม้จะยกเลิกโครงการทันที

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2534 ทางวัดและชุมชน จึงได้เสนอจัดตั้งป่าชุมชนต่อกรมป่าไม้และดำเนินการดูแลรักษาป่าของชุมชนต่อมา โดยมีคณะกรรมการของชุมชนดูแล

เรียกว่า คณะกรรมการป่าประชาอาสา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2540 จึงได้จัดตั้งเป็นป่าชุมชนโดยขึ้นทะเบียนกับกรมป่าไม้ ซึ่งในการใช้ประโยชน์คือเป็นแหล่งอาหาร ตามฤดูกาลของชุมชน เช่น เห็ด ผักต่าง ๆ หน่อไม้ มดแดง แมงนูน แหล่งหาฟืน ไม้เพื่อใช้ในครัวเรือน เป็นแหล่งสมุนไพรป้องกันรักษาโรค เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ และสืบสานภูมิปัญญาการดำเนินวิถีชีวิต ของคนที่อยู่กับป่า

4.8.2 ตารางพัฒนาการของป่าชุมชน

ช่วงระยะเวลา	สภาพป่า/ความเปลี่ยนแปลง	สาเหตุ	ผลที่เกิดขึ้น
ก่อนปี พ.ศ. 2490 ยุคดั้งเดิม	ทางกายภาพ ป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก สัตว์ป่าที่พบ เสือ หมี เก้ง หมูป่า เม่น นิ่ม อีเห็น ละมั่ง กระต่าย นกยูง อีแร้ง นกเหือก อีกา ไก่ป่า หมาป่า นกเป่า นกเขา กระรอก หนูเลื่อม	1. ในป่ามีแหล่งน้ำ อากาศ อุดมสมบูรณ์มีร่มเงาหลบอาศัยของสัตว์ป่า 2. ป่าเป็นแหล่งผลิตน้ำ อาหารให้คน ใช้ประโยชน์พอเพียงเพราะคนมีน้อยและอยู่แบบพึ่งพาอาศัยป่า	คนสามารถใช้ทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าได้ตลอดฤดูกาล เพื่อการดำรงชีพมีน้ำไหลผ่านลำห้วยเข้าฝายเขื่อนา ทำการเกษตร ไม่เกิดวิกฤติภัยธรรมชาติอย่างรุนแรง
ปี 2490 – ปี 2517 ยุควิกฤติและเสื่อมโทรมทางทรัพยากรป่าไม้ / สัตว์ป่า	- ป่าถูกทำลายมีสภาพเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัดเจนน - สัตว์ป่าอพยพออกไปจากพื้นที่ไม่พบเห็นคือ เสือ หมี เก้ง หมูป่า เม่น นิ่ม อีเห็น ละมั่ง นกยูง อีแร้ง นกเหือก อีกา นกเป่า นกเขา กระรอก หนูเลื่อม ที่พบบพบเห็น คือ กระต่าย หมาป่า หนูเล็ก ทัวไป ไก่ป่า - แหล่งน้ำเหือดแห้งเร็วกว่าปกติ	1. ป่าถูกทำลายโดยการสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ และฟันเตาบ่มใบยาสูบ 2. ป่าถูกบุกรุกแผ้วถางทำที่อาศัย ทำมาหากินเพราะคนมีมากขึ้นความต้องการมีมากขึ้น ไม้แปรรูป ฟืนถ่านจึงกลายเป็นสินค้าที่มีราคา การรับจ้างเลื่อยไม้เผาถ่านจึงกลายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน	1. เกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล 2. เกิดภัยพิบัติที่รุนแรงขึ้น เช่น น้ำท่วม ดินถล่ม ฝนไม่ตก แล้ง ขาดน้ำ ไฟป่า 3. ไม่มีแหล่งน้ำ อาหารตามธรรมชาติต้องซื้อจกนจากตลาด
ปี 2518 – ปี 2523 รับผลวิกฤติสู่แนวคิดฟื้นฟู	- สภาพป่ามีแต่ความเสื่อมโทรม ลำห้วยแห้งขอดเร็วกว่าปกติ - เกิดวิกฤติที่รุนแรง เช่น น้ำท่วม ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แยกน้ำ ไฟป่า	- ป่าถูกทำลาย ความชุ่มชื้นไม่มี - แหล่งน้ำลำธารตามธรรมชาติแห้งขอดเร็วกว่าปกติ - ชุมชนได้รับผลกระทบรุนแรงต้องช่วยกันแก้ไข	1. ไม่มีแหล่งน้ำ แหล่งอาหารพอเพียงสำหรับคนและสัตว์ป่า 2. วิถีชีวิตเปลี่ยนไปจากการทำการเกษตร มาสู่ขายแรงงานและหางานทำนอกชุมชนมากขึ้นป่า

ช่วงระยะเวลา	สภาพป่า/ความเปลี่ยนแปลง	สาเหตุ	ผลที่เกิดขึ้น
	- มีการตัดค้ำล้มปทานป่าไม้ของแกนนำชุมชน หันมาให้ความสำคัญกับป่าไม้มากขึ้น	ก่อนที่จะสายเกินไป	ถูกยกเลิกสัมปทานชุมชน เริ่มกำหนดมาตรการเพื่อรักษาป่าหันมาให้ความสำคัญร่วมกับทางราชการในการรักษาป่า

4.8.4 การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านในพื้นที่ป่าชุมชน

4.8.4.1 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก เป็นป่าที่ถูกจัดตั้งโดยชุมชน บนความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์มาตั้งแต่ในอดีต และการสานต่อจากผู้ใหญ่บ้าน ภายใต้เงื่อนไขของประโยชน์ที่จะได้จากป่าค่อนข้างจะมองเห็นได้จากตัวชาวบ้าน จากที่กลุ่มเยาวชนและทีมวิจัยได้ทำการสำรวจและสอบถามชาวบ้าน และผู้สูงอายุ สามารถแยกได้ในส่วนที่จะให้ประโยชน์ และที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มา ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ด้านเนื้อไม้ จากการสอบถามกลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มที่มาอาศัยอยู่ก่อน สามารถนำไม้ที่ได้จากป่าไปใช้ประโยชน์ แยกตามชนิดไม้ได้ดังนี้

จี้ฮ่าย (*Walsura robusta* Roxb.) ไม้ใช้ในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน ไม้คาน หนาม ค้ำเครื่องมือ หัวหมูสำหรับไถ ฯลฯ

แคทราย (*Streospermum neuranthum* Kurz.) ไม้ ใช้ในการก่อสร้าง ทำกระดาน พื้น ฝา เพดาน ค้ำเครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ฯลฯ

ตุ้มกว้าว (*Mitragyna brunonis* Craib.) ไม้ ใช้ทำกระดานพื้น ลังใส่ของ ในการสร้างบ้านเรือน กระจงทอผ้า เครื่องกลึง หรือสำหรับแกะสลัก เป็นต้น

ตินนก (*Vitex pinnata* Linn.) ไม้สำหรับใช้ทำเสาเข็ม เสาบ้าน กระดาน พื้น รอด ตง ช่อ เครื่องบน ของอาคารบ้านเรือน ไม้แนวข้าว ครก สาก กระเดื่องลูกหีบ ก้นบ่อน้ำ พาน ท้าย และรางป็น เป็นต้น

แดง (*Xylia kerrii* Craib & Hutch.) ไม้ ใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน ซึ่งโดยมากมักใช้เป็นเสา รอด ตง ช่อกระดานพื้น ฝา ฯลฯ ได้แข็งแรงและทนทานดี ค้ำเครื่องมือ ทำหูก

กระสวยไม้คาน ค้ำหอก ค้ำหวี ไม้สำหรับกลึง แกะสลัก ใช้สำหรับทำสิ่งที่ต้องการความแข็งแรงและทนทานมากได้ดีทุกอย่าง เปรียงปลวกไม่ค่อยทำลาย ทั้งเป็นไม้ที่ทนไฟในตัว

ชิงชัน (*Dalbergia bariensis* Pierre) ไม้ ใช้ทำเรือนอย่างดี ค้ำเครื่องมือ รางกบ ไม้บุผนังที่สวยงาม ไม้สำหรับกลึง แกะ สลัก พานท้ายและรางปืน ทำซอด้าง ซอด้าง จะเข้ ขลุ่ย ลูกกระนวด กลอง โทน หรือเครื่องดนตรีประเภทเครื่องดนตรีไทย

ตะแบกเลือด (*Terminalia mucronata* Craib & Hutch.) ไม้ ใช้ทำส่วนก่อสร้างต่าง ๆ ของอาคารบ้านเรือนที่อยู่ในร่ม ใช้ทำเสา เสาเข็ม ฯลฯ

ชะเง้อ (*Millettia leucantha* Kurz.) ไม้ ใช้ทำเสาเรือน ช่อ รอด ตง เครื่องเรือนอย่างดี ฯลฯ ปลูกหลายสวยงามมาก

เต็ง (*Shorea obtusa* Wall) ไม้ ใช้ทำรางรถไฟ เสา ช่อ แวง กระดานพื้น ฝา เครื่องมือกลกรรม ตลอดจนการก่อสร้างต่าง ๆ ที่ต้องการความแข็งแรงทนทาน

มะกอก (*Spondias pinnata* Kurz.) ไม้ ใช้ทำหีบใส่ของ ไม้ขีดไฟ ไม้จิ้มฟัน ไม้บาง ไม้อัด และทำเยื่อกระดาษ

มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica* Linn) ไม้ ใช้ทำเสาอาคารบ้านเรือนเล็ก ๆ กระดาน กรอบน้ำ ค้ำเครื่องมือ ใช้ทำพื้นเผ่าถ่านได้ดี

มะกั่ม (*Canarium Kerrii* Craib.) ไม้ ใช้ทำรองเท้าไม้ กระดานพื้น ฝา รอด ตง และการก่อสร้างอื่น ๆ ที่อยู่ในร่ม ไม้ชนิดนี้กระพี้หนา ถ้าต้นไม้ใหญ่ก็จะมีแก่นน้อย แต่จะมีพื้มีทางที่จะปรับปรุงมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง

พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) ไม้ ใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน เช่น ช่อ รอด ตงพื้น ฝา และเครื่องบน ลักษณะคล้ายไม้ยาง และเหียงใช้แทนกันได้ เมื่ออบน้ำยาแล้ว ใช้ทำเสาไฟฟ้า และหมอนรางรถไฟได้ดี

ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) ไม้ ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือน เช่น กระดาน พื้น ฝา เสา รอด ตง ฯลฯ ใช้ในการก่อสร้างต่าง ๆ ที่ต้องการความแข็งแรงทนทาน ไม้บุผนังที่สวยงาม ใช้สำหรับกลึง แกะสลัก เครื่องดนตรีไทยบางประเภทที่ใช้ไม้

มะขาง (*Madhuca pierrei* H.J. LAM.) ไม้ ใช้ทำเสา เครื่องเรือน กระดานพื้น ฝา และค้ำเครื่องมือ

ยอป่า (*Morinda coreia* Ham) ไม้ ใช้ทำเสา เครื่องเรือน งาน ตลับไม้ ครก สาก พานท้ายปิ่น ของเด็กเล่น

รักใหญ่ (*Melanorrhoea usitata* Wall.) ไม้ ใช้ทำบัวประคบฝา เครื่องเรือน เครื่องกลึง ใถ่ ค้ำเครื่องมือ ไม้ถื่อ คันชั่ง เสาต่าง ๆ ไม้บุผนังที่สวยงาม ทำกระสวย ชีพืม พานท้าย และรางปิ่น ค้ำร่ม

รัง (*Shorea Siamensis* Miq.) ไม้ ใช้ทำเสา หมอนรางรถไฟ ก่อสร้างอาคาร บ้านเรือน และอื่น ๆ เครื่องมือกลสิกรรม ครก สาก กระเดื่องส่วนต่าง ๆ ของเกวียน ทำหูกค้ำหมอกันบ่อน้ำ ร่องน้ำ โดยเหตุที่เนื้อไม้ชนิดนี้แข็งแรงทนทานมากจึงใช้ในการก่อสร้างที่ต้องการความคงทนถาวร ได้ดีทุกอย่าง ลักษณะใกล้เคียงกับไม้เต็ง จึงมักใช้ร่วมกันได้ดี และมักนิยมเรียก ไม้ทั้งสองชนิดนี้ว่า “ ไม้เต็งรัง ”

กระบก (*Irvingia malayana* Oliv.) ไม้ ใช้ทำเครื่องมือ กลสิกรรม ครก สาก กระเดื่อง ทำฟันสีข้าว สมัยก่อนนิยมใช้เผาถ่านเพราะให้ถ่านดี และความร้อนสูง เมื่ออาบน้ำยาโดยถูกต้องแล้วใช้ในการก่อสร้างที่ต้องการความแข็งแรงได้ดี

แสมสาร (*Cassia garrettiana* Craib.) ไม้ ใช้ทำค้ำเครื่องมือ ไม้ถื่อ ลูกประลัก เครื่องเรือน ทำครก สาก กระเดื่อง ลักษณะคล้ายไม้ขี้เหล็ก ควรใช้แทนกันได้

อ้อยช้าง (*Lanea coromandelica* Merr) ไม้ ใช้ทำกระดานพื้น ฝา ฝา รอด ตง ฯลฯ ไม้สำหรับกลึง แกะสลักเขี้ยวกระดาษ

สารภี (*Ochrocarpus Siamensis* T.Anders) ไม้ ใช้ทำเสา กระดานพื้น ฝา รอด ตง ฯลฯ

4.5.1.2 ประโยชน์ด้านอาหารและยารักษาโรค จากการสอบถามกลุ่มผู้สูงอายุในบ้านทุ่งยาว และจากการศึกษาค้นคว้า สามารถนำส่วนต่าง ๆ ของไม้ในป่าไปใช้ประโยชน์ แยกตามชนิดไม้ ดังนี้

ขี้ยาย (*Walsura robusta* Roxb.) เปลือก คัมรับประทานเป็นยาแก้ท้องร่วง ลงแดง อุจจาระธาตุ อดิสาร แก้กิด ผลสุกใช้รับประทานเป็นอาหาร

แดง (*Xylia kerrii* Craib & Hutch.) แก่น ใช้ผสมยาแก้ทางโลหิต และโรคกษัย
เห็ดที่เกิดจากไม้แดงแก้พิษโลหิต และอาการปวดอักเสบของฝีต่าง ๆ ดับพิษไข้กาฬ เปลือกมีรส
ฝาด ใช้สมานธาตุ ดอก ผสมยาแก้ไข้ บำรุงหัวใจ

ตะคร้อ (*Schleichera oleosa* Merr.) เปลือก ใช้เป็นยาสมานท้อง แก้ท้องร่วง
เมล็ด ให้น้ำมันสำหรับแก้ผมร่วน ผลสุกรับประทานเป็นอาหารได้

ตะแบกเลือด (*Terminalia mucronata* Craib & Hutch.) ไม้และเปลือก ให้น้ำฝาด
ชนิด Pyrogallol เปลือก ปรงเป็นยาแก้บิด มูกเลือด และลงแดง

ตีนนก (*Vitex pinnata* Linn.) ใช้แก้ปัสสาวะดำ หรือปัสสาวะเป็นเลือด

เต็ง (*Shorea obtusa* Wall) ไม้และเปลือก ให้น้ำฝาดชนิด Pyrogallol ใช้เป็นยา
สมานแผล ห้ามโลหิต เปลือก ใช้ฝนกับน้ำปูนใส เป็นยาสมานแผลเรื้อรังและแผลพุพอง ชัน ใช้
ผสมน้ำมันทาไม้ และยาแนวเรือ

ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) ใช้เป็นยาบำรุงโลหิต แก้กษัย แก่น ใช้
สีแดงคล้ำใช้ย้อมผ้า ในประเทศจีนและญี่ปุ่นนิยมใช้ทำเครื่องเรือนกันมาก ปุ่มประดู่มีลวดลาย
สวยงามมาก และมีราคาแพง ใช้ทำเครื่องเรือนและเครื่องใช้ชั้นสูง เปลือก ให้น้ำฝาดชนิด
Pyrogallol และ Catechol ให้สีน้ำตาล ใช้ย้อมผ้า

พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) ใบ ใช้เผาไฟเตรคน้ำปูนใส
รับประทานแก้บิด มูกเลือด และทำฝา ชันที่ได้จากการเจาะต้น ใช้ยาแนวไม้ และทำได้

มะกิม (*Canarium kerrii* Craib) ผล มีรสเปรี้ยว ขมแก้ไอ เสมหะเหนียว และ
ให้สีดำใช้ทำหมึก

มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica* Linn.) เปลือกและใบ ใช้สีน้ำตาลแกมเหลือง
ใช้ย้อมผ้า ผลดิบมีรสฝาดเปรี้ยว ขม หวาน ใช้รับประทานเป็นอาหารได้ คั้นเอาน้ำกินแก้ท้องเสีย
ขับปัสสาวะ หยอดตา รักษาเยื่อตาอักเสบ ผลแห้ง ต้มรับประทานแก้ไข้ แก้ไอ ผล ให้น้ำฝาดชนิด
Pyrogallol และ Catechol

มะค่าแต้ (*Sindora siamensis* Teijsm.) เปลือกและฝัก ให้น้ำฝาดชนิด Pyrogallol และ
Catechol

มะขาง (*Madhuca pierriei* H. J. Lam) เมล็ด ใช้น้ำมัน ใช้รับประทานเป็นอาหารได้
ผลสุกมีรสหวานรับประทานได้

มะม่วงป่า (*Mangifera calaneura* Kurz) ผล มีขนาดเล็ก แก่สุกมีกลิ่นหอมหวาน
รับประทานได้ ดิบรสเปรี้ยวจัด และมียางมาก เมล็ดในมีรสฝาด ปรงเป็นยารับประทานแก้ท้องร่วง
แก้บิด สมานแผล กาฝากที่ขึ้นบนต้นมะม่วงชนิดนี้ รับประทานเป็นยาลดความดันโลหิต

มะม่วงหาวแมลงวัน (*Buchanania latifolia* Roxb.) เมล็ด สกัดงาน้ำมันไปทำพวก
เคมีภัณฑ์และทำยาแก้โรคผิวหนัง ขางและรากใช้ทำยา แก้โรคท้องร่วง ทำสีย้อมผ้า สีย้อมผ้า

มะกอก (*Spondias pinnata* Kurz) เปลือก ใบ ผล เนื้อในผล มีรสเปรี้ยว ฝาด
หวานชุ่มคอ แก้ธาตุพิการ เพราะน้ำดีไม่ปกติ และแก้บิด ใบ คั้นเอาน้ำหยอดแก้ปวดหู ผล บำรุงธาตุ
ปฐน แก้เลือดออกตามไรฟัน รักษาโรคเกี่ยวกับกระเพาะอาหาร และใช้รับประทานอาหารได้ เมล็ด
ใช้เผาไฟ ชงน้ำรับประทานแก้ร้อนใน แก้หอบสะอึก

กระบก (*Irvingia malayana* Oliv.) เมล็ด น้ำมันที่ได้จากเนื้อในเมล็ด ใช้
ทำอาหาร สบู่ เทียนไข เนื้อในเมล็ดใช้รับประทานเป็นอาหารได้

มะหาด (*Artocarpus lakoocha* Roxb.) ใช้เป็นยาละลายเลือด แก้ลม แก้กษัย แก้
เส้นเอ็นพิการ ฟองที่ได้จากการต้มเถาเนื้อไม้ ใช้เป็นยาทาแก้โรคผิวหนัง ผื่น คัน รับประทานกับ
น้ำมะนาวเป็นยาล้างตัวดีและไล่เดือนได้ดี เปลือก ให้ยใช้ทำเชือกได้ ราก ให้สีเหลืองใช้ย้อมผ้า

ยอป่า (*Morinda Coreia* Ham.) ใช้เป็นยาบำรุงโลหิต รากแก้เบาหวาน ใบ อังไฟ
พอดายหนึ่งปิดหน้าอก หน้าท้อง แก้ไอ แก้ม้ามโต แก้กูกเสียด แก้ไข้ ใบสด ตำพอกศีรษะ เป็นยาฆ่า
เหา ผลอ่อน รับประทานเป็นยาแก้คลื่นเหียนอาเจียน ผลสุกกอม เป็นยากระษัยระดูสตรีและขับลม
ในลำไส้ เปลือก ราก เนื้อไม้เบะใบ ให้สีแดงใช้ย้อมผ้า

เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm.) น้ำมัน ที่ได้จากต้นใช้ทำไม้ ยาแนว
เรือและทำไต้ ใบ ใช้เย็บเป็นตับสำหรับมุงหลังคา และทำฝ้ายบ้านเรือนโรงต่าง ๆ

รักใหญ่ (*Melanorrhora usitata* Wall.) เปลือก เข้ายาบำรุงกำลัง ขับเหงื่อ ทำให้อาเจียน
ต้มเป็นยารักษาโรคเรื้อน แก้กามโรคบิด ท้องร่วง และโรคปวดข้อเรื้อรัง เปลือกของราก
ใช้เป็นยารักษาโรคผิวหนัง พยาธิลำไส้ โรคไอ ท้องมาน

รัง (*Shorea siamensis* Miq.) ไม้และเปลือกให้น้ำฝาดชนิด Pyrogallol ชัน ใช้ผสมน้ำมันทาไม้และยาเรือ

ล้าน (*Dillenia pentagyna* Roxb.) ผลแก่ใช้รับประทานเป็นผัก และใช้เป็นยาแก้ไข้หวัด

สารภี (*Ochrocarpus siamensis* T.anders) ดอก ปรุงเป็นยาหอมสำหรับแก้ไข้ร้อนใน ชูกำลัง บำรุงหัวใจ บำรุงเส้นประสาท แก้ลมวิงเวียน หน้ามืดตาลาย ผลมีรสหวานรับประทานได้

แสมสาร (*Cassia garrettiana* Craib) ประโยชน์ทางยา ใช้เป็นยาระบาย ถ่ายเสมหะ แก้กษัย ทำให้เส้นหย่อน ถ่ายโลหิตระดูสตรี โดยมากใช้ร่วมกับแก่นแสมทะเล และแก่นจันทน์

อ้อยช้าง (*Lanea coromandelica* Merr.) เปลือกใช้เป็นยาใส่แผล แก้ปวดฟัน ใช้ทำเชือก และทูปทำเป็นฝืนสำหรับปูบนหลังช้างให้น้ำตาล ใช้ย้อมผ้า หนัง ฯลฯ และให้น้ำฝาดชนิด Pyrogallol และCatechol แก่น รสหวาน ใช้ปรุงเป็นยาแต่งรส ทำให้ชุ่มคอ แก้เสมหะเหนียว แก้กระหายน้ำ

4.8.4.2 พืชสมุนไพรที่พบในป่าและพืชอาหาร,เห็ด

ที่	ชื่อไม้	การใช้ประโยชน์
1	มะเขือแจ้เครือ	สมุนไพร
2	กำลังวัวเถลิง	สมุนไพร
3	โคไม้รู้ลัม	สมุนไพร
4	ส้อมสายควาย	สมุนไพร
5	เสลดพังพอนตัวเมีย	สมุนไพร
6	เป็ดหลวง	สมุนไพร
7	ขางหัวหมู	สมุนไพร
8	เครือเดา	สมุนไพร
9	กระเจียวขาว	สมุนไพร

10	โพรงมดง่าม	สมุนไพร
11	จีบูก	สมุนไพร
12	ปลาไหลเผือก	สมุนไพร
13	กาวเครือขาว,แดง	สมุนไพร
14	ขางปากเปลือย	สมุนไพร
15	เอื้องหมายนา	สมุนไพร
16	เครือสะป้า	สมุนไพร
17	ขมิ้นป้า	สมุนไพร
18	ปอนแป้ว	สมุนไพร
19	ผักหวานป่า	สมุนไพร
20	ดอกครั้ง	สมุนไพร
21	ส้มป่อย	สมุนไพร
22	ผักปวยล่า	อาหาร, สมุนไพร
23	กระชายป่า (กระชายขาว)	สมุนไพร
24	บอระเพ็ด	สมุนไพร
25	ทองพันชั่ง	สมุนไพร
26	รางจืด	สมุนไพร
	เปราะหอม	สมุนไพร, ขับลมแก้
	มะแว้งเครือ	ท้องอืด
		สมุนไพร

4.8.4.3 สัตว์ป่าที่สำรวจพบ

ที่	ชื่อสัตว์ป่า
1	กระต่าย
2	หมูป่า
3	อีเห็น
4	แล่น
5	หมาป่า,แมวป่า
6	นกยูง,นกกรงหัวจุก
7	เหยี่ยว,นกฮูก,นกเค้าแมว
8	นกแซงแซว
9	นกเขา
10	นกนางแอ่น
11	กระรอก,อีไหนด
12	นกเป็ดน้ำ
13	ไก่อ้น,ไก่อ้น
14	นกคุ้ม
15	นกกระเรียนหัวหงอก
16	แมลงกว่าง
17	แมงมัน
18	มดแดง
19	จิ้งจอก,ไข่มุน
20	ผึ้งหลวง,ผึ้งโก้น

21	ผึ้งมัน
22	ตัวตื้น
23	งูหลาม,งูสามเหลี่ยม
24	งูเห่า
25	งูสิง
26	งูไซ,งูตึง
27	กบ,เขียด,อีงอ่าง,เคร่า,คางคก หนอนไม้,น้ำ แย้

4.8.4.2 สรุปประมาณการมูลค่าที่ได้ประโยชน์จากป่า

ที่	ประเภทของป่า	ช่วงเวลา	จำนวนที่เก็บได้	มูลค่า (บาท)
1	หน่อไม้	ส.ค. – ก.ย.	1,500 กก.	10,500
2	ผักหวานป่า	มี.ค. – เม.ย.	900 กก.	10,800
3	ผักกูด บอน ผักหนาม	ม.ค. – พ.ค.	85 กก.	850
4	ผักพ้อคำดีเมีย	เม.ย. – พ.ค.	220 กก.	2,500
5	มะมัน	พ.ย. – เม.ย.	250 กก.	5,000
6	จิกจั่น และไข่จิกจั่น	มี.ค. – เม.ย.		2,500
7	ไข่มดแดง	ม.ค. – เม.ย.	150 กก.	11,000
8	เห็ดใบ	มิ.ย. – ธ.ค.	1,450 กก.	29,100
9	เห็ดดอบ	มิ.ย. – ก.ค.	230 กก.	11,500
10	ใบตองเหียง ตองตึง	ม.ค. – มิ.ย.	2,000 ตับ	4,500
11	ผึ้ง น้ำผึ้ง รังต่อ	เม.ย. – ก.ย.	47 รัง	10,750
12	มะขามป้อม	พ.ย. – มี.ค.	160 กก.	1,600
13	แมงมัน ไข่แมงมัน	มิ.ย.,ธ.ค. – มี.ค.	50 กก.	12,500
14	ปลา เตา หอย กุ้ง ปู	ตลอดปี	160 กก.	8,500

15	อึ่งอ่าง เกร่า เขียด	พ.ค. – ส.ค.	320 กก.	16,650
16	ไม้ไผ่สอย ฟืน	ตลอดปี	50 ลบ.ม.	12,500
17	พืชสมุนไพร	พ.ย. – เม.ย.	250 กก.	12,000
18	ไผ่หน้ กระรอก บึง	พ.ย. – พ.ค.	140 ตัว	3,500

จากการสำรวจ ศึกษาสภาพป่า ของทิวเขาย และคณะทำให้พบว่าในพื้นที่ป่าชุมชนที่สำรวจนั้นมีไม้ยืนต้น ถึง 95 ชนิด แต่คาดว่าทั้งหมดถ้าสำรวจคงจะมีมากกว่านี้ซึ่งจากการสำรวจในพื้นที่ตัวแทน ประมาณ 50 ไร่ สามารถแยกได้ดังนี้

ที่	ประเภท	จำนวนชนิด	หมายเหตุ
1	ไม้ยืนต้นที่เป็นไม้ไผ่สอย สร้างบ้าน เฟอร์นิเจอร์ ฟืน	70	
2	ไม้ยืนต้นที่เป็นสมุนไพร อาหารคนกิน	35	
3	ได้	24	
4	ไม้ยืนต้นที่เป็นอาหารสัตว์ป่าต่างๆ	35	
5	พืชสมุนไพรและผักอาหารป่า	8	
6	สัตว์ป่า (สี่เท้า)	13	
7	สัตว์ปีก	6	
8	มด,แมลง	6	
9	งู	11	
10	เห็ดต่างๆ	6	
	ไม้ตระกูลไผ่		

จากข้อมูลที่ได้จะเห็นว่าการที่คนในอดีตสามารถที่จะดำรงวิถีชีวิตอยู่ได้อย่างลงตัวกับธรรมชาติ เพราะในป่านั้นมีแหล่งอาหาร สมุนไพร การใช้สอยเพื่อการอยู่อาศัยที่มีความพอเพียงโดยเฉพาะในอดีต สภาพป่าน่าจะมีอุดมสมบูรณ์มากกว่าปัจจุบันนี้หลายเท่า

ทีมสำรวจได้นำข้อมูลที่ได้จากการดำเนินการร่วมกันวิเคราะห์ผลที่ได้สำรวจ
 ทำแปลงศึกษาระบบนิเวศ และการใช้ประโยชน์จากป่า คือ

การฟื้นตัวของสภาพป่า ทำให้เกิดวงจรห่วงโซ่อาหารที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของ
 สิ่งมีชีวิตต่างๆ ในพื้นที่รวมถึงคนด้วยเมื่อป่าอุดมสมบูรณ์มีความชุ่มชื้น ก็เป็นแหล่งกำเนิด น้ำ
 ชับตลอดปี มีสมุนไพรพันธุ์ไม้ต่างๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีแหล่งน้ำแหล่งอาหาร สัตว์ป่า ก็
 เริ่มอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ที่เคยอยู่แต่เดิม ที่เห็นได้คือ นกยูง หมูป่า กระต่ายป่า ที่หายไปจากพื้นที่
 มาร่วม 10 ปี

พบว่าในพื้นที่ป่ามีความหลากหลาย ทั้งพันธุ์ไม้ พืช สมุนไพร สัตว์ป่า พืช
 อาหาร ซึ่งไม่รู้มาก่อน และคิดไม่ถึงว่าจะมีมากมายหลายชนิด หรือมากกว่า 100 ชนิด ที่เอื้อ
 ประโยชน์ต่อชุมชน ถ้ารู้จักคุณค่าและการจัดการ การใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะที่เป็นพืช อาหาร
 และสมุนไพร ที่มีมากเกินกว่าจะคิดเป็นมูลค่าได้

4.9 การใช้ประโยชน์จากป่าในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนระดับครัวเรือนปัจจุบัน

จากการศึกษาวิจัยด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นพบว่าแนวทางในการพัฒนา
 ป่าชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ที่พบคือการเพิ่มมูลค่าของสมุนไพรในพื้นที่ป่า
 ชุมชนซึ่งในปัจจุบันได้มีกิจกรรมดังกล่าวโดยคนชุมชนจะเห็นได้จากการนำมาใช้ประโยชน์ดัง
 รายละเอียดต่อไปนี้

ยาตำเป็นองค์ความรู้หนึ่งของสังคมไทยที่ใช้กันมานานจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่ง
 จัดว่าเป็นการแพทย์พื้นบ้าน นั่นคือการดูแลสุขภาพในชุมชนแบบดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้
 เรื่องสมุนไพร ผสานกับความเชื่อ พิธีกรรม วัฒนธรรมประเพณี ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่
 จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิตและเป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้นๆ ซึ่งระบบการแพทย์
 พื้นบ้าน จะมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 4 ประการ ได้แก่

1.ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค โดยมีความเชื่ออยู่สองประการ

- เชื่อว่าโรคเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่นภูตผี
- การละเมิดขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นต้น
- เชื่อว่าโรคและความเจ็บป่วยที่เกิดเป็นความเจ็บป่วย

ที่เกิดจากการเสียสมดุลของร่างกาย ตามอายุและ
เงื่อนไขของแต่ละบุคคลตามสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
และสังคมของบุคคลนั้นๆ

วิธีการรักษา ผู้ทำการรักษาจะมีวิธีการรักษาที่หลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา ความเชื่อเกี่ยวกับ สาเหตุของการเกิดโรคและความสามารถเฉพาะของหมอ ผู้ทำการรักษาหรือหมอพื้นบ้านจะจำแนกได้หลายประเภทตามการ รักษาหรือความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วย เช่น หมอที่รักษาความเจ็บป่วยโดยเชื่อว่าเกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ หมอธรรม หรือรำผีฟ้า หมอสมุนไพร หมอกระดูก และหมอนวดประคบ แต่ โดยทั่วไปหมอพื้นบ้านจะเป็นลักษณะผสมผสานทั้งสองความเชื่อ เป็น ฐานในการรักษา

ผู้รับการรักษา ผู้ที่รับการรักษาส่วนใหญ่มักเป็นคนชนบทมีฐานะยากจน แต่ขณะเดียวกันก็จะมีองค์ความรู้สมุนไพรแฝงอยู่ และเชื่อมั่นในการ รักษาพื้นฐานจากหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นการรักษาแบบองค์รวมโดย พิจารณาถึงความสมดุลของร่างกายทั้งระบบเป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ปฏิเสธ การรักษาแผนใหม่ หากเป็น การเจ็บป่วยที่ทราบถึงสาเหตุการเกิด

รูปแบบการรักษาของการแพทย์พื้นบ้าน

1. รักษาโดยไม่ใช้ยาสมุนไพร ได้แก่ การดองเส้น การนวดพื้นบ้าน
2. รักษาโดยใช้สมุนไพร สมุนไพรที่ใช้ส่วนหนึ่งที่สำคัญของระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ได้มีการพัฒนาควบคู่กับแพทย์พื้นบ้าน และวิถีการดำรงชีวิตของคนไทยมาอย่างต่อเนื่อง ถือได้ว่าเป็นรูปแบบการรักษาเขียวยาลึกโดยใช้สมุนไพร ในรูปแบบของยาต้ม ยาฝน ยาดินดำรับ ซึ่งสมุนไพรที่ใช้เป็นยาเส้นได้ผ่านขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ ที่ทำให้สมุนไพรมีสถานะมากกว่าสิ่งออกฤทธิ์ทางยา แต่จะสื่อถึงพลังความเชื่อที่ทำให้หายจากการเจ็บป่วยได้

ปัจจุบันสถานะของการแพทย์พื้นบ้านจัดว่าเป็นการแพทย์ทางเลือกที่ประชาชนจำนวนมากยังสามารถพึ่งพิงได้ในระดับหนึ่ง แต่ต้องพิจารณาการใช้ให้เหมาะสมกับปัญหา หรือสถานะสุขภาพของแต่ละบุคคล โดยคำนึงถึงหลักความปลอดภัย และการยอมรับในสูตรหรือตำรับยาที่ใช้ของหมอพื้นบ้านนั้นๆ

สมุนไพรในการแพทย์พื้นบ้าน

สมุนไพร (Medicine Plant และ Herb) เป็นสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติ จากความหมายในพระราชบัญญัติยา พ.ศ. 2510 ได้ให้คำจำกัดความหมายว่า ยาสมุนไพร หมายถึง “ยาที่ได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งไม่ได้ปรับปรุงแปรสภาพ” โดยสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ใช้ส่วนประกอบ 3 อย่าง คือ ราก ลำต้น ใบ ดอก และผล ในแต่ละส่วนก็จะมีองค์ประกอบของสารออกฤทธิ์ที่มีผลต่อสรรพคุณทางยา ทั้งที่แตกต่างหรือใกล้เคียงกันถึงแม้แต่ละส่วนจะอยู่ในต้นหรือชนิดเดียวกันก็ตาม ดังนั้นผู้ที่ใช้สมุนไพรจึงจำเป็นต้องมีความรู้ดังนี้

1.ความรู้ด้านพฤกษศาสตร์ รู้จักจำแนกพืชสมุนไพรที่จะใช้ยาอย่างแท้จริง รู้จักละสังเกตุลักษณะของราก ต้น ใบ ดอกผล และเมล็ด จำแนกได้ถึง รูปร่าง ขนาด สี กลิ่น รส สามารถจำแนกเอกลักษณ์ของพืชแต่ละชนิดได้อย่างแม่นยำถูกต้อง

2.ความรู้การปลูก แหล่งกระจายพันธุ์ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร จำเป็นต้องรู้วิธีการปลูก แหล่งที่มาและการขยาย กระจายพันธุ์เพื่อเป็นแหล่งศึกษาและทดแทนการใช้สมุนไพรจากแหล่งกำเนิด ที่อาจทำให้สูญพันธุ์ได้โดยการปลูกและขยายพันธุ์วัตถุดิบ

3. ความรู้การเก็บสมุนไพร การใช้สมุนไพรจะต้องมีความรู้ในการเก็บเพื่อที่จะได้สารประกอบทางเคมี ของพืช สมุนไพร ในแต่ละชนิดอย่างสมบูรณ์มีประสิทธิภาพ เพราะสารออกฤทธิ์ที่สำคัญของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด จะผันแปรไปตามช่วงระยะเวลาการเก็บ วิธีการเก็บ การเตรียมสมุนไพรไปใช้ หรือเก็บรักษาให้สามารถใช้ในช่วงเวลาจำเป็นหรือนอกฤดูได้

4. ความรู้ยาสมุนไพรในเชิงวิทยาศาสตร์ ผู้ใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาต้องมีความรู้ด้านเภสัชวิทยา ด้านพิษวิทยา เทคนิค การสกัดสารออกฤทธิ์ที่พึงประสงค์ เพื่อใช้สมุนไพรได้ถูกต้องมีประสิทธิภาพและปลอดภัย ไม่เกิดอันตรายต่อผู้บำบัดรักษา

สารประกอบในสมุนไพร การใช้สมุนไพรเป็นยาต้องคำนึงถึงธรรมชาติของสมุนไพรแต่ละชนิด สภาพในการปลูก ฤดูกาลและช่วงเวลาที่ทำกับสมุนไพร ซึ่งเป็นปัจจัยที่กำหนดคุณภาพของสมุนไพร สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีฤทธิ์หรือสรรพคุณที่แตกต่างไปตามสารเคมี อย่างไรก็ตามสามารถจำแนกสารเคมีดังกล่าว เป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 7 กลุ่ม ได้แก่

1. คาร์โบไฮเดรต (Carbohydrates) เช่น แป้ง น้ำตาล ไขมัน น้ำผึ้ง เป็นต้น
2. ไขมัน (Lipids) เช่น น้ำมันหุง น้ำมันมะพร้าว น้ำมันงา เป็นต้น

3. น้ำมันหอมระเหย (Essential oil) พืชสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น กระเทียม จิง ขมิ้น ไพล มะกรูด ตะไคร้ กานพลู อบเชย เป็นต้น
4. เรซินและบาลซัม (Resins and Balsums) เช่น ชันสน กำยาน เป็นต้น
5. แอลคาลอยด์ (Alkaloids) พืชสมุนไพรที่มีแอลคาลอยด์ เช่น หมากรูด ลำไย จิงโก นา ดอกคิง ระวัง ยาสสูบ กลอยผื่นแสงใจ เป็นต้น
6. กลัยโคไซด์ (Glycosides) เป็นสารประกอบอินทรีย์ที่เกิดจาก aglycons หรือ genin จับกับส่วนที่เป็นน้ำตาลละลายน้ำได้ดี กลัยโคไซด์มีหลายชนิดทั้งที่เป็นประโยชน์ และสารพิษที่มีโทษต่อร่างกาย
7. แทนนิน (Tanins) เป็นสารที่พบได้ในพืชหลายชนิดสถานะเป็นกรดอ่อน มีรสฝาด สรรพคุณเป็นยาฝาดสมาน แก้ท้องเสีย ช่วยรักษาแผลไฟไหม้ เช่น เปลือกทับทิม เปลือกอบเชย ใบชา เป็นต้น

การใช้สมุนไพรที่ถูกต้อง ควรปฏิบัติดังนี้

1. ใช้ให้ถูกต้อง สมุนไพรบางชนิดจะมีชื่อที่พ้องหรือซ้ำกันมากและบางท้องถิ่น ก็เรียกไม่เหมือนกัน ต้องรู้จักชนิดของสมุนไพร และใช้ให้ถูกต้อง
2. ใช้ให้ถูกส่วน สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีสารออกฤทธิ์ไม่เท่ากัน ในแต่ละส่วน บางที่ผลแก่ หรือผลอ่อน ก็จะมีฤทธิ์ที่แตกต่างกันออกไป จึงจำเป็นต้องใช้ให้ถูกส่วน
3. ใช้ให้ถูกขนาด สมุนไพรจะมีฤทธิ์ความรุนแรงแตกต่างกัน หากใช้น้อยเกินไปก็จะรักษาไม่ได้ผล ถ้ามากเกินไปก็จะเกิดอันตรายหรือเป็นพิษต่อร่างกายได้
4. ใช้ให้ถูกวิธี สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีวิธีหรือเทคนิคในการใช้ต่างกัน บางชนิดต้องใช้สด บางชนิดต้องใช้แห้งเป็นตัวทำละลาย บางอย่างต้องใช้น้ำกระสาย แตกต่างกัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ให้ถูกวิธี
5. ใช้ให้ถูกกับโรค สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีฤทธิ์แตกต่างกันตามสารเคมีที่ปรากฏ ต้องใช้ให้ถูกต้อง

ยาต้มสมุนไพร กรรมวิธีการปรุงยาแผนโบราณที่ปรากฏเป็นตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์และตำราเวชศาสตร์ศึกษาอันเป็นตำราสำคัญของการแพทย์แผนไทย มีวิธีการปรุงยาทั้งหมด 23 วิธี และได้เพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2510 โดยกระทรวงสาธารณสุขอีก 1 วิธี รวมเป็น 24 วิธี อาทิเช่น การทำยาลูกกลอน ยาผงบดละเอียดละลายในน้ำกระสายต่าง ๆ กัน การต้มให้เกิดไอ การ

สกัดด้วยเหล้า การคองด้วยปัสสาวะ การคองด้วยน้ำตาล เป็นต้น การต้มสมุนไพรก็เป็นกรรมวิธีหนึ่งซึ่งยังคงนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน

ยาต้มสมุนไพร เป็นกรรมวิธีการปรุงยาขั้นพื้นฐาน โดยใช้ น้ำเป็นตัวทำละลาย แล้วใช้ความร้อนหรืออุณหภูมิเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาในการละลายของสารออกฤทธิ์ที่มีอยู่ในสมุนไพรให้ละลายออกมาเป็นน้ำยาโดยใช้สมุนไพรแห้งหรือสด ต้มรวมกับน้ำ ส่วนของสมุนไพรที่ใช้มีทั้งใบ ลำต้น แก่น เมล็ด ดอก และราก วิธีการเตรียมทำได้โดยการหั่นหรือสับสมุนไพรเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ลงในหม้อดิน กระเบื้องหรือภาชนะที่ไม่ใช่โลหะแล้วใส่น้ำลงไปให้ท่วมเล็กน้อย ถ้าเป็นสมุนไพรแห้งให้แช่สมุนไพร ในน้ำทิ้งไว้สักครู่ เวลาต้มให้ใช้ไฟขนาดกลาง ต้มให้เดือด หลังจากเดือดให้หรี่ไฟใช้ไฟอ่อน คนยาสม่ำเสมอเพื่อไม่ให้ยาไหม้ การต้มยาจะใช้ระยะเวลาโดยอาศัยปริมาณน้ำยาเป็นตัวกำหนด คือจะใส่น้ำ 3 ส่วนของปริมาณที่ใช้แล้วต้มให้เหลือ 1 ส่วนประกอบกับองค์ประกอบของสมุนไพร หากเป็นส่วนของใบ ดอกหรือกิ่งขนาดเล็ก จะใช้เวลาต้มน้อยกว่าส่วนที่แข็ง เช่น ราก หรือแก่นของลำต้น ปกติยาต้มจะไม่ทิ้งค้างคืน จะต้มแล้วรับประทานให้หมดภายในวันเดียว ยาต้มมักจะแบ่งรับประทานเป็น 3 ครั้ง ก่อนอาหาร วันรุ่งขึ้นจะเติมน้ำและต้มใหม่อีกครั้งหนึ่ง ยาต้มของไทยในสมัยอดีตนิยมต้มในหม้อดิน และบริเวณปากหม้อดินจะใช้ใบตองสดหรือผ้าขาวบางปิดปากหม้อ ประมาณครึ่งหนึ่ง เพื่อความสะดวกในการรินยา และที่หม้อขาจะมี “เฉลว” หรือ “เฉลว” ทำด้วยไม้ไผ่ มีลักษณะทำจากเส้นตอก แล้วสานเป็นรูปคล้ายดาว หรือบางครั้งจะผูกเหรียญสดางค์ไว้ที่ปากหม้อโดยมีความเชื่อว่าเป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลแก่เจ้าของตำรายานี้ๆ

วิธีการเก็บสมุนไพร

ยาสมุนไพรจะประกอบไปด้วยสิ่งที่มาจากพืชและสัตว์หรือแร่ธาตุ ด้วยยาหรือสารเคมีที่มีอยู่ในสมุนไพร จะมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ แต่ที่สำคัญคือ “ช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพร” การเก็บในช่วงเวลาที่เหมาะสมจะมีผลต่อฤทธิ์การรักษาโรคของยาสมุนไพรได้ ประกอบกับคำนึงถึง สัตว์ส่วน ประเภทที่จะนำมาใช้ให้ถูกต้อง ซึ่งหลักทั่วไปในการเก็บส่วนที่ใช้เป็นยาสมุนไพรจะจำแนกการเก็บได้ดังนี้

1.ประเภทรากพืชหัว ควรเก็บในช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ใบดกทรงกลมหรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะในช่วงนี้รากและหัวมีการสะสมปริมาณของตัวยาไว้ค่อนข้างสูง วิธีการเก็บให้ชุดอย่างระมัดระวังไม่ให้เกิดรอยแผลที่หัว

2.ประเภทใบหรือเก็บทั้งต้น ควรเก็บในช่วงที่มีการเจริญเติบโตมากที่สุดหรือบางชนิดจะระบุเวลาที่เก็บชัดเจนเช่น เก็บใบที่มีลักษณะไม่แก่หรือไม่อ่อนเกินไป (ใบเปสลาด) เก็บช่วงดอกตูม เริ่มบานหรือช่วงที่ดอกบานเป็นต้นมักใช้วิธีเด็ดใบหรือชุดถอนทั้งต้นแล้วล้างน้ำ

3.ประเภทเปลือกต้นและเปลือกราก การเก็บเปลือกต้นมักเก็บในช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน เพราะปริมาณในพืชจะมีสูงและลอกง่าย การลอกเปลือกต้นอย่าลอกเปลือกออกรอบต้น เพราะจะทำลายท่อลำเลียงน้ำและอาหารของต้นทำให้พืชตายได้ ควรที่จะเลือกลอกส่วนที่เป็นกิ่งหรือแขนงย่อย หรือจะลอกในลักษณะครึ่งวงกลมหรือเป็นแถบริ้วก็ได้ ส่วนเปลือกรากเก็บในส่วนเปลือกรากเก็บในช่วงต้นฤดูฝนจะเหมาะสมที่สุด

4.ประเภทดอก จะเก็บในช่วงดอกเริ่มบาน แต่ถ้าจะใช้เป็นสมุนไพรแห้งต้องระมัดระวังในการทำให้แห้งหากดูแลไม่ดีอากาศไม่ถ่ายเทจะทำให้เน่าได้ง่าย

5.ประเภทผลและเมล็ด

แล้วแต่จะเก็บตามที่กำหนดในการใช้ว่าเป็นผลอ่อนหรือแก่ ตามฤดูกาลธรรมชาติ การเก็บรักษาสมุนไพร การเก็บรักษาสมุนไพรไว้ใช้ในระยะเวลาอัน สมุนไพรมักจะเสื่อมคุณภาพอันเนื่องจากการขึ้นรา ถูกทำลายด้วยแมลง เกิดการเปลี่ยนคุณสมบัติ เสื่อมคุณภาพ ทำให้ผลการออกฤทธิ์ของตัวยาไม่ดีเท่าที่ควร ดังนั้นจึงต้องมีการเก็บอย่างดี เพื่อความมั่นใจในคุณภาพของสมุนไพร ซึ่งการเก็บรักษาควรคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

1. สมุนไพรที่จะเก็บรักษาต้องทำให้แห้ง เพื่อป้องกันการขึ้นรา และการเปลี่ยนลักษณะอันเกิดจากภาวะออกซิไดซ์ (Oxidize) แต่ต้องคำนึงถึงสารออกฤทธิ์ด้วย เช่น การตากแดด ที่จัด ไม่เหมาะกับสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย
2. สถานที่เก็บรักษาต้อง แห้ง เย็น มีการถ่ายเทอากาศที่ดี ไม่อับร้อนชื้น
3. แบ่งสมุนไพรให้เป็นประเภทเป็นสัดส่วน เช่น ยาที่มีพิษ ยาที่มีกลิ่นหอมควรแยกเก็บป้องกันการปะปน

4. ดูแลป้องกัน หนู หรือแมลงต่างๆ โดยการเลือกภาชนะหรือสิ่งบรรจุ
ภัณฑ์ ห้ามใช้สารเคมีกำจัดแมลง

6.ข้อควรระวังในการใช้ยาต้ม ควรดื่มรับประทานเฉพาะวัน ไม่ควรเก็บค้าง
คืน หากจำเป็นต้องทำการอุ่นทุกวัน ห้ามใช้ภาชนะต้มที่เป็นโลหะอลูมิเนียมหรือเหล็ก เพราะ
สมุนไพรที่มีฤทธิ์เป็นกรด หรือแทนนิน (สารฝาด) จะทำปฏิกิริยากับโลหะเป็นพิษต่อผู้ใช้ระยะ
ยาว

ยาต้มสมุนไพร สำหรับอู้อย่า บ้านตลาดขี้เหล็ก

ยาต้มสมุนไพร สำหรับอู้อย่า เป็นยาต้มสมุนไพร ที่มีวัตถุประสงค์ให้ผู้เข้ารับ
การอบสมุนไพรได้ใช้ดื่ม ในระหว่างการเว้นช่วงพักผ่อนสมุนไพร เพื่อชะลอการสูญเสียน้ำอัน
เนื่องจากการอบสมุนไพร และเป็นการปรับสมดุลของร่างกาย เสริมสร้างภาวะภูมิคุ้มกันของ
ร่างกายโดยใช้ตัวยาสมุนไพร จำนวน 3 ชนิด ดื่มในน้ำประมาณ 3 ลิตร ต่อ 1 ชุด ใช้เวลาต้ม 15 –
20 นาทีแล้วจึงดื่มได้ สมุนไพรดังกล่าวมีดังนี้

1.รางแดง

ชื่ออื่นๆ : แสงพระอาทิตย์ (ประจวบฯ), ก้องแกบ (เหนือ), ปลอกเกล็ด (บุรีรัมย์)

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Ventilago calyculata* Wild.

วงศ์ : RHAMNACEAE

ลักษณะทั่วไป

ต้น: เป็นไม้เถาขึ้นต้น ชอบเลื้อยตามต้นไม้และกิ่งไม้

ใบ : จะมีลักษณะสีเขียวรูปไข่ยาวๆ ตรงปลายใบจะแหลม ริมใบจัดตั้ง

ใบจะมีความยาวประมาณ 14 Cm. ก้านใบสั้น ลักษณะใบจะคล้ายกับใบเล็บมือนางหรือกระดังงาไทย

การขยายพันธุ์ : โดยการทาบกเถา

ส่วนที่ใช้ : ใบและเครือเถา

สรรพคุณ :

ใบ นำใบไปปิ้งไฟให้กรอบ หรือตากแห้ง เป็นยาขับปัสสาวะ และทำให้เส้นเอ็นในร่างกายอ่อนดี

เถา ใช้หั่นตากแดด เป็นยาแก้โรคภัย รักษาอาการกร่อนลงฝักและกล่อนทุกชนิด

ปริมาณที่ใช้ : นำเอามาตากแห้ง หั่นเป็นท่อนยาวประมาณ 3 นิ้ว เมื่อแห้งแล้วผ่าเป็นซีกขนาดเท่านิ้วก้อย จำนวน 12 -13 ท่อนใส่ในน้ำประมาณ 3 ลิตร

2.ฝาง

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Caesalpinia Sappan L.*

วงศ์ : LEGUMINOSAE - CAESALPINIACEAE

ลักษณะทั่วไป ต้น: ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ตามลำต้นและกิ่งก้านจะมีหนาม ซึ่งโคนหนามนี้พองคล้ายกับฐานนม

ใบ : เป็นไม้ใบรวมลักษณะการเรียงใบคล้ายกับใบหางนกยูงไทยมีสีเขียว

ดอก : ดอกเป็นช่ออยู่ตรงส่วนยอดของต้น ดอกมีสีเหลือง กลีบดอกมีสีแดง

ผล : เป็นฝักรูปสี่เหลี่ยมแข็ง เมื่อแก่มีสีน้ำตาลเข้ม ซึ่งรูปร่างจะคล้ายกับถั่วแปบ ฝางมี 2 ชนิด คือชนิดแก่นสีเหลืองเรียกว่า “ฝางส้ม” และแก่นสีแดงเข้มเรียกว่า “ฝางเสน” ตรงปลายฝักจะยาวแหลมยื่นออกมาเล็กน้อย

การขยายพันธุ์ : เป็นพันธุ์ไม้กลางแจ้ง เจริญได้ดีในดินร่วนซุย

ขยายพันธุ์โดยใช้เมล็ด

- สรรพคุณ :** แก่นมีรสขมขึ้นฝาด (Tannin) แก้ท้องร่วงแก้ร้อนใน แก้โลหิตออกทาง
ทวารหนัก แก้ไข้กำเเดาแก้เสมหะรักษาโรคผิวหนังบางชนิด บำรุง
เลือด
- ปริมาณที่ใช้ :** ใช้แก่นโดยตัดเป็นท่อนยาว 2.5 – 3 นิ้ว แล้วผ่าเป็นซีกขนาดนิ้วก้อย
จำนวน 4 – 5 ซีก ใส่ในน้ำปริมาณ 3 ลิตร

3.เตยหอม

ชื่ออื่น : หวานข้าวใหม่ ปาเมื่ออoring พังลั้ง

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Pandanus odoratus Ridl

วงศ์ : PANDANACEAE

ลักษณะทั่วไป:

ต้น : เป็นพรรณไม้จำพวกหญ้า แตกแยกออกเป็นกอใหญ่เกิดจากเหง้าที่อยู่
ใต้ดินและมีลำต้นอยู่ใต้ดิน ส่วนที่โผล่ขึ้นมาอยู่เหนือดินนั้นเป็นเพียง
ก้านใบและใบ สูงประมาณ 2 ฟุต

ใบ : คล้ายใบสับปะรดสีเขียวเป็นมันและมีกลิ่นหอมคล้ายดอกขจร
ใบยาวประมาณ 8 – 10 นิ้ว ปลายใบเรียวแหลม ขอบใบเรียบ ภายใน
ใบจะมีสารสีเขียวซึ่งนำ มาผสมอาหารได้อย่างปลอดภัย ใบมีน้ำหอม
ระเหยซึ่งมีกลิ่นหอมที่เรียกว่า Fragrant Screw Pine ทำให้อาหารที่ใส่น้ำ
ใบเตยมีกลิ่นหอมเย็นชื่นใจ

การขยายพันธุ์ : ชอบขึ้นในที่แฉะ ขยายพันธุ์โดยการแยกต้น

ส่วนที่ใช้ : ใบ ต้น ราก

ใบ มีรสหอมเย็น ช่วยบำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น

ต้นและราก ใช้เป็นยาแก้กษัย น้ำชบาพิการหรือเป็นยาขับปัสสาวะ และถ้า
นำไปต้มกับไม้สักใช้น้ำดื่มจะช่วยแก้โรคเบาหวาน

ปริมาณที่ใช้ : ใช้ใบและต้นสด ประมาณ 7 – 8 ใบใส่ในน้ำประมาณ 3 ลิตร

3. รางจืด

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Thanbergia laurifolia* lindl.

วงศ์ : ACANTHACEAE

ลักษณะทั่วไป :

เป็นไม้เถา มักพบตามชายป่าดิบ ชอบอาศัยพันเกาะเกี่ยวกับต้นไม้ใหญ่มีเถาที่แข็งแรงมาก
มีลักษณะกลมเป็นข้อปล้องสีเขียว

ใบ : เป็นใบเดี่ยวออกตรงข้ามกันเป็นคู่ๆ ขนาดของใบจะเรียงไล่ขนาดกันคือ
ตั้งแต่ขนาดใหญ่ตรงโคนกันไปหาขนาดเล็กคือปลายก้าน ใบสีเขียวผิวเกลี้ยง
ลักษณะของใบเป็นรูปหัวใจ ตรงโคนใบจะเว้า ปลายใบจะเป็นดิ่งแหลม

ดอก : ดอกเป็นช่ออยู่ตามง่ามใบ ช่อหนึ่งจะมีดอกอยู่ประมาณ 3-4 ดอกห้อยระย้า
ลงมา ลักษณะของดอกเป็นกรวยตื้นๆ หลอดกรวยยาวประมาณ 1 ซม. ตรงปลาย
ดอกแยกเป็นแฉกอยู่ 5 แฉก หรือ 5 กลีบ ดอกจะมีสีม่วงอ่อนๆหรือสีครามดอกที่

ยังอ่อนหรือยังไม่บานจะมีกาบหุ้ม ดอกบานเต็มที่จะมีขนาดประมาณ 3 นิ้ว
ภายในดอกมีสีขาว มีเกสรตัวผู้ประมาณ 4 อัน จะผลิติดอกในเดือน พ.ย. – ม.ค.

ผล : พอดอกร่วงก็จะติดผลซึ่งมีลักษณะเป็นฝักจะแหลมคล้ายปากนก ส่วนโคน
นั้นกลม ยาวประมาณ 1 – 1.5 นิ้ว เมื่อผลแก่ก็จะแตกออกเป็น 2 ซีก

การขยายพันธุ์ : โดยการเพาะเมล็ด หรือใช้เถาแก่ชำ

ส่วนที่ใช้ : ทั้งต้นมีรสเบื่อเมา ใช้ถอนพิษยา ถอนพิษไข้ แก้พิษทั้งปวง
รากและเถา ใช้กินเป็นยารักษา อาการร้อนในกระหายน้ำ รักษา
พิษร้อนทั้งปวง

ปริมาณที่ใช้ : หั่นเถาขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 – 2.5 นิ้ว ให้เป็นท่อนและฝาน
ตามขวางหนา ประมาณ 2 มิลลิเมตร ประมาณ 10 – 15 อัน ใส่
ในน้ำประมาณ 3 ลิตร

4. โศไม่รู้อุ้ม

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Elephantopus scaber L.

วงศ์ : COMPOSITAE

ลักษณะทั่วไป : เป็นพรรณไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งก้าน สาขามาก ออกเป็นกอ
เดี่ยวๆ

ลักษณะลำต้นคล้ายผักชีฝรั่ง มีรากหอมสูงประมาณ 5 – 15 นิ้ว

ใบ : เป็นใบเดี่ยวออกรอบๆ โคนต้นปลายใบมนหรือแหลมโคนใบจะ
ตอมและแคบ

กว่าปลาบใบ ใบคล้ายใบผักกาดมีขนปกคลุมทั้ง 2 ด้าน มีสีเขียวขอบใบ
ยกเป็นซี่ฟัน

ต้นๆ ขนาดของใบกว้างประมาณ 0.5 – 2.5 นิ้ว ยาว 2 – 12 นิ้ว

ดอก : เป็นดอกเดี่ยวๆ มีสีม่วง แดงหรือขาว ดอกเป็นฝอย ออกเป็น
กระจุกตรงโคนมีกลีบเลี้ยง 3 กลีบ มีก้านดอกยาวและแข็ง
ผล : แห้งเป็นสันประมาณ 10 สัน ยาวประมาณ 4 มิลลิเมตร รอบๆผลจะมีขนนุ่มปก

คลุม

การขยายพันธุ์ : โดยการเพาะเมล็ด หรือโดยการแยกต้นหรือหัว

สรรพคุณ : ต้น ราก ใบ

รากและใบ : นำมาต้มรวมกันเป็นยาแก้ไข้ ขับปัสสาวะ แก้อาการ
ท้องร่วง แก้บิด

เพาะเป็นแผล บรรเทาอาการเจ็บหน้าอก กินแก้ลมโรคลิ้นสตรี เป็นยา
ปฏิชีวนะแก้ไอเจ็บ

ต้น : นำมาต้มทั้งต้นจะเป็นยาแก้ไข้ วัณโรค แก้อักเสบแก้ไข้ ห้ามเลือด
กำเดา เป็นยา

ฝานสมาน เหน็บชา นิ้ว ท้องมาน ใช้บำรุงหัวใจหรือขับน้ำเหลืองเสีย

ลำต้นและใบ : นำมาต้มรวมกันเป็นยาบำรุงเลือดได้ดีมาก ทำให้อยอาหา
สำหรับสตรีที่มีประจำเดือนมาไม่ปกติ บำรุงกำลัง

ข้อห้ามใช้ : ผู้ที่กลัวหนาว แขน ขาเย็นและหญิงครรภ์ห้ามรับประทาน

ปริมาณที่ใช้ : ใช้ลำต้นและรากที่ตากแห้งประมาณ 10 ต้น

ใส่ในน้ำประมาณ 3 ลิตร

5. กำลังเสือโคร่ง

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Betula alnoides* buch. – Ham

วงศ์ : BETULACEAE

ลักษณะทั่วไป : เป็นไม้ยืนต้นสูงประมาณ 20 – 35 เมตร วัตรอบลำต้นประมาณ 1 – 2

เมตร เปลือก

ไม้(ที่ยังไม่ลอก)มีสีน้ำตาลเทาหรือเกือบดำ มีรระบายอากาศเป็นจุดสีขาว

เล็กๆ กลม

บ้าง รีบ้าง ปะปนกัน เปลือกต้นมีกลิ่นคล้ายการบูร เวลาแก่จะลอก

ออกเป็นชั้นๆ

คล้ายกระดาษ ที่ยอดอ่อน ก้าน ใบและช่อดอก มีขนสีเหลืองหรือสี

น้ำตาลปกคลุม หนูปเป็นรูปสามเหลี่ยมยาวประมาณ 0.3 – 0.8 ซม.

ใบ : รูปไข่ถึงรูปไข่แกมรูปหอกหรือรูปหอก เนื้อใบนวลคล้ายกระดาษ
ท้องใบมีดุ่ม

โคนใบมน เกือบเป็นเส้นตรง ขอบใบจักแบบฟันเลื่อยสองชั้นหรือสาม
ชั้น ชี้จัก

แหลม เส้นแขนงใบ 7 – 10 คู่

ดอก : ดอกเป็นช่อยาวแบบหางกระรอก ออกตามง่ามใบ 2- 5 ช่อ ดอก
ย่อยไม่มีก้าน

ช่อดอกเพศผู้ยาว 5 – 8 ซม. กลีบรองดอกเป็นรูปโล่ หรือเกือบกลมมีแกน
อยู่ตรงกลาง

ปลายค่อนข้างแหลมมีขนที่ขอบเกสรเพศผู้ 4 – 7 อัน ติดอยู่ที่แกนกลาง ช่อ
ดอกเพศ

เมียยาว 3 – 9 ซม. กลีบรองดอกมีก้าน 3 หัก ด้านนอกมีขน รั้งไข่แบน
กรอบนอก

เป็นรูปไข่หรือเกือบกลมมีขน ท่อรับไข่ยาวกว่ารังไข่เล็กน้อย

ผล : แก่ร่วงง่าย แบน ปีกสองข้าง ปีกบางและโปร่งแสง

การออกดอก : ออกดอกช่วงเดือน พ.ย. – ม.ค. เป็นผลช่วง ม.ค. – ก.พ.

การขยายพันธุ์ : โดยการเพาะเมล็ด เจริญได้ดีในดินแทบทุกชนิดทุกสภาพ ทนแล้งได้ดี
ชอบความชื้นน้อย

ส่วนที่ใช้ : เปลือกมีกลิ่นหอมคล้ายการบูร เป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง เจริญ
อาหาร ขับลมใน

ลำไส้ บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อยตามร่างกายเป็นยาอายุวัฒนะ

ปริมาณที่ใช้ : ใช้เปลือกที่หนาประมาณ 0.81 ซม. ยาว 2.5 – 3 นิ้ว กว้างประมาณ 1
ซม. ประมาณ 6 ชิ้น ใส่น้ำประมาณ 3 ลิตร

ตามภาษาชาวเหนือ ปัจจุบันอายุประมาณ 67 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 46/1 หมู่ที่ 1
บ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ สมาชิกในครัวเรือนมีเพียง 2

คนกับหลานสาวที่ยังเล็กอยู่เนื่องจาก\$\$\$สมาชิกในครอบครัวได้เสียชีวิตหมด สภาพความเป็นอยู่โดยรวมนับว่าอัตคัดขาดแคลน ด้วยการนำความรู้ด้านสมุนไพรที่ได้ศึกษามา อีกทั้งวัตถุดิบสามารถหาได้ในป่าชุมชนของหมู่บ้าน จึงเสาะหามาประกอบกันเป็นยาต้มซึ่งปัจจุบันมียาต้มบำรุงกำลังยาต้มสำหรับผู้เป็นเบาหวาน ยาต้มสำหรับผู้เป็นริดสีดวงทวาร ยาอบสมุนไพร และถูกประคบ และมีตู้

อบสมุนไพรให้ใช้บริการ ยาต้มและยาอบของอัยคำบ้านตลาดขี้เหล็กมีชื่อเสียงมาก เพราะนอกจากจะใช้ได้ผลโดยบอกกันปากต่อปาก ยังมีเจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลแม่ฮ่องสอนเป็นที่ปรึกษา ทำให้ปัจจุบันความเป็นอยู่ดีขึ้น มีผ้าใช้บริการ มาดูงานไม่ขาดสาย

ผู้เข้าอบรมได้ให้ความสนใจซักถามเกี่ยวกับสมุนไพรที่ปลูกอยู่ที่รอบบริเวณบ้าน โดยเฉพาะยาอบ และตู้สมุนไพรซึ่งผู้เข้ารับการอบรมได้ทดลองใช้บริการ

ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ส่วนที่ใช้
-----------	-----------------	------------

สมุนไพรหลัก (จำเป็นต้องมี)		
พิมเสน	Pogostemon cabin	สารสกัด
การบูร	Cinnamomum camphora	สารสกัด
ยูคาลิปตัส	Eucalyptus camadulensis	ใบ
ไพล (ปูละ)	Zingiber montanum	หัว
ข่า	Alpinia galaga	หัว
กำ	Amomum dealbatum	ทั้งต้น
ระย้อมใหญ่ (จิก)	Rauvolfia verticillata	ทั้งต้น
โศดทะนง (หนวดดำ)	Trigonostemon reidiodes	ใบ
หนวดดำ	Vernonia squarrosa	ใบ
หนวดหลวง (หนวดใหญ่)	Blumea balsamifer	ใบ
เปล้าน้อย	Croton Stellatopilous	ใบ
เปล้าหลวง	Croton roxburghil	ใบ
ขมิ้น	Curcuma longa	หัว

4.10 ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อป่าชุมชนที่ผ่านมาได้แก่

4.10.1 การเกิดไฟป่า ไฟป่าเกิดจากหลายสาเหตุ ส่วนมากเกิดจากการเผาป่าของมนุษย์ทั้งสิ้นจะด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตาม ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศเป็นอย่างมาก

4.10.2 การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ลำสัตว์ หาสมุนไพรเพื่อการค้า

4.10.3 การเดินป่า หาของป่า แผ้วถางเส้นทางเดินโดยขาดความระมัดระวัง ของชาวบ้าน นักเรียน เยาวชนที่เข้ามาเข้าค่ายที่พักแรม

4.10.4 การปล่อยสัตว์เข้าไปเลี้ยงในป่า เช่น วัว ควาย

4.11 แนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหา

1. รมรณรงค์ให้ความรู้กับชาวบ้านให้เห็นความสำคัญ

2. การทำแนวป้องกันไฟป่า มาตรการไม่เผาป่าทุกรูปแบบ
3. จัดเวรยามตรวจการเฝ้าระวังการทำลายป่า
4. สร้างกฎเกณฑ์ มาตรการ การลงโทษทางสังคม
5. กำหนดเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน
6. สร้างเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
7. ติดป้าย เครื่องหมาย ในพื้นที่เพื่อให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรียนรู้เรื่องป่า
8. สร้างฝายต้นน้ำลำธารเพื่อชะลอความชุ่มชื้น ช่วยฟื้นฟูสภาพป่าและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ

การสรุปบทเรียนการจัดการป่าชุมชนและการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

- ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัย
- แนวทางการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม

4.12สรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนนั้น มีองค์ประกอบสำคัญเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย คือ

4.12.1 พื้นที่ดำเนินการ หรือ ต้องมีพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจีเหล็ก ปัจจุบันมีพื้นที่ 6.5 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 4,000 ไร่ มีสภาพเป็นป่าผสมเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ที่กำลังฟื้นตัวจากการที่ชุมชนได้ช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูมาเป็นเวลา 25 ปี (ปี 2525 - ปัจจุบัน) ได้ทำการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนกับกรมป่าไม้เมื่อปี 2540

4.12.2 สมาชิกป่าชุมชน มีจำนวน 96 คนหรือ 36 ครัวเรือน หรือ สมาชิกชุมชนทุกครัวเรือน

4.12.3 มีกฎระเบียบว่าด้วยการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้สมาชิกได้ยึดถือปฏิบัติ

ดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าชุมชนก่อนได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษปรับนับละ 1,000 บาทคิดตามหน้าตัด
2. ห้ามบุคคลภายนอกเก็บหาพืชสมุนไพรในป่าทุกชนิดสมาชิกป่าชุมชนห้ามเก็บหาพืชสมุนไพรขายเป็นวัตถุดิบเชิงการค้า
3. ห้ามเผาป่า ถ้าฝ่าฝืนปรับรายละ 10,000 บาท
4. ห้ามเก็บหน่อไม้ทุกชนิดก่อนได้รับอนุญาต จากคณะกรรมการฝ่าฝืนปรับ หางละ 50 บาท
5. ห้ามเก็บ ตัดกล้วยไม้ ทุกชนิด ก่อนได้รับอนุญาต ฝ่าฝืนปรับกอละ 500 บาท
6. ห้ามนำสัตว์ เลี้ยงทุกชนิดมาเลี้ยงในป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับตัวละ 500 บาท
7. ห้ามล่าสัตว์ป่าสงวน ทุกชนิด ฝ่าฝืนปรับ 5,000 ต่อราย
8. ใบตองไข่มดแดง แมลงมัน อนุญาตหาได้เฉพาะสมาชิกป่าชุมชน เท่านั้น
9. ผู้แจ้งเบาะแสการละเมิดข้อบังคับป่าชุมชน และ ผู้กระทำความผิดถูกจับดำเนินคดี ผู้แจ้งเบาะแสดังกล่าวจะได้รับค่าตอบแทนรายละ 200 บาท และถือเป็นความลับสำหรับ ผู้แจ้งเบาะแสด

4.13 กิจกรรมป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก มีกิจกรรมที่สำคัญในรอบปีคือ

1. การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่า
 - การปลูกเสริมป่า
 - การทำฝายชะลอความชุ่มชื้น และ การซ่อมแซมฝาย
2. การเฝ้าระวังป้องกันการทำลายป่า
 - การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจเรื่องป่าชุมชน
 - การเฝ้าระวังการลักลอบตัดไม้การเผาป่า
 - การทำแนวป้องกันไฟป่า
3. การอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญา การจัดการป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกของชุมชนให้เห็นคุณค่าของป่า

4.สร้างเครือข่ายหรือพันธมิตร กับองค์กร / ชุมชนนอกพื้นที่

4.14 การบริหารจัดการป่าชุมชน

- 1.มีคณะกรรมการป่าชุมชนจำนวน 30 คน ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานโดยตำแหน่ง
2. มีการแบ่งพื้นที่ป่าชุมชนเป็น 2 เขต คือ
 - เขตป่าอนุรักษ์มีประมาณ 3,000 ไร่ ป่ามีความอุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพจะเข้มงวดเรื่องการให้ประโยชน์
 - เขตป่าใช้สอย มีประมาณ 1,000 ไร่ ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และส่วนมากเป็นป่าเต็งรัง
3. มีกองทุนป่าชุมชน

4.15 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ผ่านมาได้แก่

1. เป็นแหล่งอาหาร เช่น ผักหวานป่า หน่อไม้ เห็ดทุกชนิด ไข่มดแดง แมงมัน ผึ้ง ต่อ ฯลฯ
2. เป็นแหล่งไม้ใช้สอย เช่น ฟืน เก็บพืชสมุนไพร
3. เป็นแหล่งศึกษาดูงานเรื่องป่าชุมชน
4. เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของชุมชนลุ่มน้ำ
5. เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่อของชุมชน คือ ประเพณีบูชาเทวดารักษาขุนน้ำ

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

5.1 ข้อสรุปของการวิจัย

การสรุปบทเรียนการจัดการป่าชุมชนและการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการป่าชุมชน ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กมีมาช้านาน แต่ไม่สามารถหาหลักฐานที่แน่ชัดได้ว่า การเข้ามาตั้งรกรากแต่เดิมเป็นใครมาจากไหนซึ่งจากการสืบค้น หลักฐานการบันทึกต่าง ๆ ประวัติการก่อสร้างวัดวาอาราม พอสรุปในเบื้องต้นดังนี้ ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งรกรากซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นยุคหลังราวปี พ.ศ. 2400 ซึ่งยุคก่อนปี 2400 ไม่มีหลักฐานข้อมูลที่สามารถสันนิษฐานได้เพียงแต่พบซากของโบราณสถานหรือสรุปข้างที่มีให้เห็น 4-5 แห่ง ส่วนมากจะมีอยู่ในป่า และใกล้ลำน้ำแม่โป่ง หลังมี 2400 ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่จะเป็นพวกเงี้ยว ม่าน คนพื้นเมือง และคนเชื้อสายจีน ซึ่งอพยพมาตั้งรกรากทำมาหากิน เนื่องจากในอดีต บ้านตลาดจี้เหล็กเป็นเส้นทางผ่านไป เชียงราย ลำปาง การสัญจรสมัยนั้น ใช้การเดินทางเท้า พาหนะบรรทุกของก็คือ ม้าต่าง วัวต่าง ด้วยที่เป็นพื้นที่มีป่า น้ำ ดินอุดมสมบูรณ์จึงมีการเข้ามาตั้งรกรากอาศัยอยู่ เมื่อมีเพิ่มขึ้นหลายครอบครัวก็จัดตั้งเป็นหมู่บ้าน เมื่อปี 2424 ชื่อว่าบ้านกาดจี้เหล็ก หรือตลาดจี้เหล็กในปัจจุบัน กาดคือที่ขายของหรือแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ซึ่งที่ตั้งของหมู่บ้านในอดีตเป็นเส้นทางสัญจรไป มา ค้าขายระหว่างเชียงใหม่ เชียงราย พม่าและไปลำปาง การสัญจรไปมาก็ใช้การเดินทางด้วยเท้า ม้าต่าง วัวต่าง ส่วนล้อเกวียนเข้ามาทีหลัง คนที่อพยพอยู่ที่นี่เป็นคนจีน ม่าน เงี้ยวมีความชำนาญเรื่องการค้าขายจึงทำเป็นกาดขายสินค้า หรือแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ เช่น ของป่า อาหารการกิน เครื่องใช้ในครัวเรือนต่าง ๆ เพราะเป็นหมู่บ้านที่ผู้เดินทางไป มา ต้องแวะพักกินอาหาร พักสัตว์ พาหนะเพื่อเตรียมเดินทางไปยังจุดหมายอื่น ๆ ต่อไป คำว่าจี้เหล็ก นั้นสันนิษฐานว่า เรียกชื่อตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่มากมายตลอดลำห้วยแม่โป่งที่ไหลผ่านหมู่บ้านซึ่งแต่ละด้านมีอายุกว่า 100 ปี ต่อมาต้นไม้ใหญ่ ๆ ถูกตัดจนหมดหรือแต่ไม่ขนาดกลางขนาดเล็ก นั่นคือ ต้นจี้เหล็กจึงสันนิษฐานว่าเป็นที่มาของชื่อบ้านตลาดจี้เหล็กหรือกาดจี้เหล็ก จนปัจจุบัน

ในปัจจุบันมีประชากรอาศัยอยู่ 96 ครัวเรือน 340 คน การประกอบอาชีพส่วนใหญ่รับจ้าง รองลงมาก็คือการเกษตร ซึ่งจากการย้อนไปดูอดีตประมาณ 50 ปี ที่ผ่านมา คนในสมัย

นั้นก็ยังมีอาชีพรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาคือการเกษตร ด้วยสภาพที่ว่าการรับจ้างของคนในสมัยนั้นคือ การรับจ้างทำไม้ รับจากตามไร่นา และการทำการเกษตรเป็นของกลุ่มงานที่มีคนเพียงไม่กี่ตระกูล แต่คนที่อยู่ส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจนจึงมีอาชีพรับจ้างเป็นหลัก และหาของป่าเป็นรายได้เสริม

การรับจ้างทำไม้จึงเป็นอาชีพที่คนขณะนั้นชำนาญที่สุด เพราะมีนายทุนเข้ามาสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ ตัดผืนเตาบ่มใบยาสูบและการลักลอบทำไม้ขาย ทุกบ้านต้องมีเครื่องมือสำคัญ คือ เลื่อยสำหรับแปรรูปไม้ และขวานตัดไม้ ในตอนกลางคืนถึงรุ่งเช้าจะต้องมีการลักลอบบรรทุกไม้ออกจากป่าแทบทุกวันจนกระทั่งในปี 2522-2525 มีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำที่ห้วยถ้ำและห้วยฮ่องไคร้ซึ่งเป็นโครงการตามพระราชดำริ การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า จึงลดลงและหมดไปจากการวิเคราะห้ของกลุ่มเสวนา พบว่า สาเหตุที่สำคัญของการลดลงของการตัดไม้ทำลายป่าคือ การที่ชาวบ้านมีทางเลือกสำหรับการประกอบอาชีพมากขึ้น เนื่องจากมีโครงการพระราชดำริมีบริษัทเอกชน ทำโรงงานย่อยหิน มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นและด้านการเกษตร เมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำ มีระบบส่งน้ำ เข้าสู่ไร่นาพื้นที่การเกษตร ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในภาคการเกษตรได้ทำการตลอดทั้งปี มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างเต็มที่โดยไม่ปล่อยให้ทิ้งร้างว่างเปล่าเหมือนในอดีตที่การเกษตรต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวในฤดูแล้ง น้ำมีน้อยไม่พอแต่การทำ การเกษตร

เมื่อชาวบ้านมีอาชีพ มีรายได้ หรือมีทางเลือกที่ดีกว่าเดิม ประกอบด้วยการเข้มงวดของรัฐในการใช้มาตรการที่เข้มงวดกับผู้ลักลอบการตัดไม้ทำลายป่า ตลอดจนการให้ความรู้ ความเข้าใจกับแกนนำ ผู้นำชุมชนให้หันมาร่วมกันดูแลรักษาป่า ทำให้การทำลายป่าลดลงไปในที่สุด เมื่อป่าไม่ถูกทำลายโดยการตัดทำไม้โดยตรงแต่ป่าก็ถูกทำลายโดยน้ำมือของชาวบ้านในทางอ้อม โดยความเชื่อ ความเข้าใจที่ผิด รู้เท่าไม่ถึงการณ์ คือ การเผาป่าเพื่อหาของป่า เช่น สัตว์ป่า ผักหวาน เห็นเปราะหรือเห็ดตอ ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาสำคัญของการที่ป่าถูกทำลายมาจนถึงปัจจุบันที่ยากจะแก้ไข เพราะหาตัวผู้กระทำผิดไม่ได้ แม้จะใช้การป้องกันทั้งทางตรงและทางอ้อมแล้วก็ตาม ปัญหาการเผาป่าก็ยังมีให้เห็นทุกปีเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้ง

การพัฒนาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เริ่มเห็นเด่นชัด เมื่อมีการทำระบบถนนหนทางที่ดี มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน เมื่อปี 2533 การตื่นตัวของชาวบ้านมากขึ้น

โดยเฉพาะการแข่งขัน การสร้างค่านิยมด้านวัตถุนิยม สิ่งอำนวยความสะดวกให้กับครอบครัว เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม เครื่องเสียง เตาแก๊ส เฟอร์นิเจอร์ มือถือ การสร้างบ้านเรือน การแต่งกาย ตลอดจนอาหารการกินมาอย่างที่ดินร่นหามา ส่วนใหญ่ซื้อด้วยการผ่อนส่ง ทำให้เกิดการเป็นหนี้สิน

ส่วนภาคการเกษตรเมื่อมีการพัฒนาระบบชลประทานที่ดีมีน้ำเพียงพอที่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรก็สามารถจะทำการเกษตรตลอดทั้งปี ปลูกพืชไร่ ไม้ผล เลี้ยงสัตว์ เป็นการเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นหลัก มีการใช้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ปุ๋ยเคมี ยากำจัดศัตรูพืช มีการใช้เงินลงทุนที่สูงขึ้น ดังนั้น ผู้ทำการเกษตรจึงต้องกู้เงินมาลงทุน มาใช้จ่าย กินอยู่ระหว่างการรอขายผลผลิต ซึ่งผลที่เกิดขึ้นคือ การเป็นหนี้สินของเกษตรกร เนื่องจากผลผลิตการเกษตรขายไม่ได้ราคา ถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลางและการกู้เงินมาใช้ผิดวัตถุประสงค์ไม่กอบโกยเช่น ซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ตลอดจนการศึกษาเล่าเรียนของบุตร การรักษาพยาบาล การมั่วสุมแหล่งอบายมุขต่าง ๆ ซึ่งจะพบว่าในขณะนี้การเป็นหนี้ของชาวบ้านในทุกสาขาอาชีพ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นปัญหาเรื้อรัง ที่หาทางออกไม่เจอ เพราะตกอยู่ในวงจรหนี้สิน คือ การสร้างหนี้ เพื่อใช้หนี้ จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานะของครอบครัว จนกลายเป็นคำพังเพยที่ว่า ไม่มีหนี้ก็จะไม่มีหน้า การมีหน้าคือการมีเครดิต ดังนั้นปัญหาหนี้สินของภาคประชาชน โดยเฉพาะชาวบ้านจึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะแก้ไขในระยะเวลาอันสั้น เพราะการเป็นหนี้สินไม่ใช่เรื่องที่จะให้ข้อมูลกับใครง่าย ๆ ดังจะเห็นได้จากการทำแผนชุมชน ปัญหาที่สำคัญคือ ข้อมูลบัญชีครัวเรือน รายรับ รายจ่าย หนี้สิน จะได้ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง จึงยากที่จะวิเคราะห์ ประเมิน และหาทางแก้ไขให้หมดสิ้นไปได้อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน ซึ่งในการจัดเก็บข้อมูลของทมิวจัยและคณะทำงานของบ้านตลาดชัยเหล็กก็เช่นเดียวกัน คือ ชาวบ้านไม่ค่อยให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล โดยเฉพาะการทำบัญชีครัวเรือน การบันทึกรายรับ รายจ่าย และข้อมูลหนี้สิน ถือว่าไม่ประสบความสำเร็จในการจัดเก็บข้อมูล จึงไม่สามารถจะทำตัวเลขและสามารถจะวิเคราะห์ในปัญหานี้ รู้แต่เพียงเบื้องต้นว่า ส่วนใหญ่มีหนี้สิน แต่การแก้ไขเรื่องหนี้สิน เป็นเรื่องส่วนบุคคลแต่ละคนจึงไม่ให้ความร่วมมือและไม่เปิดเผยหรือให้ข้อมูลที่เป็นจริง นอกจากการกู้เงินที่ชุมชนบริหารจัดการ เช่น กองทุนเงินล้าน กลุ่มออมทรัพย์ กองทุน กขคจ เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม การที่จะสามารถแก้ไขปัญหเกี่ยวกับภาวะหนี้สินในระดับชุมชน ซึ่งก็สามารถทำได้ในหลายชุมชน ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อาศัยความร่วมมือกับทุกฝ่ายและการยอมรับความเป็นจริงของคนในชุมชนว่าปัญหาผลกระทบจากหนี้สิน เป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทุกด้านซึ่งจะต้องแก้ไขร่วมกัน อย่างเป็นระบบและยั่งยืน

จากการที่ชุมชนได้ทำวิจัย ทำให้ชุมชนเห็นพัฒนาการของชุมชนที่ผ่านมา ผลจากการถอดบทเรียนพัฒนาการของชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมชุมชน วิถีความเป็นอยู่ การจัดการทรัพยากร หรือทุนของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการมาอย่างรวดเร็วภายใต้กระแสโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยที่ชุมชนไม่รู้สึกรู้สีกตัว มารู้ตัวก็เมื่อผลกระทบจากการพัฒนาที่มาถึงตนเอง ชุมชน

การย้อนกลับไปทบทวนเรื่องราวในอดีต การถอดบทเรียนของชาวบ้านทำให้ได้สาระที่เป็นแก่นสาร เห็นพัฒนาการ การเชื่อมโยง วิถีชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชน ที่อยู่ร่วมกับป่าในอดีต จนปัจจุบัน ทำให้จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมวิถีความเป็นอยู่ของชุมชน โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ซึ่งจะเห็นได้ว่า ก่อนการมีการสัมปทานทำไม้ สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านก็ใช้ประโยชน์จากป่าแบบการพึ่งพาอาศัยตามวิถีแห่งความพอเพียงไม่ต้องดิ้นรน แข่งขัน เมื่อรัฐเปิดโอกาสให้แสวงหาผลประโยชน์จากป่าเพื่อตอบสนองเชิงเศรษฐกิจ มีการกระจายการพัฒนาออกสู่ชนบทมากขึ้นในระยะเวลาไม่ถึง 30 ปี ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็หมดสภาพ เพราะถูกสัมปทาน ถูกบุกรุกทำลายจนเกิดภาวะวิกฤตกับสภาพแวดล้อมโดยรวมและส่งผลกระทบต่อวิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้านอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จากที่เคยอาศัยป่าเพื่อได้มาซึ่งปัจจัย 4 และทำให้เกิดรายได้ ก็ต้องหมดไปไม่พอพึ่งพิงได้อีกต่อไป ก็ต้องดิ้นรนออกไปรับจ้าง ทำมาหากิน ขายแรงงาน ตามสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น โครงการพระราชดำริ โรงโม่หิน หรือรับจ้างทั่วไป

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม คนอีกส่วนหนึ่งที่ไม่มีโอกาสดิ้นรนหางานทำที่อื่น ก็ยังคงต้องพึ่งพาอาศัยป่า เป็นแหล่งทำมาหากินตามปกติและเมื่อระยะเวลาเนิ่นนานไป ประกอบกับการที่ป่าถูกเลิกการสัมปทาน กระแสการอนุรักษ์ของกลุ่มแกนนำชาวบ้านรุ่นต่อมาช่วงนั้น ได้เห็นความสำคัญของป่าเพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติที่ชาวบ้านได้รับ ทำให้ต้องหันมาดูแล

รักษาป่าอย่างจริงจัง ในขณะที่เดียวกันได้มีโครงการตามพระราชดำริเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาค้นแล้ง โดยการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยฮ่องไคร้และห้วยถั่ว (2522-2526) ทำให้สภาพป่ามีการฟื้นตัว กลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาจนปัจจุบัน

รวม 30 ป่า ที่ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ป่าและใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง ซึ่งล้มลุกคลุกคลานด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ ฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคนานัปการซึ่งการอนุรักษ์ในระยะแรก หลังการเลิกการสัมปทานป่า (2518) ในลักษณะการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ ส่วนราชการยังไม่ได้เข้ามามีบทบาทแต่ทางชาวบ้านได้อาศัยวัดซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นแหล่งรวมศรัทธาความเชื่อที่มีมาแต่อดีต เขตวัดถือว่าเป็นเขตหวงห้าม และเป็นพื้นที่เดียวที่ไม่ถูกสัมปทาน แต่ก็เป็กฎเขาสูงสภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง ทางชาวบ้านโดยกลุ่มผู้นำและพระสงฆ์จึงใช้เขตวัดเป็นพื้นที่ทำร่องในการให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ซึ่งกิจกรรมในขณะนั้นที่ทำได้ การทำแนวกันไฟ การช่วยกันรักษาป่าเขตวัด

จนกระทั่งในปี 2527 ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มรักษาป่าขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า กลุ่มอาสาพิทักษ์ป่า มีการกำหนดระเบียบของชาวบ้านเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า การลงโทษผู้ลักลอบทำลายป่า ซึ่งได้ผลดีพอสมควรเพราะชาวบ้านให้ความร่วมมือดี การรวมตัวกันของชาวบ้าน ทำให้หน่วยงานของรัฐ (กรมป่าไม้) ได้เห็นความสำคัญและเข้ามาหนุนเสริมโดยในปี พ.ศ. 2534 ได้คัดเลือกชุมชน วัด ร่วมโครงการด้านการอนุรักษ์ป่า โดยให้วัดเป็นแกนนำในการช่วยงานด้านป่าไม้ ระยะเวลาโครงการ 7 ปี ถ้าผ่านการประเมินผล สามารถขยายระยะเวลาได้อีกเป็นระยะ ๆ การเข้าร่วมโครงการมีเงื่อนไขสำคัญที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติคือ ต้องมีกฎระเบียบของชาวบ้าน เรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า การปลูกป่า การเฝ้าดูแลรักษาป่า โดยรัฐให้การสนับสนุนเรื่องการเพาะชำกล้าไม้ แรงงานการปลูกป่า ในระยะแรกกำหนดพื้นที่ดำเนินการ 1,050 ไร่ และได้ขยายเขตเพิ่มเติมในระยะต่อมารวมเป็น 1,250 ไร่

หลังจากเข้าร่วมโครงการแล้ว ผลที่เกิดขึ้น ทำให้กรมป่าไม้เห็นความสำคัญที่ชาวบ้าน วัด ร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ประสบความสำเร็จผ่านการประเมินผล กรมป่าไม้จึงเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในด้านการอบรมถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าของชาวบ้าน โดยในปี พ.ศ. 2540 ได้อบรมแกนนำชาวบ้าน เพื่อดำเนินการจัดทำเป็นป่าชุมชน มีการปรับปรุงระเบียบ

เพิ่มเติม ด้านการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้ครอบคลุมและเหมาะสมกับสถานการณ์ มีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็น 3,500 ไร่ ในปี 2549

พัฒนาการของชาวบ้านด้านการอนุรักษ์ป่าตลอดระยะเวลา 30 ปีมานี้ เกิดผลดีกลับสู่ชุมชน คือ เมื่อป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ดอกผลจากธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อมก็ตอบสนองเอื้อต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ อาหาร การศึกษา การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อต่าง ๆ ก่อเกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกันในการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อเศรษฐกิจชุมชนควบคู่กับการจัดการเชิงการอนุรักษ์ เพื่อให้เกิดความมั่นคงยั่งยืน โดยได้กำหนดเป็นแผนพัฒนาชุมชน ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนดังนี้

1. การจัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องวนศาสตร์ชุมชนเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ
2. การจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และศึกษาธรรมชาติ มีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ จุดเรียนรู้ตลอดเส้นทางระยะ 3,000 เมตร มีมีคุกเทศก์ชุมชนบริการนำเที่ยว
3. พัฒนาศักยภาพของชุมชน / กลุ่ม / องค์กรชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง มีขีดความสามารถในการจัดการทุนหรือปัจจัยการผลิต ผลผลิตของชุมชนเพื่อใช้สอยระดับครอบครัวและพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจได้อย่างเป็นระบบ มีแบบแผนเกิดประโยชน์และมีประสิทธิภาพโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินงานและสอดคล้องกับแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดกิจกรรมกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อนำร่องในระยะแรก คือ

1. การผลิตและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร
2. การอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์จากไผ่

ทั้งนี้เนื่องจากว่า พืชสมุนไพรและไผ่เป็นพืชท้องถิ่นที่มีในป่าชุมชนและปลูกตามหัวไร่ ปลายนา เป็นที่รู้จักคุ้นเคยและใช้ประโยชน์มานาน ที่สำคัญคือ สามารถที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจได้นอกจากการใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือนได้อย่างหลากหลายรูปแบบ โดยอาศัย

ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้วิชาการภายนอก มาหนุนเสริมเติมเต็มต่อยอดให้ชาวบ้าน เพื่อสามารถจัดการผลผลิตหรือทุนและปัจจัยหนุนเสริมจากภายนอกต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นอาชีพ รายได้เสริมให้กับทางชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งได้กำหนดไว้ในแผนแม่บทชุมชนแล้ว แต่แผนแม่บทชุมชนยังไม่แล้วเสร็จอยู่ระหว่างกระบวนการพัฒนา ปรับปรุงให้มีความเหมาะสม เพื่อให้ได้แผนที่สมบูรณ์ก่อนที่จะนำเสนอองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อไป

5.2 คุณค่าจากการใช้ป่าในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

ต้องมีความจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์ป่าไว้ของชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก

ประกอบด้วย

หนึ่ง คุณค่าที่เกิดจากการใช้โดยตรง (Direct use value) ประเมินได้จากคุณประโยชน์ของทรัพยากรในพื้นที่ป่า ได้แก่ ที่ดิน ทรัพยากรที่ดิน พืชและสัตว์ ที่เอื้อต่อการผลิตตลอดจนการใช้ประโยชน์โดยตรง เช่น เพื่อการศึกษาวิจัย และเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ (Recreation)

สอง คุณค่าที่เกิดจากการใช้โดยอ้อม (Indirect use value) ประเมินได้ว่าคุณประโยชน์ของป่าอนุรักษ์ที่สังคมได้รับจากการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร (watershed) แหล่งกักเก็บน้ำ และแหล่งบรรเทาปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ตอนล่าง

สาม คุณค่าเพื่อจะใช้ประโยชน์ (option value) ประเมินได้จากการที่สังคมให้มูลค่าแก่ป่าอนุรักษ์เพื่อจะใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและ / หรือทางอ้อมในอนาคต

สี่ คุณค่าที่เกิดจากการดำรงเพื่อทำหน้าที่ของป่า (existence value) ประเมินได้จากการที่สังคมให้มูลค่าป่าจากการเก็บรักษาไว้เป็นป่าอนุรักษ์ ซึ่งก่อให้เกิดคุณประโยชน์ในด้านการรักษาสมดุลของระบบนิเวศน์ การดำรงอยู่ของสัตว์ป่าและพืชพรรณที่หายาก อิทธิพลของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อภูมิอากาศโลก (climate) ตลอดจนการดำรงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity)

หว่า คุณค่าที่เกิดจากการไม่ใช่แต่เก็บไว้ให้ลูกหลาน (bequest value) เป็นคุณค่าที่สังคมให้การเก็บรักษาไว้เป็นปณิธาน เพื่อเป็นโอกาสให้สำหรับลูกหลาน (future generation) จะใช้ประโยชน์ในอนาคต

แนวทางทางการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชนที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย

1. ควรมีการวางแผนและจัดโครงการขององค์กรให้เกิดการมีส่วนร่วมมากที่สุด
2. มีการสรุปงานร่วมกันบ่อยครั้ง
3. ควรมีการนัดประชุมล่วงหน้าและอาศัยช่วงระยะเวลาที่เหมาะสมคือ ต้องดูเวลาว่างของชาวบ้าน เช่น วันอาทิตย์ หรือช่วงกลางคืนของทุกวัน
4. เน้นกระบวนการกลุ่มโดยอาศัยกลุ่มย่อยๆ หรือกลุ่มเล็กๆ แทนจะได้ผลดีกว่ากลุ่มใหญ่
5. วางแผนดำเนินงานร่วมกันให้เป็นรูปธรรม
 - 5.1 ดึงผู้นำชาวบ้านที่เป็นผู้นำธรรมชาติที่มีคนเคารพนับถือให้เข้าร่วมงาน
 - 5.2 ในกรณีของผู้นำที่ไม่สนใจและมีปฏิกิริยาต่อต้านให้ใช้การเข้าถึงตัวและใช้สถานที่ของเขาเช่น ไปประชุมที่บ้านของเขา หรือโบสถ์อาศัยคนสำคัญที่มีผลทางจิตใจในการเชื่อมโยงงาน
6. ควรคำนึงถึงผลการจัดการเรียนรู้แบบเวทีใหญ่จะได้ผลต่างจากการจัดเวทีย่อยหรือเวทีขนาดเล็ก
7. หลีกเลี่ยงการคิดแทนชาวบ้านโดยไม่คำนึงถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

5.3 การเรียนรู้จากการวิจัย

5.3.1 ชุมชนมีโอกาสดทบทวนบทเรียน ประสพการณ์ที่ผ่านมาของชุมชน ด้วยกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน ระหว่างบุคคลต่อบุคคล และบุคคลกับกลุ่ม ทำให้เห็นพัฒนาการของป่าของชุมชน เห็นปัญหา และข้อจำกัดของการพัฒนาได้เห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าไม่ว่าอำนาจประโยชน์อย่างมหาศาล ต่อการดำรงวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ผ่านมาน้อยคนนักที่จะเห็นความสำคัญ คนส่วนใหญ่ล้วนแต่คอยจกจกโอกาสเอาประโยชน์จากป่า เช่น จากบทเรียน

อันหนึ่ง ที่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้ที่ถือว่าเป็นความผิดพลาด ของกระบวนการพัฒนา ของรัฐเพราะมุ่งผลเพียงด้านเดียวคือรายได้เข้ารัฐ เพื่อตอบสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุด การสัมปทานป่าเป็นหนึ่งในนโยบายของรัฐ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน เพราะทรัพยากรป่าไม้ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำเนินวิถีชีวิตของทุกคนในสังคมชุมชน งานวิจัยทำให้เห็นและทราบถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ว่าเราไม่สามารถมองแบบแยกส่วนระหว่างคนกับธรรมชาติได้ ฉะนั้นภูมิปัญญาการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติของบรรพบุรุษเราที่สั่งสมและสืบทอดมาจึงมีความหมายและคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง ที่ชุมชนจะต้องสืบสาน โดยการฟื้นฟู อนุรักษ์และพัฒนา องค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อชุมชน สังคมโดยรวม

5.3.2 งานวิจัยทำให้ชุมชนได้ค้นพบศักยภาพของตัวเอง ค้นพบทุนของชุมชนว่าที่มากมามหาศาล อย่างที่คิดไม่ถึงมาก่อน ในป่ามีพันธุ์พืชมากมายร่วมร้อยชนิดที่มีคุณค่า ปีหนึ่งชุมชนได้เข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่คิดเป็นมูลค่ามากมาย ได้กิน ได้ใช้ พืชผักสมุนไพร ร้อยแปด นี่ยังไม่รวมถึงประโยชน์ทางอ้อมที่มากเกินไปจะคิดเป็นมูลค่าได้ เช่น ให้น้ำ อากาศบริสุทธิ์ และอื่น ๆ นานับประการ นอกจากทุนทรัพย์ ดิน น้ำ ป่า เรายังมีทุนที่เป็นคนหรือผู้ที่มีความรู้ ภูมิปัญญา ที่มีประสบการณ์จากการทำงาน จากการสืบทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านต่าง ๆ หลายคน ซึ่งสามารถทำให้เราตอบคำถามของตนเองได้ว่า เราจะเอาทุนมาจากไหน และเราจะเรียนรู้ได้อย่างไร เราพบข้อมูลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการการเรียนรู้บนฐานภูมิปัญญาและทรัพยากรที่เป็นจริงของชุมชน จะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเป็นประโยชน์สำหรับการทำแผนแม่บทของชุมชนหรือแผนชีวิตของชุมชนที่ยั่งยืนเพื่อนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเป้าหมายสูงสุดของชุมชน

5.4 ข้อเสนอแนะ

5.4.1 ชุมชนเข้มแข็งไม่ได้เริ่มจากการวิเคราะห์ปัญหา เพราะปัญหานั้นมิให้เห็นคำตอบอยู่ทุกวัน มิให้คิดปวดหัวตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอนและยังฝันเห็นอีกต่างหาก

5.4.2 ชุมชนเข้มแข็งเริ่มจากการค้นพบศักยภาพของตนเอง ค้นพบภูมิปัญญาของตนเอง ค้นพบแนวทางที่จะพัฒนาตนเองจาก “ทุน” เดิมที่มีอยู่

5.4.3 ชุมชนเข้มแข็งเป็นกระบวนการทางปัญญา ก่อให้เกิดปัญญา ซึ่งเมื่อเกิดแล้ว ก็จะเป็นเช่นแสงสว่างนำไปสู่การพัฒนาตนเอง ซึ่งก็คือการแก้ไขปัญหที่ซับซ้อนอยู่ใน ทุกครัวเรือน ทุกชุมชน

5.4.4 กระบวนการเรียนรู้ไปสู่การทำแผนแม่บทในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น จำเป็นต้องทบทวนกระบวนการวิจัยที่ผ่านและเริ่มต้นใหม่ที่ต้องอาศัยข้อมูลจากป่าชุมชน และข้อมูลฐานเศรษฐกิจครัวเรือนใหม่

กรณีศึกษา “กระบวนการทำงานและผลกระทบของโครงการปลูกป่าชุมชน 9 หมู่บ้านในการดำเนินงานของสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน; สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

เอกสารประกอบการประชุม เรื่อง วนศาสตร์ชุมชนทางเลือกในการพัฒนาป่าไม้; โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

หลักสูตรท้องถิ่น การเรียนรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้; แผนงานสนับสนุนโครงการขนาดเล็กในการจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วม UNDP-SGP องค์การสหประชาชาติ

ไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 ประการ ; คณิต ธนุธรรมเจริญ ,ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สุรินทร์ สุริยวงศ์ : การพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษากองหมู่บ้านหนองผึ้ง หมู่ 11 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน พฤศจิกายน 2543

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง : รายงานการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า
เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.) กรุงเทพฯ ฯ : สถาบันวิจัยชุมชนท้องถิ่นพัฒนา , ๒๕๓๔

ประเวศ วะสี : บันทึกการสัมมนา เรื่องการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของประชาชน
ท้องถิ่น : ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประวัติและผลงานของกรมป่าไม้ครบรอบ 84 ปี พ.ศ. 2439 – 2523 / 18 กันยายน 2523

ดุสิต เวชกิจ : การมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชน
เอกสารการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน เล่มที่ 1 หน่วยที่ 5 สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , นนบุรี : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

ภาพการดำเนินกิจกรรม

ภาพกิจกรรมพิธีกรรมการไหว้เทวดาอำนาจปาซึ่งจัดทุกปี ของทีมวิจัยชุมชนและแกนนำชุมชน

ภาพกิจกรรมที่มวิจัยลงพื้นที่สำรวจสภาพป่าและจัดทำแปลงศึกษาระบบนิเวศ

ต่อ../ ภาพกิจกรรมที่มวิจัยลงพื้นที่สำรวจสภาพป่าและจัดทำแปลงศึกษาระบบนิเวศ

สภาพความหลากหลายในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก

* บริเวณป่าต้นน้ำของป่าชุมชนใช้
ระยะเวลาเดินจากศูนย์พุทธศาสตร์ป่า
ไม้ระยะทางประมาณ 30 นาที จะพบ
ต้นก้า ซึ่งเป็นที่มาของห้วยก้า ใน
ปัจจุบันคือ อ่างห้วยก้าซึ่งเป็นลำห้วย
สาขาของน้ำแม่กวง

* ต้นก้า เป็นต้นไม้ประเภทไผ่กอหรือ
ไม้ชุ่มน้ำใน 1 ปีจะออกดอกครั้งหนึ่ง
ปีไหนที่ไม่มีดอกปีนั้นจะมีความแห้ง
แล้งและบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ทาง
ชาวบ้านรักษาไว้ถือว่าเป็นพื้นที่
ศักดิ์สิทธิ์ ของชุมชนทางที่มวิจัยจึง
กำหนดเป็นพื้นที่สำรวจระบบนิเวศ

ภาพการดำเนินกิจกรรมในชุมชน

ภาพกิจกรรมการประชุมกับแกนนำชุมชนและตัวแทนชาวบ้าน

การใช้ประโยชน์จากป่าในพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ

ภาพการใช้ประโยชน์จากป่า / การพัฒนาสมุนไพรพื้นบ้านจากป่าชุมชนและการขยายผลในชุมชน

อู่คำผู้รู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน

การจัดสวนสมุนไพรบริเวณบ้านอู่คำ ในการเพาะพันธุ์สมุนไพรจากป่าชุมชน

รายชื่อทีมวิจัย

1. นายมนูญ เทศน์น้ำ	หัวหน้าโครงการ
2. นางฟองนวล ญาติผู้	ทีมวิจัย
3 นางสาวชุตินันท์ เกื้อกิจมั่งคั่ง	ทีมวิจัย
4. นายเทียนชัย ทองสว่าง	ทีมวิจัย
5. นายเกษม ธรรมอดุลนุ	ทีมวิจัย
6. นายสมบูรณ์ ไทยยันโต	ทีมวิจัย
7. นายบุญเย็น สิทธิยากร	ทีมวิจัย